

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРЕПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

8-9

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

No. 8-9 (473-474), August-September, 1987, Vol. XL

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький

проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,

проф. Б. Роминенчук, д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий

Літературно-мистецький консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1987 РІК

К р а ї н а	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол
Австрія	700 шіл.	400 шіл.	250 шіл.	65 шіл
Аргентина (амер. дол.)	40 дол.	20 дол.	10 дол.	4 дол
Бельгія	2000 б.фр.	1100 б.фр.	600 б.фр.	200 б.фр
В Британія	25 ф.	13 ф.	7 ф.	2,50 ф
Канада	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол
США	50 дол.	27 дол.	15 дол.	5 дол
Німеччина	110 н.м.	60 н.м.	35 н.м.	12 н.м
Франція	250 фр.	130 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	250 кор.	130 кор.	70 кор.	25 кор

В усіх інших країнах — рівновартість американських доларів

Передплату просимо вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам
вигідніше — на адресу нашого Заступника у Вашій країні, яку
знайдете на сторінці 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний Шлях

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 8-9 (473-474) СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ, 1987

Річник XL

Зміст VIII-IX-ої книжки

У присвяті сл. п. Я. Стецькові

в першу річницю з дня його смерті

О. Клиш: В ПОКЛОНІ ВЕЛИКОМУ СИНОВІ УКРАЇНИ	899
— СЛОВО ВИСОКОПРЕСВЯЩЕННОГО АРХІЄПІСКОПА АНАТОЛІЯ	906
— СЛОВО АПОСТОЛЬСЬКОГО ЕКЗАРХА ВЛАДИКИ ПЛАТОНА	906
В. Олесків: НА ПРОСЛАВУ ВЕЛИКОГО УКРАЇНЦЯ	908
Б. Федорак: СЛОВО ПРЕДСТАВНИКА УДП	911
В. Мазур: ЛЮДИНА ВЕЛИКОЇ ВІЗІІ	913
О. Коваль: СЛОВО НА ЖАЛІБНІЙ АКАДЕМІЇ В ПОШАНУ СЛ. П. Я. СТЕЦЬКА	919
— СЛОВО ПРЕДСТАВНИКА АБН П. С. СОЛДАТОВА НА ВІДКРИТТІ ПАМ'ЯТНИКА	923

Питання національного визволення

А. Бедрий: ЗА ЧОРНОБИЛЬ ОБВИНУВАЧУЄМО РОСІЮ!	927
З. Коваль: ЧОРНОБИЛЬ (Політичні консеквенції)	934
М. Чирівський: НА СЛІДАХ МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ КОЛИСЬ, У НЕДАВНОМУ МІНУЛОМУ, І СЬОГОДНІ	956
Ярослав Гайвас: СУЗІР'Я ВЕЛЕТНІВ (Продовження, 8)	969
— З НАРАД УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ	922

З дому і про дім неволи

— Довготлітній в'язень Данило Шумук на волі — 980; В душі народу горять національні почування — 981; Польський письменник критикує виселення українців — 982; Переслідування безперервно тривають — 982; Москва шукає діалогу з Ватиканом — 984; Москва буде в Чорнобилі кацети — 985.
--

В Тисячоліття Хрещення України

Євген Крамар: ДОСВІТКИ ЕПОХАЛЬНОЇ ПОДІЇ (Закінчення, 5)	986
Іван Вергун: ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ЦЕРКОВ ФРАНЦУЗЬКИМИ ВЧЕНИМИ	1002

Поезії

Леонід Полтава: Початок Бабиного Яру — 1006; Лариса Мурович: Зустріч підпільників — 1013; Ганна Черинь: Баляда про пожежника й котеня 1014; Андрій Легіт: Не очікуй без крові і поту звятиг — 1016; До 70-ліття Андрія Легота — 1016; Мар-Ка: Роздуми — 1018.

Оповідання, новелі, сповіді

Оскар Вільде: ЄВАНГЕЛІС ВІД ЮРОДИВОГО (Переклад з англійського)	1019
Святомир М. Фостун: ЕТЮДИ	1024
І. Іршавець: ЗОШИТ КАТОРЖНИКА (Продовження, 5)	1027
Стеж Бугай: СТЕПАН МАЗУР ЖИВЕ В ПАМ'ЯТІ НАРОДУ	1039

Огляди, рецензії

Володимир Жила: Скористаймо з досвіду Великого Митрополита — 1042; За рідну мову українських дітей — 1044; Дарія Даревич: З нагоди виставки скульптур Г. Крука в Англії — 1047; О. Питляр: З нових видань — 1049; В. Яцун: Села Збаражчини — 1051; Меморандум Ініціативної Групи Комітету Захисту укр. мови — 1053.	
Святослав Караванський: ЛІТЕРАТУРНО-МОВНА КОНСУЛЬТАЦІЯ	1055

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО
19.I.1912 — 5.VII.1986

JAROSLAW STETZKO
19.I.1912 — 5.VII.1986

У присвяті сл. п. Ярославів Стецькові,
в першу річницю з дня його смерті

О. КЛИН

В ПОКЛОНІ ВЕЛИКОМУ СИНОВІ УКРАЇНИ

Мюнхен. . . На згадку про це місто виринають думки і спогади, пов'язані з повоєнним керівним осередком українського політичного й громадського життя. Тут зорганізувалися нові форми і структури української повоєнної еміграції з Лігою Українських Політичних В'язнів, Центральним Представництвом Української Еміграції Німеччини, Українською Медично-Харитативною Службою, відновились молодечі організації СУМ і ПЛАСТ, появилися перші часописи: «Українська Трибуна», «Український Самостійник», а відтак «Шлях Перемоги», «Християнський Голос» і інші. Це місто стало осідком Екзархату Української Католицької Церкви та великої парафії УАПЦ. Сюди перенесено з Праги осідок нашої Алма-Матер — Українського Вільного Університету та Українського Технічно-Господарського Інституту з Подьєбрад.

Мюнхен став також центром українського політичного життя, де знайшли осідок Організації Українських Націоналістів, а зокрема Революційна ОУН. Тут працював і загинув з рук московського агента незабутній Провідник ОУН Степан Бандера, помер його наслідник Степан Ленкавський, а рік тому спочив на вічність великий син України — Голова Українського Державного Правління, творець Акту 30 червня 1941 р., Голова Проводу ОУН і Президент АБН сл. п. Ярослав Стецько.

Вальдфрідгоф

День 11-го липня 1987 р. купався в соняшних проміннях, а заліснений цвинтар-парк, що й носить німецьку назву «Вальдфрідгоф» (лісовий цвинтар), причаївся в дрімучому спокої, коли в полудневих годинах тут почали прибувати автобуси й авта з групами людей.

На обличчях прибулих малювалася особлива повага і настрої

паломників, що прибули до освяченого місця, щоб скласти поклін і салют комусь великому, дорогому і безмежно рідному.

За несповна півгодини сформувалась похідна колона з хрестом і прапорами попереду. Прапороносці — це колишні вояки, сумівці, чоловіки й жінки, представники українських організацій з європейських та заокеанських країн. За прапорами несуть вінки від Дружини, Родини, Проводу ОУН і від окремих установ та організацій, в тому числі і від членів АБН — балтіців, румунів, мадянів, поляків, болгарів, грузинів, словаків, хорватів, афганців та іранців. Відтак ідуть Владики — Архієпископ УАПЦ Анатолій Дублянський і Екзарх Помісної УКЦ Владика Платон Корниляк в супроводі Отців і Духовних Сестер — Монахинь. За ними, вкриті серпанком жалоби, йдуть достойна вдова пані Слава, сестра Оксана Романишин з мужем Дмитром і сином Олегом, далші члени Родини, Голова і члени Проводу ОУН та численні представники політичних і громадських організацій. Колона видовжується групами сумівців, комбатантів, жіноцтва і громадянства.

Крутими доріжками, що протинають зелень трав, кущів та деревних насаджень просувається ця людська течія в напрямі нового пам'ятника, на якому в мармурі викуті знам'я Володимира Великого, знак хреста і символ революційної ОУН — тризуб на хрестомечі. Написи в українській і німецькій мовах з датами народження і смерті — 19.I.1912 — 5.VII.1986 — вказують, що тут спочив у Бозі сл. п. Ярослав Стецько, який сам став одним із символів української революції та державного будівництва. Проект пам'ятника виготовила мгр Аріядна Стебельська.

Миттю докільля надгробного пам'ятника заповнилося сотнями людських істот і хвилями лісного масиву покотився врочисто-жалібний спів соборної Панахиди обидвох українських віровизнань і «Вічная Пам'ять», що порушили найглибші чуттєві струни присутніх, викликаючи цілу гаму думок і почувань. Владики довершили акту посвячення пам'ятника.

До мікрофону промовив Високопреосвященний Архієпископ УАПЦ Анатолій. Він говорив про пам'ятник, який своїм життям поставив бл. п. Ярослав Стецько, змістом якого, за його ж словами, «була, є й буде — Україна вільна, Україна соборна». Будучи вірним цій ідеї, він створив собі другий пам'ятник — нерукотворний, якого не зітруть ні час, ані обставини». Владика підкреслив також, що Покійний Я. Стецько шанував і видвигав велику роль УАПЦ в житті українського народу.

Преосвященний Владика Платон у своєму слові накреслив тип євангельського провідника з його рисами вірності, посвяти і любови, якими характеризувався Покійний.

Речник Проводу ОУН інж. Василь Олеськів вказав на великі заслуги Покійного Голови для українського Народу, який словами своїх синів і дочок в Україні і поза нею дав вислів свого великого смутку і болю по втраті свого Провідника-Революціонера-Державника. Його тверда й непохитна віра в Бога, поняття про людину як Божий твір, про родину як основну клітину спільноти — нації, були основою його світоглядного думання та його концепцій революційної боротьби за українську державність і справедливий лад у світі. Український націоналізм, як рух етично-моральний, а не тільки суспільно-політичний чи світоглядний, був для нього істотним у формуванні ОУН. До великих заслуг Покійного належить його розгорнута дипломатична місія на міжнародному форумі в мобілізуванні народів світу до боротьби проти спільного ворога — московсько-большевицького імперіялізму.

Від Українського Державного Правління промовляв в.о. Голови інж. Богдан Федорак, вшановуючи свого світлого попередника на пості Голови УДП як творця Акту 30-го червня 1941 р. і будівничого Української Держави, що була метою і змістом його цілого життя.

З палким і змістовним словом виступив від Президії ЦК АБН естонець С. Солдатов, який підкреслив великий український патріотизм сл. п. Президента АБН, але рівночасно ствердив його універсальність як борця-революціонера для інших народів, для яких він був і є неперевершеним зразком і духовним провідником. Промовець пригадав про великий вплив підпільної боротьби в Україні на організацію підпілля в сусідніх народів, а зокрема в країнах Балтики. Згадав також про свій контакт з українськими політв'язнями советських концтаборів, серед яких ім'я Ярослава Стецька, разом з іменами Степана Бандери і Тараса Чупринки-Шухевича були прапором революції проти імперіального окупанта. Він цитував слова Ярослава Стецька з нагоди 40-ліття АБН, в яких висловлена віра в перемогу ідеї свободи народів і людини.

Зі словом пошани і жалю по втраті співтворця і Почесного Члена Президії Європейської Ради Свободи виступив англієць, п. Дж. Дженкінс. Він підкреслив великий творчий вклад Покійного в справу боротьби за свободу і міжнародну справедливість, як і в розвитку стратегії тієї боротьби в користь України і цілої Європи.

З короткими салютами в пошану Голові Проводу ОУН, УДП і АБН виступили представники ОУН і Організацій Українського Визвольного Фронту. Зі США промовляв д-р Аскольд Лозинський, Великобританії — ред. Ілля Дмитрів, Австралії — Маріян Ткачук, Аргентини — мгр. Микола Шафовал, Австрії — Петро Головінський, Бенелюксу — інж. Іван Левицький, Канади — мгр. Теодозій Буйняк, Франції — проф. д-р Володимир Косик, Німеччини і Сві-

тового Товариства УПА — ред. Степан Мудрик. Всі ці салюти були пронизані великою пошаною і приреченнями йти непохитно шляхом ідей Покійного до перемоги за здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

До слова голоситься представник Світового Українського Визвольного Фронту д-р Анатоль Бедрій. Він коротко з'ясовує сутність ідей голошених Покійним, які стали дороговказом для дальшої боротьби за волю і державну незалежність України.

У своєму слові інж. Мирон Барабаш, генеральний секретар СКВУ, разом з висловами пошани, вказав на постійну актуальність ідей сл. п. Ярослава Стецька для цілості українського політичного і суспільного життя як в Україні, так і в діяспорі.

Голова ЦУ СУМ мгр. Є. Гановський, склавши салют Голові ОУН, УДП і АБН, висловив вдячність і любов десятків тисяч молоді, яка вітала Покійного в різних країнах і черпала з його слів духовий корм для свого ідейного росту. На цих ідеях проходитиме й далі виховання молодих поколінь.

Від Дружини Українських Націоналістів (ДУН) промовляв у заступстві хворого полк. Євгена Рена — Семен Лаврушка, а від ОБВУ (комбатантів) — Маріян Гайва. Обидва промовці разом із салютом висловлювали пов'язання Покійного зі збройною боротьбою, без якої нема здобуття державної самостійності.

Зі словом від українського жіноцтва виступила пані Богданна Крушельницька — голова ОУЖ у В. Британії, представниця жіноцтва СУВФ і заступник голови СФУЖО на Європу. Вона склала глибокий поклін у стіп могили Покійного і висловила тверде переконання й віру в перемогу ідей, для яких жив і трудився сл. п. Голова ОУН-УДП-АБН. Подібне слово й приречення склала від жіноцтва ОЖ ЛВУ з Канади пані Марія Колодій.

Від українського студентства, організованого у світовій централі ЦеСУС, говорив його речник мгр. Степан Олеськів, голова Студентської Громади в Англії. Він палкими словами вказав на ідеал українського студентства, якого носієм і реалізатором був Покійний Голова Проводу ОУН, УДП і АБН.

Інж. Богдан Качор від Союзу Українських Політичних В'язнів, що його очолює д-р Петро Мірчук, закінчив цей довгий ланцюг салютів і промов на пошану Великому Синові України, що своїм життям і творчим трудом формував когорти борців за Українську Самостійну Соборну Державу.

Все це тривало півтора години і проминуло в молитовному настрою, а слова промов і салютів карбували душі учасників, викликаючи в них суміш почувань, жалю і гордості, а рівночасно будились приспані в декого пориви до незавершених попередніми

і сучасними поколіннями Чинів, яких живим втіленням був сл. п. Ярослав Стецько.

Хтось заїнтонував журливе «Чуєш, брате мій» і всі присутні підхопили з чуттям її мельодійні звуки, що невидимими кліщами стискали серця, аж до перлин, що скочувались по неодному осмаленому лиці на пекучому сонці.

Могутнє «Ще не вмерла Україна» було у відповідь попереднім тужливим акордам і наповняло серця новою наснагою до праці й боротьби.

Ще декілька знімок при новоосвяченому пам'ятникові на «вічну згадку» і учасники повертались до брами цвинатря, де на них ждали середники транспорту. Між цими учасниками було чимало друзів, приятелів і знайомих Покійного, які прибули віддати шану його тлінним останкам, видержуючи гарячі проміння зенітного сонця і втому струджених ніг. Ректор УВУ проф. В. Янів і його наслідник ректор, проф. Цюцюра, проф. Ю. Бойко з дружиною, о. Є. Гарабач, д-р Я. Маковецький і багато інших своїх і чужинецьких поважних громадян, які до кінця відправи нужно перемагали втому і горяч.

На Святковій Академії

В обширних приміщеннях Фінгерле Культур-Центрі заройлося від учасників жалібних святкувань першої річниці від смерті сл. п. Ярослава Стецька. Прибули тут автобусами, поїздами й автами та літаками з Великої Британії, Бельгії, Франції, Америки й Канади більші делегації, а з Німеччини, Австрії, Аргентіни, Австралії та інших країн поодинокі представники й учасники. Не зважаючи на кошти і труди, вони прибули на місце, де понад 40 років жив, трудився і спочив на віки Голова Українського Державного Правління, Голова Проводу ОУН і Президент АБН сл. п. Ярослав Стецько. Прибули до Мюнхену, щоб тут у стіп його могили наснажуватись силою духа Покійного та відновити своє приречення «Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї».

Святкову Академію на пошану Голови ОУН, УДП, АБН сл. п. Ярослава Стецька розпочав чоловічий хор «Україна» під керівництвом дир. Є. Задарка молитвою «Отче наш» М. Вербицького. З черги, на тлі хору, відкриття Академії українською і німецькою мовами довершив голова Ділового Комітету інж. Іван Кашуба. Піснею «Прометей» на слова О. Коваленка, муз. К. Стеценка, хор «Україна» продовжував далі програму. Пісня і її виконання не могли краще віддати картини України і її синів-титанів, які караються за те, що дають «дрібку вогню святого» для свого народу.

З головною святковою промовою виступив відомий діяч Організацій Українського Визвольного Фронту з Америки, ред. Володимир Мазур. У своєму слові прелегент дав відчуті відсутність між нами сл. п. Ярослава Стецька. Втіленням національно-визвольних ідей Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Степана Бандери і Тараса Чупринки-Шухевича Ярослав Стецько став невмірущим. Він був їх реалізатором. Для цього помічною була його сильна віра в Бога. Частіше, як у своїх, він втішався пошаною в чужих. Навіть високі чужі достойники високо цінили Покійного, про що свідчать численні листи державних мужів, а його стратегічну концепцію розглядають штаби світових потуг. Як публіцист, Ярослав Стецько був автором безчисленних статей і праць, які визначають напрям наших прямувань і нашої боротьби. Це стосується також усіх поневолених народів. Гасла кинуті Ярославом Стецьком, як «Київ проти Москви», «Свята Софія проти Загорська», «За Патріярхати Українських Церков» — залишаться назавжди актуальними. Великого значення надавав Покійний самій ОУН і її кадрам, без яких не може бути мови про здійснення поставлених цілей. Для цього потрібна дисципліна і відсутність анархії. Силу свого характеру й особистості виявив Покійний у зв'язку з Актом проголошення відновлення Української Держави, якого ніколи не відкликав, мимо свого арешту і тиску окупанта. Він змагав також до політичної консолідації українських сил, стоячи на безкомпромисових щодо ворога позиціях. Він є автором матеріалів, які мали стати основою для створення Всеукраїнського Державного Центру в Екзилі. Коли ж ми будемо йти шляхом, який вказав нам за свого життя Покійний, то переможемо, бо сили націоналізму єдино зможуть побороти останню імперію на земній кулі.

Рясними оплесками схвалили учасники святкувань слово в пошану сл. п. Ярослава Стецька.

Віртуозно прозвучали мелодії «Поема» А. Жука і «Канон» Л. Ревуцького у фортепіановому сольо Калини-Чічки Андрієнко.

З великим чуттям і силою експресії прозвучала також деклямація «Український Лев» В. Симоненка у виконанні Петра Кормила.

Ансамбль бандуристів з Великобританії «Кобзарське братство» по мистецьки виконав в'язанку з поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка «Козак Максим Залізняка».

З черги мгр. Омелян Коваль виголосив слово німецькою мовою для чужих гостей, накреслюючи багатогранну постать Покійного як революціонера-борця, будівничого української державности, публіциста-мислителя і дипломата, міжнародного діяча великого формату.

Сильними й бадьорими акордами прозвучали пісні «Ліс», «Ну і що ж, що прийдеться нам вмерти» і «Збудись Україно» у виконанні квартету бандуристів «Кобзарське братство».

З деклямацією «Пролог» до поеми Івана Франка «Мойсей» виступила сумівка Ірина Халупа, яка незвичайно талановито віддала зміст цього пророчого твору нашого великого Франка.

Хоровим виступом «України» «О, милий Боже України» сл. Т. Шевченка, муз. Ф. Євсєвського та маршем українських націоналістів «Зродились ми великої години», обр. В. Кардаша, що прозвучали молитвою й одночасно наказом, закінчено програму Свята.

Постанням з місць і відспіванням славня «Ще не вмерла Україна» та подякою голови Ділового Комітету виконавцям програми й учасникам закрито це незабутнє святкування.

В церкві

Неділя 12.7.1987 р., у свято св. апостолів Петра й Павла, була відправлена св. Архиєрейська Літургія в катедральному храмі Помісної УКЦ в Мюнхені. Катедральний храм був виповнений вщерть прибулими здалека учасниками святкувань річниці від дня смерти сл. п. Ярослава Стецька. Чотирнадцять організаційних прапорів надавали святкуванням і церковній відправі особливої урочистості. Молитви учасників линули до Всевишнього, щоб благословив розпочате і незавершене діло Покійного і допоміг учасникам, а головню новим поколінням здобути довго очікувану волю для України. «Щоб ожила добра слава, слава України», та щоб «помолилися на волі невольничі діти», як це влучно схопив колись наш великий національний Пророк Тарас Шевченко. Це повинні б відчувати усі священослужителі, та йти у крок з терплячим і молитовно настроєним народом. Це прекрасно розуміють діячі і священослужителі Української Католицької Церкви, випускаючи свою «Хроніку».

СЛОВО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННОГО АРХИЄПИСКОПА АНАТОЛІЯ

Ваше Преосвященство, Всечесні Отці,
Високодостойна Пані Стецько,
Дорогі у Христі Брати і Сестри!

Сьогодні, з нагоди першої річниці смерті бл. пам. Ярослава Стецька, Голови Проводу ОУН, ми зібралися, щоб помолитися за Його душу й освятити пам'ятник на Його могилі.

Друзі й однодумці Покійного поставили цей пам'ятник як вислів їхньої пошани до Його пам'яті і вшановання Його заслуг перед українським народом. Є два роди пам'ятників. Пам'ятники матеріальні, що їх ставлять родина або друзі, і пам'ятники нематеріальні, нерукотворні, що їх творить людина у своєму житті своїми ділами.

Ціллю свого життя бл. пам. Ярослав Стецько поставив служіння Україні, своєму рідному народові. На одному з передвоєнних процесів проти членів ОУН у Львові він сказав: «Змислом мого цілого життя було, є і буде — Україна вільна, Україна соборна». Він готовий був кожної хвилини віддати своє життя для визволення своєї батьківщини, для здобуття волі для свого обездоленого народу. А Господь сказав: «Більше від цієї любови ніхто не має, як хто душу свою покладе за друзів своїх» (Іоан, 15,13).

Своїм життям, ціллю якого було служіння Україні, він створив собі другий нерукотворний пам'ятник, якого не зруйнують ні час, ані обставини. Пам'ятник, що записав ім'я Покійного на сторінки історії нашого народу, заніс Його ім'я в ряди героїв українського народу й визначних синів України. Тут ще як Архипастир УАП-Церкви хочу підкреслити, що бл. пам. Ярослав Стецько, як великий український патріот і соборник, завжди дуже шанував і підкреслював у своїх виступах велику роль нашої УАПЦеркви в житті українського народу.

Сьогодні, молячись за Його душу й освячуючи пам'ятник на Його могилі, складаємо поклін світлій постаті славного сина України.

Вічна Йому Пам'ять!

Архiepиcкoп Анатолій

СЛОВО АПОСТОЛЬСЬКОГО ЕКЗАРХА ВЛАДИКИ ПЛАТОНА

Жалобна Громадо,

В першу річницю смерті бл. пам. Голови ОУН і АБН Ярослава Стецька ми зійшлися, щоб тут над Його могилою відбутися поминальні святкування і посвятити Його пам'ятник.

Загальне переконання, що тут спочиває Великий Син України, який працював і боровся за права свого народу.

Читаємо в пресі: «Свої глибокі духовні сили сл. пам. Ярослав Стецько черпав з віри в Бога. . . і поєднував націоналізм з релігійністю». Спочилий був дійсним патріотом і відзначався любов'ю до українського народу.

Правдивий патріот — це муж кріпкої та живої віри. Він знає, що ціле його буття-життя залежить від Всевишнього, пам'ятаючи про слова Христа: «Без мене ж ви нічого чинити не можете» (Йоан, 15,5). Тому він старається повсякчасно бути в злуці з Богом: щирими молитвами, добрими ділами, та християнськими чеснотами. Він часто приступає до Св. Тайн, до Св. Тайни Сповіді, до Св. Причастя, приймаючи Евхаристійного Христа до свого серця. Він ніколи не відрікається Христа, Його не встидається, бо: «Хто ж мене зречеться перед людьми, того й я зречусь перед Отцем моїм небесним» (Мат. 10,33). Навпаки, справжній патріот визнає Христа і з радістю до Нього признається, в надії, що і Христос визнасть його перед своїм Отцем.

Правдиві патріоти — це «сіль землі», це «світло для світа» для їхнього народу, — вони своїм життям дають добрий приклад іншим, знаючи слова Христа: «Так нехай світить перед людьми ваше світло, щоб вони, бачивши ваші добрі вчинки, прославляли нашого Отця, що на небі» (Мат. 5, 16).

Той, хто любить свою Батьківщину і свій рідний народ — любить і цінить Св. Церкву, яка провадить його по цій землі до *правдивої* батьківщини, до вічності; він старається бути їй добрим сином, ба що більше, співпрацює з Єпископами і священниками для блага народу Божого, для спасіння душ та прослави Всевишнього, пам'ятаючи, що через Тайну св. Миропомазання він став воїном Христовим, оборонцем Христової Церкви.

Ось таких патріотів потребує наша Батьківщина і за такими силами і дочками тужить українська земля. І тільки вони — молитвою і працею, за Божим благословенням та за молитвами Пречистої Діви Марії і заступництвом Угодників Божих українського роду, можуть причинитись до того, щоб наша держава була справді самостійною та соборною.

І таким патріотом старався бути бл. пам. Ярослав Стецько, борець за волю України.

Ми молимося за упокій Його душі, як і за усіх героїв, що впали за благо Батьківщини.

Вічна Йому Пам'ять!

В. ОЛЕСЬКІВ

НА ПРОСЛАВУ ВЕЛИКОГО УКРАЇНЦЯ

*Слово речника Проводу ОУН на посвяченні Пам'ятника
сл. п. Ярослава Стецька*

Преосвященіші Владики,
Всечесніші Отці,
Бодем опечалена Родино,
Жалобна Українська Громадо!

Рік тому, на цьому ж місці, відпровалили ми на вічний спочинок одного з найбільших синів України двадцятого століття, сл. п. Ярослава Стецька, Голову Проводу ОУН, Голову Українського Державного Правління, Президента АБН, провідного діяча міжнародних антикомуністичних організацій, який все своє життя посвятив служінню великим ідеалам волі і державної незалежності українського й усіх других поневолених російським імперіалізмом і міжнароднім комунізмом народів. Його передчасний відхід глибоко сколихнув не лише українську спільноту у вільному світі, яка так гідно й величаво вшанувала Його пам'ять, але не в меншій мірі цю велику національну втрату відчув весь український народ в Україні в цілій російській імперії, звідки ще й досі надходять до нас вислови щирого співчуття й оцінки величної пошти Покійного.

«Бодем та смутком сповнені серця патріотів в Краю», — говорить в одному повідомленні. «Відійшов у вічність видатний Борець за ідеали Української Самостійної Соборної Держави, котрий віддано служив нашій великій справі, за яку віддали своє життя сл. п. Степан Бандера, Роман Шухевич та інші Герої нашого незламного народу. В ці жалобою сповиті дні ми усією душею і серцем з вами. В колі найближчих друзів й однодумців відслужили Панахиду за усіма правилами переслідуваної, але нескореної Церкви. . . Славна пам'ять про Покійного Ярослава Стецька — наш постійний заклик до боротьби. Наша перемога — найкращий пам'ятник Йому і всім Героям, що віддали життя за наш народ. Ми завжди будемо керуватись Його мудрими і щирими вказівками, та будемо вчити молодих на прикладі Його життя і Його боротьби. . .».

В цих коротких, але повних глибокого змісту словах українсь-

ких патріотів в Україні відбита найвища мета українського народу, його нинішнє підневільне становище, його невгаваюча боротьба за національні і релігійні права, а передусім звеличення великих Провідників українського визвольного руху, котрі стали дороговказом для сучасного й майбутніх поколінь.

І коли ми сьогодні стоїмо у стіп цієї дорогої нам могили, у стіп щойно поблагословленого пам'ятника, що у формі хреста й тризуба символізує суть української духовости, тисячолітню історію українського народу, найвищі стремління і зміст його буття, що були одночасно змістом життя Покійного, стараймося збагнути і засвоїти ці великі істини й ідеї, що їх так послідовно проповідував за життя і залишив нам у спадку сл. п. Ярослав Стецько.

Віра в Бога-Абсолюта, що є первопричиною всього буття у його християнському розумінні, а звідси й поняття про людину як Богopodobну істоту, родину як основну клітину духово-органічної спільноти, якою є нація — твір Бога, і національну державу як найвищу форму організації буття народу були Його основними світоглядowymi засадами. Вони теж лягли в основу ідеології українського визвольного націоналізму, на базі якої сформовано соціально-політичні і стратегічні принципи української визвольної боротьби, в авангарді якої стала Організація Українських Націоналістів, а теж проєкцію соціального і політичного устрою майбутньої української держави.

Повне самовиявлення людини полягає у свідомому служінні своєму народові, у боротьбі «за Друзі свої», а тому — навчав Він — не вистачає бути лише світоглядowym націоналістом-патріотом, але передусім етично-моральним. Український націоналізм це не лише світоглядový чи суспільно-політичний рух, але одночасно є він рухом етично-моральним, який перевиховує українську людину на активного борця.

В обличчі грізного ворога, яким є російський імперіялізм і поширюваний ним атеїстичний міжнародній комунізм, боротьба українського народу за осягнення найвищої мети — суверенної української держави — є затяжна, всеохоплююча і довготривала. Вона є революційною боротьбою, бо змагає за докорінну зміну цілої теперішньої, ворогом накиненої системи у всіх сферах життя народу, та за розвал цілої імперії на суверенні національні держави. Принцип власних сил у цій боротьбі зумовлює потребу мобілізації всього народу до активної участі в ній, та свідомого своїх завдань керівного ядра. Тому вирощування все нових кадрів високоідейних, готових на найвищі жертви борців української революції було завжди в центрі уваги Покійного.

Як співтворець відновленої української держави в 1941 році, як Голова УДП і державний муж України, Покійний виніс українську справу на міжнародний форум, організуючи для боротьби проти спільного ворога інші поневолені народи і здобуваючи прихильників серед вільних державних народів. Велика ідея розвалу російської імперії дорогою координованих національних революцій поневолених народів, при морально-політичній допомозі з боку вільних народів, як альтернатива до загрози атомної війни, здобуває в світі все більше прихильників.

Це ті з головніших принципів, ідей і великих задумів, що їх Покійний Голова не тільки визнавав, проповідував, але й послідовно реалізував на всіх доручених йому відтинках праці й боротьби українського народу за волю і державність під Проводом ОУН і її провідників Коновальця, Бандери, Шухевича і Ленкавського створив сильну морально-політичну базу для продовження цієї боротьби аж до остаточної перемоги.

Часто у своїх виступах і публікаціях Покійний Голова говорив про символіку і культ могил у нашому народі, в яких панує незнищима вічність і які є джерелом незбагненої сили для живучих. Ми віримо, що й ця могила стане місцем, куди сходитимуться українські люди з усіх усюдів, щоб віддати поклін Великому Синові України і щоб скріпити свою віру і свої сили до дальшої праці і боротьби.

Від імені Проводу і Кадрів революційної ОУН складаю глибокий поклін нашому незабутньому Голові і Провідникові, вчення і життєвий приклад якого будуть завжди дороговказом у нашій дальшій боротьбі за волю і державність українського народу.

Вічна і славна Йому пам'ять!

Б. ФЕДОРАК

СЛОВО ПРЕДСТАВНИКА УДП

Преосвященні Владики,
Високопреподобні і Всечесні Отці,
Дорога пані Славо,
Жалобна родино,
Шановні подруги й друзі,
Дорогі Українці,

З великим болем у серці складаю глибокий уклін перед могилою славної пам'яті Голови Українського Державного Правління найновішої Української Самостійної Соборної Держави, проголошеної Українськими Національними Зборами 30 червня 1941 року. Рівночасно складаю цей уклін від всіх тих членів Українського Державного Правління, які прирікають вірно, стійко й високо держати знамено УДП і боротьби за відзискання українським народом суверенної і соборної держави.

Покійний Ярослав Стецько був визначним державним мужем, дипломатом неперевершеного хисту, носієм великих ідей: «Воля народам! Воля людині!», «Хрест проти диявола!», «Київ проти Москви!». Він був носієм на міжконтинентальному форумі концепції світового визвольного протиросійського фронту чи то під назвами Світової Протикомуністичної Ліги, Європейської Ради Свободи чи Антибільшевицького Бльоку Народів. Український нарід йому вдячний за випрацювання стратегії Української Національної Революції спільно із славним Провідником Степаном Бандерою, себто накреслення шляху, яким мусимо йти для досягнення нашої державницької мети.

Достойний Друг Голова ще студентом у тридцятих роках виявив особливі провідницькі прикмети всенароднього масштабу, зокрема в ідеологічно-виховній ділянці. Згодом він прийняв на себе від Проводу ОУН велике відповідальне діло — відновити Українську Державу. Це завдання Покійний виконав з честю. Так як у тридцятих роках не вдалося польським окупантам заломити його тюрмами і поліційними методами, так і німецьким нацистським зайдам не вдалося змусити Голову Українського Державного Правління відкликати акт відновлення Української Держави.

По закінченні Другої світової війни, нескорений бойовик, достойний Голова продовжує в передових рядах українських револю-

ціонерів боротьбу за Українську Державу. Він стає членом триособового найвищого виконавчого органу в Організації Українських Націоналістів — Бюра Проводу ОУН, не лише тому, що він від Другого Великого Збору ОУН перший заступник голови Проводу, але й зокрема тому, щоб він міг вести широку державницьку діяльність на міжнародньому форумі, як голова УДП. Свій великий престиж і авторитет, достойний Голова використовує для зформування визвольного руху поневолених народів — Антибольшевицького Блоку Народів. Продовж кількох років Покійному вдається нав'язати прихильні зносини з різними волелюбними колами численних держав. Тому все більше знають у світі про нашу останню державність сорокових років.

З бігом років прихильні нам державницькі, політичні й громадські кола у вільному світі почали виявляти серйозні симпатії до боротьби українського народу за відзискання втраченої держави, якої найвизначнішим речником став Ярослав Стецько.

Українська державність сьогодні закріплена в наших душах. Українське Державне Правління втрималося до наших днів як правно-конституційно діюча установа. Ми тут зібрані можемо лише висловити великому Покійному наше зобов'язання, що зробимо все можливе, щоб не лише закріпити у душах українського народу ідею Української Самостійної Соборної Держави, не лише продовжувати боротьбу за її відзискання з ярма лютих російських окупантів, але й що доложимо зусиль до гідного дальшого функціонування Українського Державного Правління, під знаменом якого жили, боролися і життя своє віддали сотні тисяч найкращих синів і доньок української нації.

Українське Державне Правління, очолюване продовж багатьох десятків років сл. пам. Ярославом Стецьком, закарбувало у нас національно-державницьку гідність, безкомпромісовість в боротьбі за українську державу. Прирікаємо й надалі боротися за здобуття української держави, а навіть — жертву власного життя, якщо цього вимагатиме наша благородна ціль.

Володимир МАЗУР

ЛЮДИНА ВЕЛИКОЇ ВІЗІЇ

У першу річницю відходу Ярослава Стецька

За довгі десятиліття ми з'їхалися сюди, до Мюнхену, з різних країн світу, — вперше без Нього. . .

Тут із нами — все ще опечалена подруга Його життя, вірна дружина і невтомний співпрацівник пані Слава Стецько, — але Його немає між нами. . . Він вже не вийде, лагідний, усміхнений і завжди із задумою в очах, вже не потисне нам рук тим особливим потиском руки Провідника. . . А з відчуттям того потиску легше було йти і змагатись. Але, як сказав Тарас Шевченко, “Все йде, все минає. . .”

Не стало великого сина України — Ярослава Семеновича Стецька, чие ім'я навіки вплелось в лавровий вінок української слави, боротьби і перемог.

Нині ми урочисто відкрили Йому пам'ятник, посвятили його — і немов би відчули знову живу присутність того, про кого сказав поет:

“Хто сказав, що помер Ти? —
Одержимі не мають смерти”.

Умирає людина — але не вмирають ідеї.

Ярослав Стецько не тільки ніс вперед і реалізував національно-визвольну ідею Хмельницького і Мазепи, Петлюри і Коновальця, Чупринки і Бандери, — Він сам став їхнім втіленням. І не тільки ніс, а й розвивав, поглиблював, реалізував велику українську ідею на практиці.

Син священницької родини і вихованець УВО та ОУН — Він поєднав у собі найкращі риси українського християнина і українського визвольного борця-провідника. Незадовго перед відходом до Бога-Творця Він так і писав:

*“Я думаю, що я видержав не тільки завдяки моїй волі, але
найперше завдяки моїй вірі в Бога, яка дає передусім міць
волі. . .”*

Минув рік, і все ще важко повністю усвідомити, кого ми втрати-

ли, кого втратила не тільки Україна, а й увесь світ, різні народи світу. І не лише поневолені, а й вільні народи. Це ж Він, наш Провідник, сказав керівникам могутньої демократичної держави Америки:

“Якщо З’єднані Стейти стануть на шлях допомоги поневоленим, то вони стануть революційно-визвольною силою, а Советський Союз є силою реакції”.

І це про Нього у листі до Організації, до пані Слави Стецько, писав президент США Рональд Реган:

“Відвага Вашого мужа і Його посвята справі свободи будуть служити постійним джерелом надхнення для всіх тих, що стремлять до свободи і самовизначення, будуть вічно живою пригадкою на вічну боротьбу людства за розривання кайданів тиранії. . .”

Це сказав президент Реган про того, хто витримав польські та німецько-гітлерівські тюрми і концтабори — і прийшов до Вашингтону, у Білий Дім, як прем’єр духово вільної України, і так Його прийняв президент найбільшої демократії у світі.

А в Пентагоні взяли на вивчення знаменну вказівку нашого Провідника про те, що:

“Наша визвольна стратегія координованих національних революцій є правильна і вже на Заході все більше приєднуються до нашої концепції. Це єдина альтернатива до всезнищуючої атомової війни. Всі концепції ООН завжди перемагали”.

І ось Він встає перед нашим духовим зором: З юних літ член УВО і ОУН, ідеологічний референт Крайової Екзекутиви ОУН — уповноважений полковником Євгеном Коновальцем до підготовки Римського Великого Збору ОУН, заступник Голови Проводу революційної ОУН з 1940 року, член Бюра Проводу ОУН з 1945 року, довголітній Провідник ОУН, Президент Антибольшевицького Бльоку Народів, член Почесної Президії Європейської Ради Свободи, член Екзекутиви Світової Антикомуністичної Ліги, ВАКЛ. А передусім — нескорений Прем’єр не скореної ні Берліну, ні Москві України з 30-го червня 1941 року.

Понад півстоліття Ярослав Стецько все віддавав для одної ідеї: постійно трудився як блискучий публіцист, постійно формував нашу і світову політично-визвольну думку, постійно організував наші і міжнародні сили для боротьби проти московського імперіалізму і комунізму, за розвал імперії, за перемогу Києва проти Москви.

Учасники XIX Конференції ВАКЛ у вересні 1986 року в Люксембурзі віддали окрему пошану пам'яті Ярослава Стецька. Ось що вони написали:

“Своєю відвагою і відданістю ідеї волі Ярослав Стецько запалював людей до боротьби за національну незалежність, соціальну справедливість і волю людини. Відсутність його відваги, візії, високого державницького рівня, теплоти і провідництва ми всі сильно відчуватимемо”.

Преса — українська і міжнародна — сповіщала про відхід нашого Провідника. Вістка, передана в окуповану Україну через радіостанції, сколихнула серця мільйонів людей — тих мільйонових українських мас, на які спирався і в ім'я волі і щастя діяв наш незабутній Провідник. Навіть неприхильна до нашого руху українська закордонна преса подала некрологи, сповнені поваги і пошани.

Одним із перших відгукнувся на смерть Ярослава Стецька за кордоном Леонід Полтава — український поет із Полтавщини. . . Наддніпрянці, члени і нечлени нашого Руху, особливо гостро відчували правдиву соборність і толерантність нашого Провідника. У листі від 30-го червня 1986 року — в одному із останніх документів за життя — уже важко хворий Ярослав Стецько писав:

“Я прошу вас передати всьому активові Організації слова найщирішої подяки за безчисленні вислови підтримки і молитви, зокрема нашому молодому поколінню — юнацтву, молодим кадрам, тусмівцям, сумівцям, передусім юнацтву — майбутності Організації, а старшим кадрам, загартованим в боротьбі і праці, — мій поклін. Прошу передати подяку широкому українському громадянству, Владикам і духовенству обох віровизнань, які, як соборники, зрозуміли, що за соборника моляться”.

Дорогі Подруги і Друзі!

Не легко говорити про людину-велета, про нашого рідного Батька, про речника української нації! Не легко говорити про гіганта політичної думки, про новочасного Мойсея, який виводив свій народ із пустелі бездержавности. . . говорити про того, хто, — як писав Іван Франко, — все життя горів і трудився для одної ідеї — святої ідеї визволення України та інших поневолених народів.

Ярослав Стецько часто висловлював глибокі, проникливі думки-концепції у формі кличів або гасел. Деякі його вислови стали афоризмами. Наприклад, Він блискуче схарактеризував і наших закордонних недовірків та зміновіхівців, і всю нашу добу словами: “У такій добі немає місця для заячих сердець з претенсіями

бути левами!” Або: “Щоб добитися перемоги над большевизмом, треба зброїтися, а не торгувати!”

І ще одно гасло-клич Ярослава Стецька, що стосується і буде стосуватися нас усіх, також тих, що прийдуть після нас у ряди Організації:

“ОУН була, є і буде великим дороговказом, як була й 50 років тому, — доки не буде відновлена Українська Самостійна Соборна Держава”.

Вслухаймося, Дорога Громадо, у ці великі слова великої людини і закарбуймо їх глибоко у розумі, у свідомості і в серці та передаваймо це вчення молодшим поколінням українських борців.

Ярослав Стецько писав:

“Ідея націоналізму є розв’язкою для сучасних світових проблем, бо націоналізм розв’язує проблеми на базі національних спільнот. Всі інші ідеї — банкрутують: рівновага сил, стримування тощо. Єдиний націоналізм може бути протиставленням облудній системі, за якою стоїть російський імперіялізм-шовінізм”.

Я вже згадував про християнськість у мисленні нашого незабутнього Друга-Провідника, про його релігійну толерантність і далекоглядність. Він закликав активно готуватися до всеукраїнського свята Тисячоліття Християнської України в 1988 році. А одночасно пригадував про одну з живих, важливих сучасних проблем такими словами:

“Справа Патріархату є справою національною. То є справа духовної української державності. Підтримуємо у цій напрямі всі заходи обох українських історичних церков”.

Як політичний філософ, Ярослав Стецько в останніх роках життя передбачив великі технологічні зміни у світі. У листі від 3-го червня 1986 року (адресованому мені) Провідник писав наступне:

“Електроніка, технологія, мікро-електроніка — це двосічний меч. Чорнобиль — це грань, яку переступила Москва, скеровуючи вільний світ і зокрема народи і людей в російській імперії проти себе самої... Таким чином технологія створює революційну ситуацію в імперії. У цьому двобой Москві присуджена смерть. Мобілізуймо штаб технологів і електроніків, і штаб психостратегії. Дав би Бог, щоб я міг ще бути помічним у цьому гігантському двобойі Києва з Москвою, про що вже писав генерал Гекет”.

З цього листа, писаного вже рукою хворої людини, бачимо і да-

лекоглядність нашого Провідника, і також Його подивугідну скромність. Він, цей велетень політичної мислі, стратег революційно-визвольних змагань України і світу, писав, що Він хотів би бути “помічним”, допомагати у двобої України проти Росії.

Співробітник Коновальця, Чупринки, Бандери — Ярослав Стецько з найглибшою пошаною згадував про своїх великих Попередників у боротьбі. З особливим пієтизмом писав він про воїнів і старшин героїчної Української Повстанської Армії, яку називав “Революційною Армією Нації”, яка “постала з почину політичної Організації — ОУН”.

І Він завжди остерігав перед будь-якими проявами нездисциплінованости чи анархії. Ось Його слова:

“Жодні повстанські отамани, без політичного, державотворчого спрямування боротьби, новітні Зелені і Махни не могли, не поставили і не повели збройної протиокупантської боротьби народу широким, всенародним фронтом. Тільки УПА під командуванням генерала Романа Шухевича-Чупринки... була цією мілітарно-політичною і революційно-національною силою, яка на окупованих нею теренах України і потенційно у всій Україні — творила політичну дійсність нації”.

Найвищим осягом життя Ярослава Стецька — життя, повного терпінь і невгод, — був, я думаю, державотворчий Акт 30-го червня 1941 року у Львові — з проекцією на столичний Київ. Не даремно д-р Дмитро Донцов, видатний мислитель і теоретик української націоналістичної думки, писав:

“Акт 30-го червня був чином, який голосно заявив, що Україна не зрікається свого повного права панувати на своїй землі, ні своєї правди, не зважаючи на жертви!”

Державотворчий Акт 30-го червня ніколи не був відкликаний. Отже, він залишається і надалі правосильним. І до кінця свого життя наш Голова у своїх діях не лише зберігав і розвивав світлі традиції цього Акту, а й змагав до плянкової розбудови цієї державної інституції.

Ярослав Стецько приділяв також велику і постійну увагу справі консолідації здорових українських політичних сил — на безкомпромісових державницьких позиціях. Він є автором низки матеріалів, які мали стати базою для створення Всеукраїнського Державного Центру.

Ми не можемо залишити цієї великої, державницької ідеї. Тому Друзі та однодумці нашого незабутнього Голови працюють далі над цим великим пляном, і дай, Боже, щоб цей задум набрав жит-

тевих сил, став реальною дійсністю в боротьбі Києва проти Москви.

Створення активного політичного Всеукраїнського Державного Центру напевно щиро вітав би український народ по обох сторонах залізної заслони.

Ми живемо в небезпечний і бурхливий час — у час вибухів політичних вулканів, у час наростаючих націоналістичних сил на землі, в час Афганістану і Нікарагуа, в час допомоги бійцям — антикомуністам. Живемо в часах, коли на нашій Батьківщині — Україні народ у різних формах поглиблює і зміцнює визвольні змагання в ім'я розвалу СРСР на незалежні національні держави. Живемо в часах, коли наша організована і активна праця для визволення України вимагає напруження сил, концентрації зусиль довкола Проводу нашої заслуженої пробоевої Організації.

Врешті, ми живемо в часах, коли справджуються золоті слова нашого незабутнього Провідника Ярослава Стецька — що тільки сили націоналізму переможуть останню імперію на земній кулі! Отже, надхненні Його духом, Його візією, озброєні Його вченням, будьмо єдиними у цій боротьбі, вірячи і знаючи, що *Україна не вмерла і ніколи не умре!*

Вічна слава і вічна пам'ять незабутньому Провідникові Ярославові Стецькові!

Мюнхен, липень 1987

О. КОВАЛЬ

СЛОВО НА ЖАЛІБНІЙ АКАДЕМІЇ В ПОШАНУ Сл. п. Я. СТЕЦЬКА

Ваша Ексцеленціє,
Достойна Пані Славо, Члени Родини,
Преподобні Отці і Сестри,
Представники сусідніх Народів, громадських установ,
Шановні Пані і Панове, Дорогі Подруги і Друзи!

Вже проминув рік, як відійшов від нас у Вічність Великий Син Українського Народу, мислитель, публіцист, державний муж і міжнародній політичний діяч великого формату, яким був Голова УДП і АБН, основник і почесний член Європейської Ради Свободи, співосновник Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ) і Голова Проводу Організації Українських Націоналістів, сл. п. Ярослав Стецько. Відійшла від нас людина високих моральних якостей, яка ціле своє життя поставила на службу великої ідеї свободи України і всіх поневолених Москвою народів, ідеї, що схоплена в гаслі нашого століття — «Свобода народам, свобода людині!».

Мало є в світі людей, які йшли б до поставленої мети з більшою послідовністю і здетермінованістю, а при тому постійно переосмислюючи і поглиблюючи саму ідею та методи її втілення, як це робив Ярослав Стецько. Вже заранні своєї молодости він прагнув пізнати духовість свого народу і в цьому напрямі завзято працював над собою. Правничі та філософічні студії дозволили йому пізнати мислителів та системи інших народів, починаючи від класиків до найновіших часів, в тому й визначних німецьких науковців. Його цікавили передовсім проблеми етичного порядку, які лягли в основу взаємовідносин між окремими людьми і народами.

Глибокий патріотизм, ідеалістичне світосприймання, пошана до національних традицій і глибока християнська віра та моральні засади, що їх Ярослав виніс з родинного священичого дому, стали для нього на все життя сильним фундаментом, на якому формувалася міцна особовість і життєва мета. Втрата української державности 1918-20 рр. і окупаційний період, в якому проходило шкільне навчання в умовах національного гніту та приниження, заставляли молодих українців, в тому і Ярослава, шукати свого

вияву в таємних студентських гуртках, які відтак влилися в Організацію Українських Націоналістів. В тій організації, здібний, озброєний знанням та обдарований інтелігентністю Ярослав, уже 20-літнім юнаком став у Крайовому Проводі ОУН на пост ідеологічного референта і редактора виховного журналу для юнацтва.

Темою писань Ярослава Стецька на початку були ідеологічно-філософські питання одиниці на службі суспільства, а в тому якості провідної верстви, яка своєю поставою впливає на спільноту, формує її і надає їй життєвого змісту. Дальшою тематикою була розробка суспільних відносин, які в поневоленого народу мусять проходити фазу національно-соціальної революції. В своїй візії Ярослав Стецько бачив в Українській Самостійній Державі такий суспільний лад, який, базуючись на тисячолітній християнській духовості, мав би бути без експлуататорів і експлуатованих, без вибуялого капіталізму і без отарного (колективістичного) соціалізму. Цей суспільний лад мав би спиратися на строгий соціальний справедливості і міжклясовій солідарності, на сторожі чого мала б стояти державна влада, як витвір волі народу і його народоправства.

Незвичайна публіцистична активність і революційність поглядів Ярослава Стецька в студентському віці не могла пройти непомітно для окупаційної влади, що й стало причиною його арештування. На процесі Степана Бандери і Товаришів в 1936 році, у Львові, Ярослав Стецько був засуджений за поширювання націоналістичних переконань з рамени Проводу ОУН на 5 років польської тюрми. Звільнений на підставі амністії в 1937 р., був покликаний Головою Проводу ОУН полк. Євгеном Коновальцем за кордон, де одержав завдання підготовляти зміст II Конгресу ОУН, який відбувся вже по трагічній смерті полк. Євгена Коновальця, в Роттердамі, з рук московського агента, в 1938 р.

Особовість Ярослава Стецька найповніше увидатнилася тоді, коли за рішенням Національних Зборів у Львові 30 червня 1941 р. йому доручено очолити Українське Державне Правління і проголосити відновлення Української Держави. Цей революційний крок був підтриманий Організацією Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери і знайшов ентузіастичне схвалення українського народу. Всюди, де уступав московський окупант, там творилася українська влада і народ перебирав адміністрацію в свої руки. Одначе, вільна Українська Держава не була в планах Гітлера, для якого Україна мала стати колонією, життєвим простором для нацистів. Ярослав Стецько як Голова Уряду та його члени були виарештовані і разом із Степаном Бандерою відстав-

лені до Берліна. Коли ж там вони рішучо відмовились відкликати Акт проголошення відновлення Української Держави, їх відставлено до концлагеря в Саксенгаузен, де вони перебули аж до осені 1944 р. Інші члени УДП і ОУН були ув'язнені в Авшвіці та по різних концтаборах Німеччини, а багато з них були розстріляні або повішені без суду.

Передбачаючи можливість арештування, Ярослав Стецько вспів передати свої повновасті законспірованим членам ОУН, які приступили до організації Української Повстанської Армії, що відтак боролася проти гітлерівської окупантської влади, проти советських партизанів, а відтак аж до 1952 р. проти советсько-російської окупаційної влади. В часі цієї боротьби, яку провадив член Українського Державного Правління ген. хор. Роман Шухевич — Тарас Чупринка, в 1943 році, в лісах центральної України, відбулася Перша Конференція Поневолених Москвою Народів, яка дала основи для створення АБН в 1946 році, що його очолив Ярослав Стецько. На цьому пості він залишився аж до своєї смерті 5.7.1986 р., тобто повних сорок років, розвинувши широку діяльність у світовому масштабі. За його ініціативою прийшло до створення Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ), а також Європейської Ради Свободи. Разом зі своєю Дружиною, Достойною панею Славою, Ярослав Стецько був організатором численних міжнародних конференцій, що мали розголос в цілому світі.

Особисті контакти Ярослава Стецька з високопоставленими особистостями були завжди диктовані інтересами України і тих народів, які були репрезентовані в АБН, чи в Європейській Раді Свободи. Його радо приймали: Генерал Чан-Кай-Шек, прем'єри Кіші й Ікеда, Джон Стюарт Мілс, генерал Фуллер, президент Рональд Реган і його заступник Дж. Буш, амбасадорка до ОН Дж. Кіркпатрік, генерал Сінглярб, конгресмени і сенатори США, прем'єр Андреотті, міністри Льомбардо і Крафт та багато інших. Ці контакти викликали неодноразово злісні коментарі в московському Кремлі.

Перу Ярослава Стецька належить розробка теорії альтернативи до нуклеарної війни шляхом національних революцій. Ця теорія прийнялася в багатьох політичних осередках світу.

Крім інтенсивної праці на зовні, в АБН, ВАКЛ, ЕРС і ін., Ярослав Стецько, як Голова Українського Державного Правління, удержував численні зв'язки з політичними колами вільних країн. Як Голова Проводу ОУН від 1968 року, Ярослав Стецько присвячував багато уваги організаційним кадрам, а головню зв'язкам з неофіційною Україною. Він ніколи не переставав писати свої гли-

боко передумані і завжди актуальні статті на внутрішні українські теми, як і на зовнішно-політичні. Не поминав також і церковно-релігійної тематики та боровся за здійснення ідеї українського Патріархату, так для УКЦ, як і для УАПЦ.

Ярослав Стецько був справжнім титаном праці і то до останнього віддиху свого життя. Тому ім'я його, побіч Степана Бандери і Романа Шухевича-Тараса Чупринки, стало символом української революції і уосібленням найшляхотніших людських якостей Провідника, державного Мужа, Мислителя і Революціонера-Ідеаліста. Його безчисленні письмові праці, разом з його державницькими чинами і міжнародною акцією, увійдуть значним капіталом в українську національну скарбницю, але також і в світову скарбницю міжнародної співпраці та співжиття народів на базі справедливого ладу і пошанування людських і національних прав у світі.

Примітка: Це Слово було виголошене в німецькій мові під час святочної поминальної академії в Мюнхені, в суботу 11 липня, 1987 року.

З НАРАД УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

(УЦІС) В місяці травні 1987 року в Нью-Йорку відбулися наради членів Українського Державного Правління в його поширеному складі. В програмі цього засідання був розгляд правного становища після смерті Голови УДП сл. п. Ярослава Стецька, творця Акту 30 червня 1941 року і уконститування складу УДП під керівництвом виконуючого обов'язки Голови УДП інж. Богдана Федорака.

Вирішено продовжувати діяльність Українського Державного Правління на зовнішньому і внутрішньому відтинках, а одночасно змагати до створення Всеукраїнського Державного Центру в екзилі на базі державних формацій, що постали у висліді державних Актів: УНР від 22 січня 1918 і 1919 років, Гетьманської Держави у її передфедеральній базі, Карпатської України від 14 березня 1939 року, УДП від 30 червня 1941 року і УТВР з її Генеральним Секретаріатом з липня 1944 року.

ПРОМОВА ПРЕДСТАВНИКА АБН-у, ПАНА С. СОЛДАТОВА
З НАГОДИ СВЯТКОВОГО ПОСВЯЧЕННЯ НАДГРОБНОГО
ПАМ'ЯТНИКА, 11.7.1987.

Дорога Пані Славо!
Дорогі Друзі!
Шановні Пані і Панове!

Сьогодні обходимо першу річницю смерти Ярослава Стецька, якого життєпис по обох сторонах Залізної Заслони і в цілому світі відомий. Перед роком український народ стратив одного із своїх найкращих синів: великого патріота, стійкого борця за незалежну Україну та блискучого політичного мислителя. Це був сумний день. Але смерть містить в собі також другий аспект. Щойно після смерті стає зокрема ясно, який приклад життя і боротьби, яку духовно-політичну спадщину покійний лишив людям за собою. Від імени АБН бажано підчеркнути факти, які надають життю Ярослава Стецька не лише національне, але також світове, моральне і політичне значення.

Ярослав Стецько був не лише українським патріотом, українським борцем за самостійність та українським боевим ідеологом. Він був також революціонером, який змінював обличчя світу, він був підготовцем революції для національної свободи всіх поневолених народів землі. Його життя і його боротьба є вдяряючим прикладом, що захопив усіх національних борців за волю по цілому світі та завжди їх захоплювати буде!

Ось мої власні спомини про нього: пригадую, як за моєї юности в Естонії, в повоєнному часі, комуністичні можновладці з ненавистю, страхом та огидою говорили про "Рух Бандери в Україні", до верхівки якого належав також Ярослав Стецько. Той рух захоплював рівнож партизанський рух, популярно названий "Війною лісових братів" в Естонії, Латвії і Литві, який тривав до смерті Сталіна.

Пригадую тісну співпрацю між нашою підпільною організацією, яка постала в шістдесятих роках — "Естонський Демократичний Рух" — та українськими підпільними групами. Той зв'язок завдячуємо членові нашого Проводу, який помер в 1982 р., Артемові Юськевичові. Замолоду, він брав участь в бою Української Повстанської Армії в околицях Луцька. Він нам передав увесь свій досвід, витривалість і рішучість у тій боротьбі.

Пригадую численних українських політичних в'язнів, з якими я після свого арешту через КГБ в половині сімдесятих років майже

шість літ просидів у советських концтаборах. Усі українські політв'язні, молоді та старші, знали і вшановували імена Ярослава Стецька, Степана Бандери та Романа Шухевича. Інші політв'язні різних національностей вивчали від них ті імена. В концтаборі, Петро Саранчук зreferував мені докладно програму ООН, яку у великій мірі опрацював Ярослав Стецько. В концтаборі сказав мені Микола Кончаківський, ветеран УПА з 1940-их років: "КГБ замордувало Степана Бандеру. Але ніколи при Божій допомозі не вдасться замах на нашого Провідника, Ярослава Стецька!"

І в концтаборі сказав мені близький, найдорожчий друг, недавно загиблий Василь Стус, що генерація ООН-УПА, до якої належить Ярослав Стецько, є генерацією героїв. І в етапній тюрмі сказав мені Артем Юськевич: "Як би я міг, пішов би пішки з Талліна до Мюнхену, щоб зустрітися з Ярославом Стецьком та його співборцями, та щоб з ними співпрацювати!" Чи не свідчить це все про найглибше признание для життєвої праці Ярослава Стецька?

На світі є ще численні советським комунізмом та іншими темними силами поневолені народи. Боротьба за волю поневолених народів існувала й існує далі. І ця глибока боротьба нарешті завершиться тріумфом! Ярослав Стецько дуже слушно сказав у своїй промові з нагоди 40-го ювілею АБН-у: "Із світової історичної перспективи національна визвольна революція поневолених народів маніфестує неминучу боротьбу між двома протилежними світами, двома противними системами, двома світоглядами: між світом віри в Бога, героїчного християнзму і релігій взагалі та світом ворожнечі проти Бога і негачії Бога та московського цезаропапізму, національного протиімперського принципу, демократичної системи проти тоталітаризму, людської свободи та гідності проти тиранії".

Отже, ми, живі, обіцяємо Вам, Ярославе Стецько, що ми ту невідкладну боротьбу, якої дорогу Ви нам цілим Вашим життям так прикладно вказали, із стійкістю продовжуватимемо!

Ім'я *Ярослав Стецько* не є лише гордістю українського народу, але також гордістю усіх поневолених та стремлячих до свободи народів.

Тому ім'я *Ярослав Стецько* належить не лише українській історії, але також Пантеонові відданих борців за національну свободу в цілому світі.

Спочивайте вічно, наш високодостойний Провіднику і вчителю! Ми Вас повік не забудемо!

*Високопреосвященний Архiepиcкoп Анатолій і Преосвященний
Владика Платон з Отцями Духовними під час Панахиди*

*Владики, Отці Духовні, вдова п-ні Слава, члени Родини Покійного
Ярослава Стецька і представники політичного і громадського світу
під час Заупокійної Панахиди і посвячення пам'ятника*

Вдова п-ні Слава Стецько, сестра Оксана з чоловіком і сином Олегом біля могили й пам'ятника

Промовляє речник ОУН інж. Василь Олеськів

Питання національного визволення

А. БЕДРІЙ

ЗА ЧОРНОБИЛЬ ОБВИНУВАЧУЄМО РОСІЮ!

Історична перспектива

У різних історичних епохах завойовницькі держави вживали даних тоді засобів і критеріїв підбивання і нищення других націй. Суздальські князі Юрій Довгорукий і Андрій Боголюбський у XII стол. руйнували в Україні архітектурні цінності, грабували й вивозили мистецькі твори, масакрували населення, перебирали торговельні шляхи. Московський цар Петро I у XVIII стол. зневоленими козацькими полками збудував нову столицю Петроград, де тисячі наших колись хоробрих воїнів утартили своє життя. Згодом через Церкву заставляли виклинати і проклинати гетьмана Івана Мазепу, а Валувеським і Емським указами заборонили навіть уживати українську мову. У XVIII-XIX стол. в Росії випрацювали цілу стратегію і тактику нищення духовости української та інших поневолених націй. Уже від минулого століття Петроград почав застосовувати засіб штучного голоду для народовбивства, що в XX стол. Росія примінила з найбільшою жорстокістю. Масове виселювання з рідних земель поневолених народів у глибоку імперію москалі практикують уже від найдавніших часів.

Удар по українській нації

На тлі такої історичної перспективи сприймаємо найновіший російський імперський злочин — Чорнобильську нуклеарну експлозю. Це *терор окупанта при помочі радіації проти поневолених націй** — найперше проти української. У такому змислі оцінюють цю злочинну катастрофу нескорені українські патріоти в Україні. Вони твердять: *«загрози для природного довкілля і самих людей стали вирішувати про наше бути чи не бути»*. А далі цю подію ставлять в історичній перспективі: *«Український народ багато лиха пережив на своєму славному і водночас страдницько-*

* Підкреслення наше, — Редакція.

му шляху». І тепер, мовляв, «загоїмо рану від чорнобильської екологічної бомби. . .» В Україні трактують чорнобильську справу не як технологічний випадок і не лише як «людські помилки» чи хиба незадовільно функціонуючої адміністрації, а як ще один удар проти української нації.

Правильно схопив мету чорнобильської «екологічної бомби» патріарх УКЦ Блаженніший Мирослав Іван у своїй заяві 30-го квітня 1986 р. Їх Блаженство назвав її «величезною трагедією, що найперше і понад усе навістила український нарід. . .» Патріарх закликає «до діла порятунку й допомоги мученицькому українському народові, до численних страждань і втрат якого тепер додається ця нова трагедія незлічимих наслідків».

Ілюстрацією національного характеру чорнобильської катастрофи є факт, що тисячі *росіян* виїхали з загрожених радіацією земель Північної України в *Росію*, але десятки тисяч місцевих *українців* утікали в Південну, Західну чи Східну *Україну*. Отже, реакція мас двох націй — української і російської — вказує на національне значення катастрофи. На цей національний характер Чорнобиля звернули увагу західні спеціалісти. Пригадаємо, наприклад, статтю Андре Сінклера в англійській газеті «Ді Сандей Телеграф» п.з. «Хто є тепер досконалим шпигуном?» Автор ствердив, що Росія спеціально побудувала серію атомних реакторів з графітовим обладнанням на території поневолених народів, знаючи, що вони настільки недосконали сконструйовані, що можна легко спричинити їх вибух: «*Росія продовжувала далі вживати ці реактори, спеціально на просторах, на яких діяли дисиденти, зокрема на території України*»^{**}. Такі нуклеарні станції знаходяться біля Рівного на Волині, біля Хмельницького на Поділлі, біля Миколаїва, Запоріжжя, Одеси в Південній Україні, на Криму і біля Ростова над Озівським морем.

Росія — спрчинник народобвиства

Зацитовані матеріяли тотожні щодо значення чорнобильської експлозії, хоч в них не називається поіменно спрчинника цього злочину проти народів. Ним є російська держава, ця сама, що спричинила великий голод 1932-33 рр., чи попередній голод 1921-22 рр., після зтяжної агресивної війни проти української держави. Формально — це Російська СФСР, що завоювала кілька сусідніх націй і сформувала свою нову імперську структуру — Союз Советських Соціалістичних Республік. У цьому сенсі влучно по-

^{**} Підкреслення наше, — Редакція.

рівняв чорнобильську трагедію до Голоду в Україні 1932-33 рр. англійський щоденник «Таймс» з 27-го травня, 1986 р.

Подібно французький журнал «Ле Нувел Економіст» з 30-го травня м.р. відмітив мілітарно-завойовницький характер цього роду нуклеарних електростанцій, як в Чорнобилі. Там читаємо: «Його графіто-водяний процес є застарілий і важний головню для військових цілей, бо продукує плутоній для нуклеарної зброї. Це є система, яку вживала армія США для продукції плутонію в часі Другої світової війни».

Найвлучніше окреслив спрчинників чорнобильської експлозії голова УДП сл. п. Ярослав Стецько в своїй телеграмі до віцепрезидента США Джорджа Буша, закликаючи «натиснути на *російських поневолювачів*, щоб зупинити новітній *геноцид української нації*, яка є смертельним ворогом *большевизму*». А в листі до п. М. Новака в США голова УДП назвав чорнобильську подію «*продовженням російського геноциду в Україні*, яка є Ахіллесовою п'ятою російської імперії».

У статті «Московський атомний геноцид в Україні», передрукований у «Шляху Перемоги» (ч. 24, 15-го червня, 1986) з «Гомону України» є таке обвинувачення: «*Москвою спровокована атомова катастрофа в Україні...*» (Автором цієї статті вважаємо сл. п. Ярослава Стецька).

Чорнобиль і Тисячоліття Християнської України

Чорнобильська нуклеарна експлозія в якійсь мірі пов'язана з тисячолітнім ювілеєм християнської України в 1988 році. Як би не ця трагедія, що викликає в людей страх їхати в околиці близько положені від центру експлозії, щоб не набратись радіації, то напевно Київ був би дуже атрактивним містом різного роду поїздок не лише українців, але й християн інших національностей. Чейже ж Київ — одне з найстарших столичних міст Європи, що був не лише столицею великої української держави, але й магнетом християнства в цілій Східній Європі. Чорнобильська діявольська експлозія нівелює Київ до провінційного рівня, а цим самим заманює чужинців до Росії, до Моски, Загорська, Суздаля чи Влодіміра, за що дбає московська пропаганда. Отже, чорнобильська затія вдарила по престижеві Києва, зробила його відстрашуючим об'єктом. Світ заговорив про Київ, але як про місто у зверх двох мільйонів мешканців, загрожених нуклеарною радіацією, доля якого вирішуеться сьогодні в Москві.

Злочинна тоталітарна советська держава

Росія створила советську державну систему. Ця тоталітарна система, і Росія несуть відповідальність за чорнобильський злочин. Ця держава не бере під увагу прав й добра людини, тим більше ігнорує консумпційні потреби народів, здоровельні, побутові, соціальні. Ця держава цілковито безвідповідальна перед народами, бо вся її влада скупчується в Росії, відповідає перед проводом російської нації, а не іншими народами ССРСР. Тоталітарна природа советської держави сама собою збільшує індивідуальну безвідповідальність. В ній, в цій системі, а ніде інде діє всесильна анонімна бюрократія за наказами з Москви.

Тоталітарність є необхідним складником російського імперіялізму, бо без тоталітарної влади росіяни не вдержали б імперії.

Советська тоталітарна держава несе відповідальність за чорнобильський злочин, не маючи найменшого взгляду на ітереси українського й інших поневолених народів. Тому після чорнобильської експлозії, советська влада не вважала за свій обов'язок відповідати перед українським народом, тому був і є повний брак інформації про цю подію, відсутність негайних медичних і гігієнічних протизаходів. Антинародність і антилюдяність російської тюрми народів драматично показана на прикладі, бо після чорнобильської експлозії Москва мовчала і затаювала правду повних 18 днів, заки Горбачов рішився подати деякі факти до ширшого відома. Але справжні розміри наслідків трагедії імперія і досі замовчує. Кілька днів після експлозії, в найгірший час радіації, російська окупаційна влада наказала тисячам молодих українців парадувати і як на глум гуляти по вулицях Києва, виставляючи народні маси на нуклеарне знищення.

Нісенітницею були різні твердження, поширювані дезінформацією, що в Москві, мовляв, в перших кількох днях після чорнобильської експлозії не знали що сталося, не знали розмірів катастрофи, що нібито режим «втратив голову» так, як він «втратив голову» після початку наступу нацистської Німеччини проти російської імперії 1941 р. Насправді, в Москві негайно й дуже добре були поінформовані про Чорнобиль. Саме під оглядом інформації і розвідки ця тоталітарна російська система діє справно. Сильною сторінкою російської імперії завжди була висока поінформованість столиці. На шпигунстві, на чекістах, на донощицтві, на підзвітності ця система і опирається.

Протинародність імперії

Природа російського імперіялізму як правило наголошує самозбереження, а не добро населення уярмлених націй. Відомо, що евакуування російського начальства з родинами з околиць загрожених нуклеарною радіацією почалося дуже скоро, а евакуування українського населення прийшло запізно. Загальне промовчування розмірів катастрофи сталося не в наслідок непоінформованості Москви, а в наслідок свідомого затаювання, обману, дезінформації та незацікавлення рятуванням українського, білоруського та інших неросійських народів. Це типічна російська політика свідомо тримати населення в темноті непоінформованості, бо інформована людина — небезпечна.

Жодної хаотичної евакуації не було, а була тотальна бльокада загроженого радіацією населення, плянове виставлення народу на знищення. Імперські наукові, фахові, адміністративні кадри негайно й пляново поробили відповідні заходи для самобезпеки, а свої родини, своїх дітей вислали в Росію. Прояви відчаю, паніки, бунту, розпуки були лише у місцевого населення після того, коли воно почало усвідомлювати собі страшну смертельну загрозу для себе від невидимого ворога, викликаного москалями. Знедолені люди уярмлених націй старалися всіма можливими шляхами і засобами віддалитися якнайдалі від місця смерти.

За Чорнобиль відповідає Росія!

Вповні слušним є обвинувачення советського режиму, адміністрації, технічного персоналу. Але, щоб поправити стан, треба ліквідувати не лише злий режим, але саму народовбивчу російську імперію, що створила цей режим. Чи може виправити поповнені злочини пануючий в Москві режим? Ні, колоніальна держава сама себе не має наміру знищити. Це протвердив її головний провідир, Михайл Горбачов у своєму виступі в телевізії 15-го травня 1986 р., в якому він сказав: «Незаперечною лекцією з події в Чорнобилі є, що питання певності і безпеки *устаткування*, питання *дисципліни, інструкцій й організації* набувають нагальності першості». Отже, збереження, а не ліквідація імперії його турбує. Горбачов хоче поправити антинародну систему в Україні, тоталітарність режиму, вирішування долі України чужою державою саме при допомозі існуючої злочинної системи. А це не є ані покарання, ані ліквідація злочинців. Заходи Москви — це черговий великий обман українського й других поневолених Росією народів при допомозі методи «лови злодія» самим злодієм.

Всією машиною дезінформації та обманливої пропаганди від перших хвилин після катастрофи завідували члени політбюро КПСС М. Лігачов і прем'єр-міністр СРСР Н. Рижков. Поповнений злочин народобивства вони ще збільшили тим, що до ліквідації самої катастрофи в Чорнобилі наказали вжити тисячі людей з поневолених народів: пожежників, вояків, техніків, робітників, політичних в'язнів і лікарів. Зі звідомлень, що продісталися на Захід, довідуємося, що тими «героями», які гасили пожежу та радіацію були українці, естонці, латвійці, латиші, білорусини, вірмени, грузини. Росіяни давали накази з безпечних схоронищ, а КГБісти допильновували роботи ззаду, з запілля. Тому й жертви з-поміж рятункових відділів понесли знов таки неросіяни.

Форумом імперської дезінформації став з'їзд Спілки Письменників України в червні 1986 р., на якому основний тон надав начальник Політ-управління Київської військової округи, москаль В.Ф. Аранов. Він розпочав свій виступ від вихвалювання тих всіх нещасних військовиків, яких змусили гасити пожежу, засипати реактор, очищувати терен від радіації, і які при цьому погинули. Всі прізвиська таких «героїв» неросійські, а українські: Волкозуб, Зборовський і т.д. Письменників-коляборантів імперії заставили неутралізувати національну критику, звести її на манівці технічних чи людських помилок. В дусі виступу москаля Аранова говорив Борис Олійник: «Не кимось іншим, а саме нашою літературою були виховані ті, які пішли у вогонь четвертого реактора, вогонь одвівши од нас. . . Чорнобиль — *не тема*. Це біль. І *вищий гріх* — *спекулювати* на ньому чи з того чи сього світу». Вислужник москалів сказав багато: забороняється критикувати за чорнобильський злочин Росію і її імперський режим, а народів наказується пасивно терпіти, не бунтуватися, не виступати проти російської окупації.

Україна покарає злочинців!

Ні російські злочинці, ані їхні коляборанти не погасять люті за народобивство поневлених націй. Цей біль і гнів формуються у визвольні рухи проти Росії, проти її тоталітарного режиму. Це *антиподичні сили*, в авангарді яких йдуть українські націоналісти-революціонери. Епіцентром усіх визвольних сил є Нескорена Україна, її революційне підпілля і Катакомбна Церква. Мучеництво нації та її визвольну боротьбу висловила поетеса в такий спосіб: «Хто ж засипле нам могилу? І посадить квіти? — 'Ще не вмерла Україна!' Лиш хворіють діти!!!» А діяч Нескореної України дій-

шов до висновку: «Атомна блискавка, що вдарила в його генетичний код, може водночас *прискорити час всенародного прозріння*».

Влучно схопив історичне значення Чорнобиля президент США Рональд Реґан у своїй телеграмі на відкриття пам'ятника жертвам Великого Голоду 1932-33, що відбулося в Лос-Анджелес у травні минулого року. Президент Реґан ствердив: «Історія України — це історія повна трагічних подій. Славний український народ пережив випробування голодом, жорстокими репресіями, знищеннями в час Другої світової війни, а цими днями трагедію на атомній електростанції в Чорнобилі. Однак, я серцем знаю, що так, як у минулому, український народ не тільки виживе, а *далі добиватиметься здійснення своїх справедливих прагнень*». Цими прагненнями є успішне завершення Української Національної Революції, що розпочалася рівно перед сімдесяти роками, весною 1917 р.

Покійний Голова Проводу ОУН, сл.п. Ярослав Стецько, писав 3-го червня 1986 р. у «Заклику до членів ОУН» наступне: «Україна переживає чергову трагедію з рук диявольської Москви. У тій трагедії України лежить невідхильний упадок імперії і системи. Тюрма народів у полум'ї! Кожна страшна трагедія має якийсь далекосяжний, метафізичний зміст... Що ж думав собі зрадник Щербицький, партійні 'достойники', маршали і генерали, відбираючи, як вияв безконечного цинізму окупанта, військову параду на 1-го травня, оглядаючи фестиваль молоді, яка вже дихала радіоактивним промінням, але обдурена, та тепер уже освідомлена, продовжувала диявольський танець смерти на тисячолітньому київському Хрещатику?»

«Те, що вже діється тепер в Україні і поза нею носить характер стихії. Так творяться революційні ситуації, яких не зламати і не задавити ворогові — москалям. . . Як є трагічні ситуації в Україні, так і є не до передбачення нова Хмельниччина чи нова Українська Повстанська Армія. Як три полки, зложені з українців, почали валити імперію в 1917 році і схвилювали всі поневолені народи, так і тепер свідомі ваги. . . порозкидані по всій імперії, ідейно і політично озброєні кадри ОУН, будуть дріжджами й організатором всенародної стихії, що здвигається проти російської імперії і системи».

Зенон КОВАЛЬ

ЧОРНОБИЛЬ

Політичні консеквенції, советська інформація і «гласність»

Вступ

В цій студії ставлю собі за ціль проаналізувати реакцію советських властей і політичні консеквенції Чорнобильської катастрофи в СРСР. Вона співпадає з періодом, коли М. Горбачов намагається представляти політику інформації в напрямі «гласности».

Від закінчення цієї студії під кінець жовтня 1986 року, події, що відбулися в Казахстані, кинули нове світло на частину цієї студії, яка відноситься до політичних консеквенцій Чорнобиля.

Тому-то думки, розвинуті в рамках цієї студії, треба розглядати під кутом постійної мутації окремих елементів, які тут на Заході не завжди проглядні, зокрема, коли справа торкається національностей і місця України на советській шахівниці.

1. Питання безпеки АЕС (Атомно-електричних станцій) в СРСР

Питання безпеки атомних централей в СРСР не нове, поскільки перша така централь в світі була пущена в рух 27.6.1954 р. в Обнінську, біля Москви¹. Під цю пору, яких 40 атомних централей діють в СРСР; майже половина² із них є типу «РБМК», того самого типу, що в Чорнобилі.

Головні атомні централь знаходяться переважно в європейській частині СРСР, де живе біля 70% всього населення СРСР. Вони знаходяться у віддалі 25 до 40 км від міст, які обслуговують, щоб уникнути страт енергії в дорозі до споживача³.

Браки в побудові АЕС є майже тотожні в багатьох із них. Тому їх належить розглядати, як питомі для цілості советської будівельної програми. Між 1979 і 1986 рр., наприклад, советські медії проголошували ці проблеми, виявляючи наявні браки в побудові десятих атомних централей⁴:

— численні помилки і недоліки в побудові й інсталяції (Белоярськ, 1979);

— поважні технологічні помилки і нереальні терміни для виконання робіт (Смоленськ, 1980 і 1982);

— небезпечні помилки в обчисленнях планування (Південна Україна, 1981);

— спізнання у виконанні робіт (Ростов, 1982);

— постачання «забракованих матеріалів», помилки в планах (Балаково, 1982 і 1985);

— будівельні браки (Курск, 1984);

— початок будови без жодного остаточного технічного пляну (Одеса, 1986);

— розладнання другого генератора в стані будови для забезпечення дії першого (Калінін, 1986).

Радіо Вільно повідомляло 1-го листопада 1984 р. про проблеми на АЕС, велетні, в Інгаліні, яка тількищо була закінчена і яку советська преса з гордістю представляла, як найбільшу в світі. Вже в першому році її дії, перший блок мусів бути кількакратно замиканий з причини будівельних браків та поганої якості інсталяції, яку доставлявано в невластивій черзі. Згадана радіопередача стверджувала, що рівень продукції даної АЕС не був досягнений, що репараційні роботи були низької якості і що правила безпеки були знехтовані⁵.

Коли глядіти на катастрофу в Чорнобилі в світлі цих кількох прикладів безгосподарности, то мається сумну картину дійсности.

2. Атомна Електрична Станція (АЕС) в Чорнобилі

Вже на початку 70-тих років в советській пресі було відмічено, що Чорнобильська Централь була не тільки єдиною щодо своєї конструкції, але також щодо своїх новаторських методів праці. Тут випробувано вперше нові технічні концепції, які кваліфікували працівників до ролі експериментаторів⁶.

Скорість побудови блоків централі була ще так прискішена, що коротко перед вибухом терміни побудови 5-го блоку були брутально знижені з 3-ох до 2-ох літ⁷. Експериментальні методи і прискішені темпи побудови можуть в деяких випадках бути платними, але напевно не надаються у випадку атомних централей.

Зростаючі енергетичні потреби ССРСР і першорядна роля приділена ядерній енергії викликають неминучість побудови нових атомних централей і поширення існуючих. АЕС у Чорнобилі мала відограти центральну ролю. Із 4-ох мільйонів кіловат/годин в 1984 р., ця АЕС мала збільшити продукцію до 6 мільйонів в 1986 р., після інсталяції 5-го і 6-го реакторів в 1986 і в 1988 рр. Вона мала забезпечити в енергію південний захід ССРСР, а вже від 1980 р. вона постачала країни — члени Варшавського Пакту. Чорнобильська АЕС продукувала 14% всієї атомної енергії ССРСР (28,000 мегаватів).

Директиви 12-го п'ятирічного пляну передбачували продукцію — 70.000 мегаватів на 1990 рік.

3. Пересторога

Точно місяць перед Чорнобильською катастрофою, появилася в «Літературній Україні», журналі призначеному для української інтелігенції, знаменна стаття⁸. Ця стаття мала за мету ввести в дію резолюції 27-го Конгресу КПСС. Порушені теми заторкають цілу низку болючок і недоліків советської системи, як брак ентузіазму, погана організація праці, нехтування норм планування тощо. В дійсності, наведені там факти авторкою дають підстави для глибокого занепокоєння не тільки советського читача, але також і закордонного.

Авторка особливо стверджує, що труднощі, які виринули на початку будови АЕС, не були усунені, а залишилися без розв'язки і накопичувались з роками. «Проблеми 1-го блоку перенесено на 2-ий, з 2-го на 3-тій і так далі, але рівночасно вони накопичувались, поширювались новими нерозв'язаними проблемами. Спочатку ці проблеми обговорювались зацікавлено, з твердою впевненістю, потім викликали обурення, а пізніше додалася й безнадія...». Авторка там критикує відкрито центральних пляніфікаторів: «... директивні органи інколи і в силу об'єктивних причин, ... квапляться нав'язати нереальну програму, не підкріплену ресурсами, що й призводить до дезорганізації будівельного виробництва і часто до провалу пляну».

Така відверта критика стосовно центральних московських органів не появляється часто на сторінках советської преси. Положення мусіло бути справді дуже погане, коли дійшло до такого звинувачення.

4. Советська інформація

а. Спізнена інформація перших днів

Події 26-го квітня представлені советською делегацією на засіданні Міжнародної Агенції Атомної Енергії у Відні від 25-го до 29-го серпня 1986 р. були предметом широкого обговорення світовою пресою⁹. Тому залишимо на боці опис перебігу вибуху і його технічний аспект.

Натомість цікаво є проаналізувати реакції советського уряду під час кількох днів після вибуху в Чорнобилі. Звичайно і по традиції¹⁰, московські власті здержувались від інформацій як внутрі, так і назовні, коли йшлося про катастрофи чи випадки, які мали місце в ССРСР. Згадати тільки випадок, що відбувся в 1957 році у «смітнику» термоядерних відпадків біля Каслі на Уралі, що затроїв 40,000 км². Треба було чекати довгі місяці поки перші вістки про цей випадок дійшли на Захід¹¹.

Однак ситуація під цю пору є значно відмінна. В дійсності, з

приходом до влади Горбачова, одною із найважливіших розвиткових тенденцій є кампанія «гласности» у внутрішніх справах, включно з «випадками і природними нещастями, що відбуваються на советській території»¹².

За твердженням відомого підсоветського науковця Ж. Медведєва, що імігрував до Лондону, советські власті воліли б були промовчати опади радіоактивності, якщо б вони були залишилися в межах СРСР¹³.

Швеція і Фінляндія були першими західними країнами, які спостерегли опади радіоактивності 28.4.1986 р., на кілька годин раніше як про це подали совети¹⁴. У висліді шведських заяв і припущень, що термоядерний вибух мусів мати місце на території СРСР, совети спочатку заперечили, але відтак таки признали, що стався випадок¹⁵.

Перші советські заяви, як виглядає, були направлені проти звинувачень західньої преси й у відповідь слухачам радіопередач короткими хвилями з Заходу в напрямі СРСР¹⁶.

Перший комунікат советської пресової агенції ТАСС мав одну коротку точку, передану радіом «Москва — 2», о год. 21, 28.4.1986 р., передану цього ж вечора в московському телевізійному журналі «Врем'я». Наступного дня в цій же годині була коротка інформація (яких 130 слів) Ради Міністрів СРСР, при чому подано, що у випадку згинуло дві особи і що мешканців Чорнобиля і трьох близьких сіл виевакуовано. 30-го квітня можна було почути з того ж радіа «Москва — 2» і телевізійної програми «Врем'я» перші офіційні заяви, як реакцію на інформації із Заходу; при чому подано, що 197 осіб взято на лікування і що «дальші інформації пов'язані з випадком в Чорнобилі, зокрема перебіг праці спрямованої на усунення наслідків випадку, будуть регулярно подавані»¹⁷. При цій скупості інформацій про Чорнобиль, розпочато широку інформативну акцію про випадки, які мали місце у США¹⁸ та Великій Британії¹⁹.

Частина цих інформацій була фальшива. Так, напр., інформація Ради Міністрів СРСР, подана советськими медіями 29-го квітня, що буцім-то «три інші реактори були задержані»²⁰. Тим часом на початку липня в телевізії було подано, що «саме здержується 3-ій реактор»²¹. Пізніше стало відомо, що 3-ій і 4-ий реактори були керовані з одної і тої ж кабіни. . . Заяви з перших днів були заспокоюючого характеру і пробували створити враження, що ситуація на місці опанована.

Західня преса в один голос алярмувала про спізнення і брак інформацій з СРСР. Советський уряд спершу скинув відповідальність на місцеву владу, мовляв, не оцінили якслід випадок, тобто людська помилка в оцінці²². В статті, поміщеній у «Правді» 18.5.1986²³ р., було сказано, що спізнення інформації мало стимулюючий характер для населення, збільшуючи його зацікавлення нещастям. . .

Ці намагання оправдатись були відтак заперечені такими фактами:

- в одному інтерв'ю²⁴ член Академії Наук СРСР Ю. Емельянов в липні 1986 р. potwierдив, що «кожний головний інженер АЕС є прямо під владою Міністерства Енергії, тобто Москви. . .»;
- московські спеціалісти були на місці за кілька годин;
- пресова агенція «Новості» подала, що члени урядової комісії (під проводом Бориса Щербини)²⁵ почали прибувати до Чорнобиля ще 26.4.1986²⁶.

Три інші чинники, крім повищих, дозволяють вияснити скорість інтервенції і факт, що Москва була в курсі діла вже з перших годин:

- 1) з советських наукових джерел є відомо, що на протязі кількох годин радіація порушила систему алярму й автоматичного здержання інших атомних централей на північ від Чорнобиля;
- 2) нагале зниження електричної напруги в наслідок вибуху і повищого автоматичного здержання (вилучення) не могло пройти непомітним в системі електричної мережі, яка оперує в межах мінімальних резерв;
- 3) КГБ вдержує постійно свою службу на постах при кожній АЕС, з окремими лініями комунікації в прямому сполученні з Москвою²⁷.

Отже, зовсім противно до того, що було сказано на початку, «виходить, що місцева влада зовсім не старалася скривати випадок і що звіти в Москву були переслані на протязі одної години», — як це стверджує Мішель Тату в «Ле Мوند» від 28-29.6.1986²⁸ р.

б. Наслідки відсутности інформації

Західні інформаційні медії мусіли добиватися за інформаціями, які предіставалися з передач від радіо-аматорів, з телефонічних розмов, з розвідочних сателітів і з показників радіоактивности, зареєстрованих в сусідніх країнах²⁹. Розгублена преса публікувала часто розбіжні інформації.

Також належить розглянути тезу про використання АЕС для військових цілей. Д-р Дейвід Вілсон, проф. Лідс-Університету, пригаує³⁰, що реактор «РБМК» може бути використаний як для виробу плутонію, так і для виробу електрики. Це мало б вияснити факт, що Москва відмовляється експортувати цей тип реактора навіть в рамках Варшавського Пакту, в той час, коли реактори на тяжку воду є призначені на експорт чи для будови на основі ліценції³¹. Треба однак зазначити, що цей останній тип реактора є більш компактний, а тому більш придатний для експорту³².

Речник Міжнародної Агенції Атомної Енергії, якого запитува-

ли 14.5.1986 р., заявив, що агенція вирішила залишити без перевірки АЕС в Чорнобилі в попередньому році, бо цей тип реактора не використовувався поза ССРСР, а тому перевірка не дала б нічого, що могло б збагатити досвід Агенції, як такої, що має нагляд над атомними центральями. Однак шведські науковці на передодні даного інтерв'ю виявили поміри, що виказували наявність плутонію на східному побережжі Швеції³³.

Речник міністерства зовнішніх справ ССРСР Генадій Герасімов заперечив які небудь мілітарні експерименти в Чорнобилі³⁴. Все ж таки треба ствердити, що між особистостями, яких звільнено з функцій після чорнобильської катастрофи, знаходився Александер Г. Мешков, перший заступник міністра механічних конструкцій, званих «середніми». «Це міністерство є в дійсності відповідальне за термоядерну індустрію для військових цілей»³⁵, а його назва має прикривати виробництво атомної сировини і зброї. Пов'язання між цим міністерством і продукцією нуклеарної енергії для цивільних цілей не було ніколи офіційно з'ясоване³⁶. Прогнання Мешкова, який мав місце в Центральному Комітеті КПСС як член заступник з початку березня 1986 р., належить вважати особливим покаранням для відповідального за програму нуклеарного озброєння, від якого могли походити накази про експериментування, що відбувалися в Чорнобильській АЕС³⁷.

13-го травня, 17 днів після випадку, советський уряд скликав амбасадорів сусідніх країн і західних потуг, щоб подати, як це окреслив ТАСС, «подрібні вияснення» про все, що сталося в Чорнобилі, і які були підняті заходи³⁸. Наступного дня був виступ Горбачова по телевізії. Він не говорив про опад радіоактивності поза советськими кордонами; він не висловив ніякого жалю щодо безпосередніх наслідків стосовно здоров'я тепер і на майбутнє людей, які потерпіли від катастрофи; він не сказав ані слова про спізнену інформацію для інших країн, ані не вибачився. За висновками Горбачова, ССРСР діяв належно і згідно з прийнятими нормами; він додав, що як тільки точні інформації будуть зібрані, то вони будуть передані до публічного відома. 22-го травня, під час пресової конференції, Борис А. Семйонов, делегат до Міжнародної Агенції Атомної Енергії, намагався також заспокоїти публічну опінію у світі, заявляючи, що ССРСР є відповідальною нуклеарною потугою. Він виходив із засідання тієї Агенції, де ССРСР зобов'язався разом із західними державами держатися стисло умови «скорої нотифікації» у випадку нуклеарної катастрофи на майбутнє. Ця постанова Кремля була заінтерпретована деякими західними делегатами, як посереднє визнання початкових браків у трактуванні цього питання в ССРСР³⁹.

в. Розвиток інформації в ССРСР

Заперечуючи на початку інформації, які приходили із Заходу, і

заспокоюючи населення, советська преса взялася опісля звеличувати акти відваги й героїства пожарників та інших осіб, які, ризикуючи своїм власним життям, намагалися поборювати нещастя. Однак, преса не була однозгідна.

Офіційний орган Спілки письменників ССРСР «Літературна Газета» в статті Юрія Щербака піддала критиці спосіб, в який деякі советські газети писали про випадок. Він їх звинувачував, що вони трактують катастрофу, як «пробний алярм».

Без сумніву йшлося тут про випробування «гласности» Горбачова, однак це випробування було дещо завчасне і радше завимогливе. Майже нічого не було сказано про небезпеку радіації і зовсім мало було порад, як від неї охоронятися. Більше ніж місяць після випадку «Правда» і «Літературна Газета» почали вмовляти, що спізнення інформації про події відкрило двері для всякого рода шкідливих погослосок. Щойно тоді почали появлятися звідомлення про ситуацію поза небезпечною зоною в промірі 30 км, не говорячи про інші уточнення. Йшлося про вірогідність інформації так внутрі, як і на зовні⁴⁰.

Термін «гласность» не можна було, отже, вважати як «відкрита дискусія», а радше як «початок відкриття» в порівнянні з минулим, щоб привернути певну вірогідність інформації. Коли Горбачов закликав до «гласности», то мав він на увазі певні звички, які належало змінити, а не те, щоб пускати між населення «непрепаровану» інформацію⁴¹.

Виявилося, що советське населення було незадоволене не тільки відсутністю інформації, але також суперечними інформаціями в пресі щодо випадку і його наслідків. Ці нечисленні критичні голоси були, однак, впарі з іншими статтями, де вичислялося похвали за успішну евакуацію тощо⁴², щоб тільки зберегти вірогідність інформації⁴³.

На початку місяця серпня⁴⁴ в японській телевізії НГК було подано заяву Валерія Легасова, советського експерта від атомної енергії. Легасов піддав критиці концепцію Чорнобильського реактора: «відповідальний за концепцію реактора мусів числитися з такою евентуальністю (яка довела до вибуху реактора) в моменті самого концептування, однак він поповнив помилку, знехтувавши її цілковитим непередбаченням». Оце вперше совети визнали, що погана концепція реактора відіграла свою ролю у випадку. . .

Інші критичні голоси були оприлюднені в «Правді»⁴⁵, де буда мова про стан робіт на місці випадку. Брак цементу і погане керівництво роботами значно припізнали хід роботи по очищенні від радіації, компромітуючи терміни пущення в рух перших двох реакторів, передбачених на місяць жовтень.

2. Політика «гласности» і дійсність (висновки)

- а) Після невдалого намагання сховати факти, совети мусіли під тиском західніх держав визнати, що випадок відбувся;
- б) поширюючи фальшиві і неповні інформації, вони старалися запевнити:
 - міжнародню публічну опінію, кажучи, що ССРСР є відповідальною нуклеарною потугою;
 - советське населення, кажучи, що ситуація є опанована, розхвалюючи при тому великі вкладені зусилля для ліквідації небезпеки;
- в) вони не заявили ніякого вибачення перед країнами, які були ушкоджені радіацією, а навпаки, звинуватили західні країни в протисоветському наставленні, тоді, коли переполох на Заході був викликаний частинними, маніпульованими і спізненими інформаціями з ССРСР;
- г) Вони скинули відповідальність за вибух на місцеві власті, щоб уникнути критики справжнього відповідального в Москві;
- г) щоб надати вірогідності їхній інформації та щоб успокоїти незадоволення та внутрішні ферменти, вони допустили до певних критичних висловів, щоб зрівноважити початкову інформацію, яка могла здаватися надто оптимістичною і вихвальною.

Події в Чорнобилі показали, з одного боку, межі маніпулювання і контролі інформацій советськими властями, а з другого боку, важливість і роллю західньої технології в ділянці виявлення і передачі інформації. Західні медії поставили під заміт монополі советської інформації в ССРСР. Розвиток технології в інформації примусить ССРСР до постійного пристосування, яке розпочалося під Горбачовим, якщо советські медії бажають зберегти певний ступень вірогідності.

5. Політичні наслідки Чорнобилю

Покищо під цю пору ще не вповні можна оцінити політичні наслідки Чорнобилю, головню, що торкається країн сателітів ССРСР, а ще більше, коли хотіти схопити вплив цієї катастрофи в Україні, Білорусії, в балтійських країнах, а також в інших федеративних республіках. Така аналіза мусіла б брати до уваги також інші рухи і події, які не завжди є наглядні для західного спостерігача. Постараємось все таки заторкнути в цьому розділі факти, які можуть мати вплив на советську політику в недалекому майбутньому.

а. Західня Європа

Десять днів після Чорнобильського вибуху член Політбюро Борис Ельцин побував в Західній Німеччині і взяв участь в Конгресі Комуністичної Партії Німеччини⁴⁶. При тій нагоді він зустрів у Бонні представників екологів (зелених). Зустріч відбулася в атмосфері суперечок і агресивності.

Лукас Бекман, речник «зелених», заявив пресі, що він був неприємно заскочений незнанням Ельцина щодо небезпеки нуклеарної енергії і знеохочений твердженнями Кремля відносно дальшого продовжування розбудови нуклеарної програми в СРСР, мимо випадку. Заяви Ельцина, сказав Бекман, віддзеркалювали «цинізм, відсутність змислу самокритики і незнання наслідків на довгий протяг часу від вибуху, демонструючи, що вони (совети) нічого не навчилися з Гірошіми». Треба відмітити, що не цілий місяць перед тим, делегація «зелених» з Німеччини в Москві була прийнята Горбачовим і Громиком і висловила задоволення, підтримуючи «ініціативи миру» з Кремля та засуджуючи американську СДІ, продовжування нуклеарних випробувань і рейд американської авіації на Лівію⁴⁷. Треба все таки пригадати, що «зелені» не завжди поділяли погляди Москви у всіх питаннях. Вони вимагають виступлення Західньої Німеччини з НАТО, а Східньої з Варшавського Пакту. До того, вони підкріплювали різні дисидентські групи в Східній Європі. Треба буде тепер ствердити, наскільки Чорнобиль пошкодив дальшим реляціям з Москвою⁴⁸.

Натомість французький уряд побоюється, що випадок в Чорнобилі може зміцнити протинуклеарні рухи на Заході. Один високий урядник висловився, що «наслідки на довгий протяг часу можуть грати в користь советів». В часі свого телевізійного виступу, Горбачов в дійсності провів показову офензиву в напрямі пацифістів; він продемонстрував, що собою уявляє нуклеарна енергія поза контролею і проголосив мораторієм для нуклеарних випробувань в СРСР⁴⁹.

Як реагувала Європа в обличні мовчанки і поведінки Москви? Яка була її реакція на шкоди заподіяні їхнім громадянам? Такої реакції майже не було. Всюди в Європі люди обернули свої неспокій і свій гнів із-за невчасного повідомлення не проти спричинника, але проти своїх власних урядів і їхніх нуклеарних програм. . . Нова хвиля протестів проти цивільної нуклеарної енергії в скорому часі перемінилась в протимілітарну кампанію і проти НАТО. Тому-то для Москви європейська реакція із-за Чорнобилю показала як несподівана підтримка. Один із визначних французьких політичних науковців, П'єр Лелюш, висловився, що хто сіє в сучасній Європі радіоактивність — збирає пацифізм⁵⁰.

б. Східня Європа — сателітні країни

Нуклеарні радіоактивні хмари з Чорнобиллю ускладнили проблеми Горбачова, пересуваючись понад простори політично чутливі для Кремля.

Крім України й інших підсоветських республік, про які буде мова згодом, заторкненою була також Польща. Польські медії, помимо зобов'язуючого советського курсу в інформації про Чорнобиль, подали подробиці багато точніші, настоюючи на медично-допомоговому аспекті, на обмеженні продажі молока та змиванні овочів і ярини. Ці інформації могли видаватися для західньої людини невиспачальні, але для поляків, що віддалені на 450 км від Чорнобиля, вони були незвичайно конечні і коррисніші від тих, що їх одержували українці і білоруси, які були заторкнені в першому ступені⁵¹. Польща становила під цим оглядом виїняток в соціалістичному таборі. Чехо-Словаччина, Мадярщина і Болгарія та Східня Німеччина намагалися радше заспокоювати своє населення, як його інформувати. Румунія, після початкової мовчанки, проголосила 2.5.1986 р., що запримічено збільшення радіоактивності «далеко вище нормальної» і почала роздавати між населенням йод для дітей⁵².

Ніодна із сателітних держав не робила справжнє зусилля, щоб інформувати населення про рівень радіоактивности і про безпосередню небезпеку та пізніші наслідки.

Під час своєї телевізійної промови з 14-го травня, Горбачов просто не згадав про заторкнені радіоактивністю країни поза ССРСР. Навіть не згадав Польщі, яка була найбільш наражена на радіоактивність з Чорнобиля.

Можна також дивуватися, що Горбачов, після кількох слів подяки в сторону декількох західніх науковців, зовсім не звертався за допомогою до науковців сателітних країн. Напр., технологічні наукові знання зі Східної Німеччини могли бути успішно використані.

У світлі цих даних, сателітні країни є радше призначені до ролі оборонців зовнішньої советської політики і її підтримки⁵³.

Таке положення не є новим. Внутрішні взаємовідносини в сателітних країнах між комуністичним урядом і населенням є позначені взаємним недовірям. Пов'язані з тенденцією урядової дискреції і засадою «керівної ролі» комуністичної партії, ці взаємовідносини між владою і підвладними не сприяють стабільності і публічній підтримці тієї влади.

Польщу треба тут відрізнити від інших сателітних країн; у ній ще відчуваються наслідки недавньої спроби народного самовизначення. Конфронтвана з цєю проблемою, влада пробувала прис-

вятити особливу увагу інтересам і потребам населення. Це варта було підкреслити⁵⁴.

Два місяці після катастрофи в Чорнобилі, країни советського блоку підтвердили їхню віру в нуклеарну енергію, але дискусії почали давати свої ефекти, получені тут і там з малими маніфестаціями, масовими петиціями та затурбуванням наукових кіл.

Під час одної маніфестації в Кракові (Польща), можна було прочитати на одному із транспарантів: «Чорнобиль є всюди. . . , тільки не на Сході». Чеські студенти надрукували свої власні поштові картки з протестами. Численні маніфестації були однак спрямовані радше проти цензури інформації, ніж проти нуклеарної енергії як такої.

В Мадярщині ще перед Чорнобильською катастрофою екологісти як альтернативу до атомної станції плянували побудову великої гідро-електричної греблі біля чехо-словацької границі. . .

Після Чорнобиля польська влада провела публічний опит в східно-північній Польщі, яка була навіщена радіоактивними опадками. Цей опит виявив незадоволення населення браком інформації, мимо того, що польський уряд ще найбільше інформував про рівень радіації. Біля 3000 мешканців Бялистоку (східня Польща) зажадали припинення робіт при будові першої атомної станції в Жарноцях, в Прибалтиці.

Цих кілька прикладів вказують, що в сателітних країнах СССР розмова на тему нуклеарної енергії мали публічний характер⁵⁵.

в. Советські соціалістичні республіки

За панування Сталіна, Чорнобильська катастрофа в Україні була б сприйнята як данина поступові, а жертви були б пішли на списання з рахунку прибутків і страт в додатку зі двигненням рамен. Але ця епоха проминула. Сьогодні советський обиватель в загальному не є типом пасивного селянина, але чим далі, в більшості серед мешканців міст, вивченим і досвідченим⁵⁶.

Україна

Друга по величині населення советська республіка (після російської) має за собою довгу антимосковську і антивеликоруську націоналістичну традицію. Чорнобильська катастрофа могла б причинитись до переходу з місцевого дисидентизму інтелектуального і релігійного характеру в ширший національний рух з підтримкою робітників і селянства. Така є картина, яка виринає на тлі реакцій і гніву та вісток з околиць Чорнобиля. Звіти та інформації з цих околиць описують недбальство відповідальних чинників у першій фазі катастрофи.

Цей факт, що місто Чорнобиль, яке було евакуйоване щойно

тиждень після випадку⁵⁷, вважається великим числом населення України як типова московська байдужість по відношенні до долі українців.

Помимо офіційних комунікатів, де говориться про всього кілька жертв, широко відомі поголоски про сотні жертв мертвих і закажених, із такими симптомами як звертання, потріскані вуста і сльозоточивість. Водний басейн біля Чорнобиля заповнений мертвими рибами, а дерева аж по Київ потратили листя⁵⁸.

Як подає журнал «Пуркуа па?» від 29.10.1986 р. в статті А. Де Меуса: «Листи і свідчення викликають побоювання, що число смертей між жертвами катастрофи постійно збільшується, зокрема поміж дітьми. . . говориться про високе число смертності між українцями і білорусами, що їх вивакуйовано до Талліну (Естонія) після катастрофи в Чорнобилі. Багато дітей з Чорнобиля, що їх вислано до вакаційних таборів в Естонії, захворіли. Декілька померло. . . лікарі мали робити аборти вагітних жінок, що їх вивезено з небезпечної зони»⁵⁹.

Офіційна евакуація дітей до Москви викликала в Україні негодування. Була мова, що йшлося про дітей росіян, замешканих в Києві, і ця втеча говорить найперше про число росіян, які прибули в Україну останніми роками. Мешканці Києва намагалися висилати дітей на села, але негодування виникли з приводу спізнення вакацій, які припадали 15.5.1986 р., себто тоді, коли дітей треба було евакуювати вже два тижні передше. Написи на мурах, які звинувачували владу за вбивство, були дуже скоро замазані фарбами⁶⁰.

Наслідки політичного характеру в Україні могли б бути значні. Крім спільних історичних зв'язків, населення України ділить спільну долю з Польщею, Білорусією і Балтицькими країнами, які разом відчують певного рода відмежованість від советської цілості, будучи її жертвою.

Подібні почування супроводили український визвольний рух під час громадянської війни по революції 1917 р. Вони виринули знова в часі колективізації сільського господарства і голодомору, що був його похідною в 30-тих рр., а відтак після німецької інвазії в 1941 році.

Після війни націоналістичні тенденції менш-більш скритого порядку відіграли роль в падінні принаймі одного генсека комуністичної партії України, а багато інших були предметом підозріння.

В 1988 р. столиця України, Київ, повинна б стати в центрі святкувань для відзначення 1000-ліття хрещення Руси-України. Цей Ювілей вважається всіма українцями у світі як національний Ювілей. Москва, натомість, перебираючи святкування до себе, намагається здусити всяку національну і релігійну сепаратність⁶¹.

Значення України в лоні ССРС є величезне і тому контролю над нею є для центральної московської влади абсолютним імперативом⁶². Три події мають в своєму зародку елементи, які на довший чи коротший термін можуть виявитись глибоко дестабілізуючі для Кремля.

Крім українського партикуляризму, треба брати до уваги також і інші складники, а саме:

- наслідки катастрофи в Чорнобилі і почуття українців як жертв залишених на рахунок системи⁶³;

- святкування Ювілею 1000-ліття хрещення України і намагання Москви скапіталізувати цей Ювілей для себе;

- шкідливі наслідки війни в Афганістані, які спричинюють глибоке негодування в родинах і серед друзів та рекрутів, коли вони повертаються домів.

На увагу заслуговує і ще один момент. Як воно не дивно, але політичний пил Чорнобилю ледве що заторгнув номенклатуру в Україні⁶⁴. Численні спостерігачі очікували, що після катастрофи в Чорнобилі вибила остання година для Володимира Щербицького, першого секретаря партії в Україні, одного з рідкісних пережитків брежнєвської епохи⁶⁵.

В дійсності ж, нічого такого не сталося; навпаки, В. Щербицький мав змогу виступити на сторінках «Правди» з самокритикою у справі, яка не мала нічого спільного з Чорнобилем⁶⁶.

Публікація такої самокритики розглядається в ССРС як «реабілітація» на короткий час особи, яка нормально ніколи не була б піддана критиці. Виходить, що московські власті не посміли чіпатись особи Першого секретаря патрії, не зважаючи на будь-які мотиви. . .

Балтицькі країни

Трудно обчислити наслідки і шкоди випадку та успішності програми допомоги населенню. Бо в дійсності советська преса писала або про подробиці, або дуже загальноково.

Латвія

Все таки занотовано деякі вийнятки: до таких належить інтерв'ю з Робертом Правде, першим заступником голови Ради Міністрів Лотишської ССР, що було опубліковане в газеті "Сіна" 11.6.1986 р. Правде подав числові дані про вклад Латвії в програму допомоги і відбудови, а у висновках сказав, що "у своїх зусиллях і в своєму поспіху допомоги другові, який знаходиться в потребі, бо Латвія знаходиться на тому самому поземі, що й решта нашої країни"⁶⁷.

Однак, помимо цих числових даних, з інших статей виходить, що населення не було мотивоване власною доброю волею, зокрема, коли йдеться про грошову збірку на спеціальний фонд Чорнобиля⁶⁸.

Наглядним пропуском в згаданому інтерв'ю Правде була робоча сила, яку Латвія дала для програми ліквідації наслідків Чорнобиля та відбудови в Україні.

Загальна советська преса і журнали, що виходять в Ризі (столиці), подавали, що було багато подань молоді, яка бажала допомогти у відбудові чорнобильської АЕС та в прочищенні від радіації довколишніх місцевостей⁶⁹.

Пізніші відомості поставили під сумнів цю однозначність і запал до праці в занечищених радіацією околицях. Навпаки, стало відомо, що молодь забирали силою до участі в роботах очищування і відбудови в поблизу ушкодженого реактора⁷⁰.

“Добровольців” списували з лист військових резервістів, які мусіли появлятися на виклик. Між роботами, що були для них призначені, було викачування затроєної води із збірників і змивання доріг та домів, на яких був радіоактивний пил. Нормальне тривання таких робіт було визначене на два місяці.

Ці інформації були підтверджені статтею в “Сіна” з 26.6.1986⁷¹. Автор Люзіс зовсім не пише про добровільність резервістів. Він пише, що ці робітники мусіли влаштувати свій табір на віддалі яких 20 км від “зони” (30 км). Вони не одержали охоронних одягів, хіба що мали працювати в самій “зоні”. Беручи до уваги особливо важкі умови праці (24 години під ряд) і близькість небезпечної зони, автор пояснює, що, самозрозуміло, не обходилося без дисциплінарних проблем.

Естонія

Тривожні вістки пробивалися також з Естонії⁷². Чотири різні джерела подавали, що людей позабирали з праці і ніччю з домів для участі в біжучих операціях в Чорнобилі. Ці факти мали місце, сповидно, в різних обастях, але не в самому Талліні (столиці), де зв'язки із закордоном є більш догідні.

Прибуття евакуйованих з околиць Чорнобиля створило проблеми приміщень в Тарту і в Талліні. Особам, що були на списках у черзі на квартири, повернено вплачені ними гроші. Ці мешкання розділено між евакуйованих.

Нестачі виявились також в ділянці харчування: молоко, хліб і інші не затроєні продукти висилано в околиці найбільш потерпілим від радіації.

Ці відомості, які не завжди можна вважати як зовсім певні, бо одержані від туристів, були однак потверджені в пресі. В дійсно-

сті, в місяці серпні, на початку і в середині, в Таллінні відбулися вуличні маніфестації проти висилання сотень естонців до праці над відбудовою в потерпілих околицях Чорнобиля⁷³.

В одному естонському журналі, що його цитував "Нью Йорк Таймс", появилось кілька статей від 12-го до 16-го серпня, 1986 р., в яких подано ряд випадків з резервістами, висланими в околиці Чорнобиля. Передбачений для них там побут, що мав тривати два місяці, хотіли продовжити до 6 місяців. Ці статті мали завдання успокоїти занепокоєне населення, що було заалармоване вістками з околиці Чорнобиля⁷⁴.

Литва

Спочатку, публіковані інформації в литовській пресі були численніші, ніж у двох інших республіках. Однак, в загальному, ця преса обмежувалась до вісток з московських газет "Правди" та "Ізвестій".

Все таки, литовське населення було краще інформоване ніж деінде щодо рівня радіації, і це завдяки польським радіопередачам.

Наслідки чорнобильської катастрофи були тут подібні до других балтицьких країн, включно до мобілізації "резервістів" та проблеми приміщень⁷⁵. Численні "піонерські" табори були відпущені для дітей з України, відмовляючи власним дітям побуту на таборах під час вакацій.

Особливу увагу приділено акціям для заспокоєння населення, бо на 80 км. від Вільна (столиці) знаходиться АЕС в Ігналіна, яка в 1990 р. зі своїми 6000 мегаватів, мала б бути одною із найпотужніших у світі.

Білорусія

Після України найбільш потерпіла від радіоактивності Білорусія. Однак інформації звідтіля є дуже обмежені і прибули значно пізніше.

5-го червня 1986 р., стало відомо, що советський уряд наказав евакувати деякі околиці Білорусі, які передше не увійшли до 30 кілометрової зони. Ця евакуація стосувалась 20.000 осіб і відбулась місяць після катастрофи⁷⁶. "Труд", орган советських профспілок, подав 11-го червня, що 26.000 білорусів виселено з 50 місцевостей із загроженої зони⁷⁷. Цього ж дня советська преса подала, що радіоактивні опади навістили чотири советські республіки: Україну, Білорусію, Молдавію і деякі райони Росії⁷⁸.

16-го червня Юрій Пупіков, голова комісії відбудови Білорусії, звітував про положення евакуйованих білорусів в газеті "Ізвестія".

Відносно району Гомеля, в поблизу української границі, він заявив, що “преса раніше подавала, що велика частина населення зпоміж виселених не бажала віддаляватись далеко від своїх домів. . . Тепер вирішено нічого не будувати в районах Брагіна і Койники, але натомість створити нові поселенчі зони на півночі Білорусії. . . , щоб уникнути небезпеки виставляти людей на радіацію в протязі довшого часу, навіть, якщо вона і не була б надто висока. . .”⁷⁹

З Білорусії прийшли на Захід відомості щойно місяць після випадку про те, що зони сильної радіації устійнено аж 100 км на північ від Чорнобиля, що зумовило нову хвилю виселення. З першої евакуаційної зони в промірі 10 км від АЕС виселено 16.000 осіб вже на другий день після катастрофи. В 10-ох наступних днях було виселено 70.000 осіб в промірі 30.000 км. З того майже одна-четвертина були білоруси. Однак на протязі місяця білоруські власті мусіли виселювати населення, що жило більш на північ від тієї зони. Відносно цих переселень не було подано жодних точних інформацій, крім факту, що вони торкали принаймі 60,000 дітей.

г) Росія

В другій половині місяця липня у двомісячнику “Е.Н.Д. Журнал”, що його випускає Європейська Група Нуклеарного Роззброєння, була поміщена заява і відкритий лист до советських властей від Московської групи для встановлення довіря між США і СССР.

Автори заяви займають становище проти програми атомної енергії, для цивільних цілей. Йдеться про радикальну зміну орієнтації даної групи, яка до того часу не торкала тієї теми. Ця московська група закликає советську владу, щоб ця започаткувала акцію безпеки і міжнародної співпраці⁸⁰. Відкритий лист вимагає закриття советських нуклеарних централей аж до закінчення перевірки чорнобильської катастрофи.

Речник групи “Юнайтед Кінгдом трастбілдерс” подав до відома, що члени московської групи майже щодня роблять маніфестації на вулицях Москви, щоб протестувати проти рішення советського уряду збільшити атомну енергію. Ці маніфестації відбуваються перед Інститутом Географії. Вони тривають від 10 до 30 минут, під час яких збирають підписи на петиціях. Маніфестанти були часто арештовані, але по кількох годинах їх випускали на волю⁸¹.

д) Іслямські республіки

Для повности картини належить сказати декілька слів про політику “гласности” Горбачова в іслямських республіках. Тут можна

запримітити цікаві відмінності з цього погляду. В Узбекистані й Кіргізії місцева преса доволі спізнена з інформацією в порівнянні з російськомовною пресою. В загальному, журнали шістьох ісламських республік в місцевій чи російській мовах подали про Чорнобиль значно пізніше, як преса в Україні, чи в Балтійських країнах⁸².

Перші вістки про випадок були подані в головних газетах України — в в “Радянській Україні” і “Правді України” (російськомовна) 29.4.1986 р. Відтак були випущені три комунікати Ради Міністрів УРСР. Перший комунікат був поміщений в “Ізв’естіях” з 30.4.; другий — того ж дня був поміщений у “Правді”. Третій комунікат, що описував рятункові операції і місце катастрофи, був поміщений у “Правді” 1-го травня 1986 р.

Головні пресові органи Партії шістьох ісламських республік взагалі не згадали першого комунікату. Тільки другий і третій комунікати були поміщені 1-го і 2-го травня в місцевих мовах і в російській мові в Азербайджані, Казахстані і в Туркестані. Найбільш разючий факт в цьому відношенні занотовано в Кіргізії, де російськомовний журнал “Советская Киргизия” помістив тільки 2-ий комунікат 1-го травня, під час коли журнал кіргізькою мовою “Советтик Киргизстан” промовчав усі три комунікати.

Треба відмітити, що жоден із цих трьох комунікатів не подавав потрібних інформацій стосовно катастрофи і її наслідків для людей, звірят і довкілля.

Ця спізнена інформація свідчить про залежність преси від урядових чинників у всіх шістьох ісламських республіках в порівнянні з інформаціями дозволеними центральною владою в московській “Правді” та “Ізв’естіях”.

Крім цих двох комунікатів, жодна інша інформація чи стаття не були поміщені ні в російській, ані в місцевій мові стосовно катастрофи в Чорнобилі в ніодній із цих республік, принаймі до 15.5.1986 р.⁸³ Советська преса, не зважаючи на заяви Горбачова, не подала ні скоро, ані вичерпно інформацій про Чорнобиль своїм власним республікам.

Господарські і людські втрати

Незважаючи на те, що чорнобильська катастрофа була представлена як випадок технологічного характеру, було б помилково недобачувати її господарських наслідків для СРСР в загальному, а для України зокрема.

Під час енергетичної кризи у світі в 1970-их роках, центральні плануючі органи в Москві взяли стратегічне рішення розвинути енергетичні ресурси СРСР, з наголосом на атомні центральні. Цим рішенням вони прямували до наступних цілей:

1. збільшення дефіцитних надходжень через експорт нафти, природного газу, вугілля і електрики для західно-європейських країн і для здобуття міжнародної частини обильних зисків світового енергетичного ринку;

2. посилення “соціалістичної плянкової інтеграції” в рамках Комуністичного Економічного Блоку”, збільшуючи залежність менше сильних партнерів як по відношенні до внутрішньої торговельної системи, так і до імпорту та довгорочених кредитів від ССРСР;

3. позиція світового провідного чинника в ділянці нуклеарної технології, здібної доставляти реактори, інші складові частини та знання для таких країн, як Чехо-Словаччина, Індія і Куба, чим пояснюється здійснення таких імпозантних проєктів, як Чорнобиль. В цей спосіб, мимо свого потужного індустріального комплексу і 51 мільйонного населення, Україна стала ще й продуцентом та експортером електричної енергії на біля 2 мільярди кіловат/годин річно при допомозі інтегрованої енергетичної системи КОМЕ-КОН-у. Так, напр., АЕС біля Хмельницька в Україні доставляє біля 60% своєї продукції для Мадярщини і Чехо-Словаччини. Однак УССР має в цьому пляні виконувати норми, які є визначені прямо пляновиками “Госпляну” в Москві, які на найвищому poziomі є контрольовані самим Політбюром ССРСР⁸⁴.

Західні спеціалісти, не чекаючи офіційних звітів ССРСР, взялися самі до спроби оцінити страти від чорнобильської катастрофи. Тому не дивно, що виникли поважні різниці в оцінці. Насправді, все залежить від вживання оціночних критеріїв.

Деякі спеціалісти оцінюють пряму вартість чорнобильського випадку (втрата реактора, операції очищування, медичні кошти, сільсько-господарські страти, кошти переселення тощо) в сумі між 1.95 до 3.1 мільярдів рублів, що відповідало б 0.25 до 0.39% бруutto народного доходу в рублях ССРСР. Інші чинники, такі, як зниження передбачених доходів з експорту нафти, сповільнення індустріальної продукції ізза браку електричної енергії, а також евентуальність страти частини капіталовкладів (10 до 11 мільярдів рублів) в будівництво реакторів типу Чорнобиля може, однак, збільшити ці страти в значнішій мірі⁸⁵.

Другі фахівці передбачують страти в далеко більших розмірах... В статті Поль Матіляв “Ле Суар” від 12-13.7.1986 р., читаємо: “Вони в своїх обчисленнях взяли до уваги десятки різних чинників, а особливо кошти втрат реактора ч. 4 (1 мільярд рублів, помножений на кілька десятків ідентичних реакторів, що діють в ССРСР), витрати рятувкової акції, яка є покищо без прецеденсу в світі, як також витрати пов’язані з виселенням цілої околиці і переселення часто за сотні кілометрів, кошти лікування прямих жертв та медичний нагляд над біля 100,000 населення на протязі довгих літ, втрата одного відсотка (приблизно) сільсько-госпо-

дарської продукції ССРСР, зменшення девіз з причин зменшення вивозу сільсько-господарських продуктів і зменшення західних туристів. Згідно з обчисленнями тих фахівців, загальні страти дорівнюють 3 до 5% народного советського доходу. Це багато. На тому поземі, справа виходить далеко поза рамці народного господарства і мусить братися до уваги як один із головних чинників в зовнішній політиці ССРСР”⁸⁶.

В комунікаті датованому 19-им липнем 1986 р. Політбюро говорить про “допущення очевидних порушень”, про “важні наслідки”, про “прямі страти близько 2 мільярдів рублів”, про сотні і тисячі медичних провірок і покарання високих урядовців, починаючи звільненням і кінчаючи карною процедурою”⁸⁷.

Подібні різниці виринають в оцінці людських втрат у катастрофі. Зібрані у Відні експерти Агенції Атомної Енергії 26.8.1986 оцінили на більш ніж 24.000 число додаткових смертних випадків у наслідок затроєння через сезій”⁸⁸.

Професор-емерит медичної фізики Каліфорнійського Університету в Берkeley, Джон Гофман, заперечує ці числа. Він передбачує, що 424.300 осіб в ССРСР і 526.700 в Європі та деінде захворіють на рак на протязі 70 років, як наслідок вибуху в Чорнобилі”⁸⁹. Він твердить, що всі експерти у Відні користувалися невластивими даними стосовно риску дозовання радіації. Представлені оцінки у звіті Агенції мали б бути 25 разів нижчі від дійсних передбачливих наслідків. Гофман вважає, що Агенція представляє групу атомової індустрії, від якої можна очікувати намагання зменшувати риск від атомного опромінювання. Він уточнює, що чинник дезінформації грає так само важливу ролю в розбіжності оцінок. Гофман вважає, що нуклеарна індустрія має природну тенденцію вживати дезінформації, бо в противагу до інших ділянок науки, де правда є суттю, правда могла б знищити нуклеарну індустрію. Головними рушіями нуклеарної індустрії є держави, які в більшості очолюють також досліди в ділянці радіації. Що більше, також експерти від нуклеарної індустрії є з нею пов’язані, отже, також контрольовані урядами.

Діти є найбільш чутливі на дію радіації. Беручи до уваги, що законна границя радіоактивности для населення в цілості є 0.5 рема річно і що нормальна особа, котра працює в радіоактивному середовищі, одержує 0.1 до 0.2 рема річно. Гофман твердить, що діти в околиці Чорнобиля одержали до 1000 ремів.

Шкідливі наслідки виникнуть головно з причини довшого опромінення радіо-цезієм. Мимо того, що цезій поволі проникає під поверхню землі, зниження його радіоактивности спричинює виділення променів гама, які в більшості є досить сильні, щоб проникнути землю і продовжувати дію на людей. Гофман твердить, що не існує охоронний одяг проти променів гама. Тому-то молодь,

яку висилали на чищення міста Чорнобиля, була виставлена на небезпечну радіаційну дію, не зважаючи на засоби її охорони.

Джон Гофман співпрацював над проектом "Мангаттен", що мав за мету розвиток атомної зброї під час Другої світової війни.

Чи атомна енергія під знаком запиту?

Аналіза показує зовсім ясно, що советська влада і населення України не були зовсім приготовані до зустрічі з такого розміру катастрофою. "Правда" після всього писала⁹⁰, що добре було б організувати спеціальні курси охорони перед радіацією в околицях катастрофи і вияснити переселенцям всі характеристики радіоактивності. Була це, очевидно, "муштарда по обіді". Пригадаємо, що мешканці Києва "не одержали ніякої остороги до 5-го травня, після того, як київляни разом зі своїми дітьми відсвяткували 1-го травня і робили все те, що відтак їм строго заборонено"⁹¹.

Використані джерела

1. Nuclear Safety in the USSR, Wayne Brown, p. 4, Radio Liberty Research, RL195/86.
2. Телевізійна промова М. Горбачова, 14.5.1986 — «Вісті з України» ч. 20.
3. Nuclear Safety in the USSR, Wayne Brown, p. 4, Radio Liberty Research, RL195/86.
4. Soviet nuclear power station construction, Allan Kroncher, RL 194/86.
5. Радіо «Вільніюс», по російськи, 1900 CET, 1.11.84.
6. «Атомна на Прип'яті» — «Наука і суспільство», 1971/11.
7. Soviet warning about Chernobyl, B. Nahajlo, Wall Street Journal 7/5.
8. «Це не приватна справа» Л. Ковалевська, «Літературна Україна», 27.3.86.
9. The Accident at the Chernobyl Nuclear Plant and its Consequences; Information Compiled for the IAEA Experts' Meeting; USSR State Committee on the utilization of atomic energy; Working Document for the Post-Accident Review Meeting; 25-29 August 1986, Vienna. Rapport sur le déroulement de l'accident nucléaire à Tchernobyl, prof. Luc Gillon, Université Cath. de Louvain; Septembre 1986.
10. Lettres de Russie, A. de Custine, Gallimard, Paris, 1975.
11. Chernobyl and the global village, Irvin Molotsky, Washington, New York Times, 8.5.1986.
12. The Soviet press under Gorbachev, Radio Liberty Research 38/86.
13. Nuclear power? Nyet, ta; Zhores Medvedev, The New Statesman 9.5.1986.
14. Communiqué Associated Press (AP), Stockholm, 6.5.1986.
15. Chernobyl... openness in action, Aaron Trehub, RL 177/86, 2.5.1986.
16. A major embarrassment for Gorbachev, Serge Schmemmann, Moscow, New York Times, 1.5.1986.
17. AP, Moscow, 3.4.1986. Chernobyl... openness in action, Aaron Trehub, RL 177/86, 2.5.1986.
18. Chernobyl provides lesson on Soviet secrecy, Ernest Conine, Los Angeles Times, 6.5.1986.
19. The monitoring report, BBC, SU/8253/C/2-6-7, 8.5.1986; TV soviétique 1755 h. gmt 6.5.1986, conférence de presse du Ministère des Affaires Etrangères. Idem 8247/C/1, 1.5.86, Radio et TV sov. 17 h. gmt 29.4.1986.
20. The monitoring report, BBC, SU/8253/C/2-6-7, 8.5.1986; TV soviétique 1755 h. gmt 6.5.1986, conférence de presse du Ministère des Affaires Etrangères. Idem 8247/C/1, 1.5.86, Radio et TV sov. 17 h. gmt 29.4.1986.
21. Communiqué UPI, Moscou, 3.7.1986; «Third unit still not shut down...»
22. An early silence, Tom Wicker, New York Times, 9.5.1986; La thèse des «erreurs humains», E. Gordon, Le Monde, 23.8.1986.

23. Communiqué Reuter, Moscou, 18.5.1986 «New delays spurred concern over Chernobyl, Pravda says».
24. Interview de Emilianov par Chiesa, *Unità* Milan 27.5.1986.
25. Note BBC: Shcherbyna — Deputy Chairman of the USSR Council of Ministers and Chairman of the government commission.
26. Agence de presse Novosti (APN), 28.5.1986.
27. Evidence mounts that Kremlin quickly knew of Chernobyl, Robert Gillet, Varsovie, Los Angeles Times, 20.7.1986.
28. La saga de Tchernobyl, Michel Tatu, *Le Monde*, 28-29.6.1986.
29. Chernobyl and the global village, Irvin Molotsky, Washington, New York Times, 8.5.1986.
30. Interview with Dr David Wilson by Angus Roxburgh (BBC) London 1.5.1986.
31. Uranium weapons may have made meltdown easier, David Fishlock, Financial Times, 2.5.1986.
32. BBC current affairs research and information section — caris report n. 47/96 and East Europe's nuclear power: a radiant future? Gabriel Partos; progr. n. 04A625, 26.6.1986.
33. Soviets invited IAEA to check Chernobyl last year, Reuter, Vienna, 14.5.1986.
34. Spokesman explains Chernobyl experiments that led to accident; F. Barringer, Moscow, New York Times, 25.7.1986.
35. Moscou annonce une série de sanctions contre les responsables de l'industrie nucléaire, M. Tatu, *Le Monde*, 22.7.1986.
36. Soviets invited IAEA to check Chernobyl last year, Reuter, Vienna, 14.5.1986.
37. More on Chernobyl purge; forwarded message from Michel Tatu, Solchanyk, RL Research, W-S 2354, 30.8.1986.
38. Chernobyl reveals the contradictions of Soviet system, Gary Thatcher, The Christian Science Monitor, 14.5.1986.
39. Nuclear experts not convinced by Soviet statements, M. Dobbs, Vienna, Washington Post, 23.5.1986.
40. Chernobyl and Soviet press selfcriticism, Malcolm Haslett, BBC 6.6.1986.
41. Chernobyl: rationing the information, Serge Schmemann, N.Y. Times 4.5.1986.
42. Pravda, 4.6.1986 in «Soviet Media Coverage of the Chernobyl Accident», Vera Tolz, Radio Liberty, RL 222/86.
43. Tchernobyl: la presse soviétique en mutation, H. Kurta, La Libre Belgique, 14.7.1986; Moscow opening up on causes of Chernobyl disaster, Reuter, Moscow, 5.8.1986.
44. Soviet expert quoted as saying reactor design was faulty, Reuter, London, 5.8.1986.
45. More Pravda criticism of Chernobyl cleanup, Charles Mitchell, UPI, Moscow, 6.8.1986.
46. Communiqués AFP and Reuter, 6.5.1986.
47. Communiqué DPA, 21.4.1986.
48. Eltsin disillusiones West Germany' Greens, B. Nahaylo, RL-184/86, 7.5.1986.
49. The West may end up the long-term loser. . . W. Erickson, Paris, The Christian Science Monitor, 16.5.1986.
50. Chernobyl: a boon to Moscow? Pierre Lellouche, Newsweek, 9.6.1986.
51. Accident turning to public relations' disaster for Gorbachev: an analysis, Michael Dobbs, Paris, Washington Post, 1.5.1986.
52. Chernobyl and Eastern Europe, J.B. de Weydenthal, Radio Free Europe Research, RAD background report 64, 5.5.1986.
53. Accident turning to public relations' disaster for Gorbachev: an analysis, Michael Dobbs, Paris, Washington Post, 1.5.1986.
54. Accident turning to public relations' disaster for Gorbachev: an analysis, Michael Dobbs, Paris, Washington Post, 1.5.1986.
55. Nuclear power: now an East Bloc Debate, Roger Boyes, Varsovie, The Times, 27.6.1986. «KOS», revue polonaise clandestine, supplément spéc. Tchernobyl, n. 8, 4.5.1986.
56. Today's typical Soviet no longer passive peasant, Thane Gustafson — director of the Soviet program, Georgetown University, Washington Post, 4.5.1986.
57. La saga de Tchernobyl, Michel Tatu, *Le Monde*, 28-29.6.1986.

58. The Chernobyl effect — the mood of the Ukraine, Foreign Report, 15.5.1986.
59. Exclusif: Tchernobyl clandestin — Stupéfiant témoignage sur les effets des radiations; Anthony de Meeus, Pourquoi Pas?, 29.10.1986.
60. The Chernobyl effect — the mood of the Ukraine, Foreign Report, 15.5.1986.
61. «More shocks from Chernobyl», The Times, 27.5.1986.
62. Le particularisme ukrainien, Hélène Carrère d'Encausse, L'état du monde 1985, p. 101, Annuaire économique et géopolitique mondial, Paris, 1985.
63. «Chernobyl: Harvest of Despair», Peter Crossland, the Islamic Work Review, Arabie, juillet 1986.
64. Chernobyl: the political fallout in Kiev, R. Solchanyk, RLR 182/86, 5.5.1986.
65. Political fallout from Chernobyl may be next. Moscow, UPI, 3.5.1986.
66. Gorbatchev se heurte à une opposition; M. Rosten, La Libre Belgique, 2.10.1986.
67. Aid from Latvia to overcome the Chernobyl disaster, RAD/Bungs, Munich, 26.6.86.
68. «CINA», 14.6.86.
69. «CINA», 20 and 25.5.86.
70. «LATVIA», 2 and 9.6.; «LAIKS», 24 and 31.5. and 14.6.86.
71. Reservists from Latvia help at Chernobyl, (RAD/Bungs), Munich, 10.7.86.
72. Unofficial reports of Chernobyl aftermath in Estonia, (RAD, Ilves), Munich, 26.6.86.
73. Colère d'Estoniens mobilisés à Tchernobyl, Le Soir, 28.8.86.
74. Incidents autour de réservistes estoniens, Le Monde, 28.8.86.
75. «Tiësa», 6.6.86.
76. Soviets expand Chernobyl evacuation, Gary Lee, Moscow, Washington Post, 6.6.86.
77. New settlements in Byelorussia for Chernobyl evacuees, Roxinne Ervasti, Moscow, AP, 11.6.86.
78. Wider area of Soviet Union was affected by Chernobyl fallout, UPI Moscow, 11.6.86, and 12.6.86.
79. Russia admits no-go zone, Martin Walker, London, The Guardian, 17.7.86.
80. Moscow peace group issues statement on Chernobyl, RL — (Special/AMG), London, 24.7.86.
81. Moscow activist held over nuclear demonstration — RL — (Special/McGill), London, 24.7.86.
82. Initial Soviet Baltic press coverage of the Chernobyl accident, RAD background report, Bungs et Girnus, 13.5.86.
83. Reporting on Chernobyl in the Soviet muslim republics, RL central asian program support/Kocaoglu, Munich, 15.5.86.
84. The Ukraine pays the price of Chernobyl, V. N. Bandera, director of the International Business Institut at Temple Univ., The Philadelphia Inquirer, 11.6.86.
85. Economic consequences of the accident at the Chernobyl nuclear power plant, Jan Vanous, Planecon report 19-20, Washington, 16.5.86.
86. Les conséquences de l'accident de Tchernobyl: un prix gigantesque, Pol Mathil, Le Soir, 12-13.7.86.
87. Chernobyl answers: new questions, Serge Schemann, New York Times, Moscow, 21.7.86.
88. La catastrophe de Tchernobyl. . . , E. Gordon, Vienne, Le Monde, 28.8.86.
89. One million Chernobyl victims predicted; Toronto, Ukrainian Echo, Vol. X. № 10(100), 29.10.86.
90. Lessons from Chernobyl, Angus Roxburgh, BBC, Russian service, 13.5.86.
91. Eyewitness account of life in Kiev, Angus Roxburgh, BBC RS 9.6.86 (interview with Christopher Walker, Moscow correspondent, The Times).

М. ЧИРОВСЬКИЙ

НА СЛІДАХ МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ КОЛИСЬ, У НЕДАВНОМУ МИНУЛОМУ, І СЬОГОДНІ

1. Вступ

Вільний світ властиво приймає тактику пустинного струся, який, за повір'ям, ховає голову в пісок у час небезпеки, щоб її не бачити. Червона penetрація сьогодні сягає до всіх країн і поділяється на три окремі форми. Перша — це країни вже давно опановані «диктатурою пролетаріату», як СРСР, Китай, В'єтнам, Північна Корея, сателітні країни, Югославія, Куба та й майже Нікарагуа. Друга — це країни, де в кривавій боротьбі, з допомогою советських експертів, збройних відділів і фінансів, включно з допомогою інших комуністичних країн, комуністи стараються силою захопити владу, як у Сан Сальвадор, Філіпінах, Анголі, Афганістані, або Чаді чи других африканських країнах. Використовуючи справу т.зв. апартеїду, тобто поділу поміж білими і чорними, комуністи консеквентно зміряють до опанування Полуднево-Африканської Республіки. Третя форма советсько-комуністичного наступу — це намагання спенетрувати, морально розложити і привести до комуністичного ладу у т.зв. вільних країнах, де це досягається при помочі всякого рода ліберальних течій, лівого крила т.зв. соціалістично-демократичних партій, партіями т.зв. «зелених» і всякого рода групами «за мир» або «нуклеарного роззброєння». Всі ці рухи є таємно керовані советськими і другими т.зв. комуністичними агентами за рекомендаціями Леніна, який у своєму підручникові для марксистської підривної роботи п.з. «Що робити?» писав про це ще в 1902 році. Це були його вказівки для «професійного революціонера», про які американські чинники державної безпеки добре знають¹.

І така підступна та підривна робота, на яку СРСР видає біліони рублів тоді, коли не може подолати серйозних труднощів у своєму нутрі, ведеться у всіх країнах світу, включно із США та українською діаспорою. Ця підривна робота вже сьогодні поважно загрожує багатьом демократичним країнам, як Мексико, Бразилія, Еспанія, Греція, Лівія, Судан, Чад, Індія тощо.

Коли порівняти поширення червоного панування і впливів перед Другою світовою війною і сьогодні, тоді дійсно є чого жаяхатися.

Вони зросли майже в три рази. Один американський політик сха-рактеризував світове положення у цьому відношенні так: «світ — це салामी, яку безнастанно, кусок за куском, відкрає собі Со-ветський Союз і підкорює під плащиком комунізму». Хоч крем-лівським вождям не цілком вдалася штука з Китаєм, Югославією і Албанією, то все ж таки радикальний марксизм там запанував.

І дійсно, вільний світ або не знає або не хоче знати, що йому за-грожує. Здають собі справу з небезпеки президент Р. Реґан, П. Бюкенен і ще ряд других провідних мужів, але їхню акцію лібе-рالي стараються всякими способами знеутралізувати. Президент Реґан не раз вказував на советську небезпеку і забріханість. Він це знов зробив у своїй промові про «стан Унії» у вівторок 27-го січня, 1987 року, вказуючи на нещирість мирових чи роззброєне-вих заходів ССРС². Але якихось рішучих заходів західного світу і західніх держав у тому, щоб протиставитися советсько-російсько-му імперіалізму, немає і годі того сподіватися з рамені Заходу в Афганістані, Нікарагуї, Етіопії, Камбоджі, а чи в других запаль-них пунктах світової «мирної війни».

II. Минулий досвід

Бернард Шов сказав колись, що «історія є учителькою життя, яка ніколи нікого і нічого не навчила». І дійсно, західній світ ні-чого не навчився з минулого 500-річного московського імперіалі-зму, ні з писань А. Гітлера, ані тим більше з писань Леніна. Гітлер виложив свій плян підбою світу у своєму «*Майн Кампф*», до якого мало хто з могучих цього світу приділяв увагу, аж поки він не став його здійснювати у питомий собі жорстокий спосіб. Ленін теж у своїх писаннях виложив свій плян підбою світу комунізмом (читай: Росією — за автором цих рядків) почерез східню Європу, Балкани, Азію, Центральну і Західню Європу й Африку, аж поки США не впадуть йому в руки як зріла помаранча. Сильні цього світу не читають цього і знати або не хочуть, або у своїй легко-душності це ігнорують.

Починаючи від Андрія Боголюбського, почерез створення Мос-ковського князівства, московських князів, великих князів Іванів, Василів, Дмитріїв і других, та аж по царів Петрів, Александрів і Миколаївих — московський, а потім російський імперіалізм за-вжди набирав сили і захоплював під своє панування все нові краї і народи³.

Імперіалізм і поневолення других народів були завжди в крові москвинів — росіян. Про це легко довідатися і в цьому перекона-

тися може кожний, хто тільки уважно читатиме історію Московщини-Росії, писану навіть самими росіянами (Ключевський, Бестужев, Флорінський чи Рязановський). Ось хочби зацитувати таку думку Данілевського із половини XIX сторіччя, який своїм імперіялістичним думанням визначив месіанізм московського народу: «Російський народ, котрий живе поміж двома океанами — східним і західним — своїми людськими хвилями обливає дві столиці, якого історія є цим звеном, з котрого зродяться нові центри світу. Бож немає під цю пору жодної іншої розв'язки для модерних проблем»⁴. Це явний вияв московсько-російського месіанізму, який сторіччями удуховляв московський імперіялізм ідеями «збирання всіх русских земель», «святого московського православ'я» і «панславізму». Недавно цей месіанізм перемінився в ідею скомунізування цілого світу під проводом Москви. А вже сьогодні т.зв. московські «дисиденти» і «правозахисники» (як Сахаров, Солженіцин, Аллілуєва і Зінов'єв) намагаються захопити провідне місце в боротьбі за «людські права» та осуджують всякі націоналізми в СССР як шкідливі для об'єднання усіх тамошніх сил у боротьбі з «партократією», але не з московським шовінізмом й імперіялізмом⁵.

Про російський імперіялізм писалося багато, але видатною статтею у цьому відношенні є «Шляхи російського імперіялізму» пера Ю. Кужіля у «Визвольній політиці» з березня 1947 р., та й книжка автора цих рядків «Економічні фактори в рості Росії», видана в 1957 році (по-англійськи)⁶. За цих сорок-п'ятдесят років багато дечого нового сталося, і тому варто, повторивши давні думки, додати нові.

Цей московський советсько-російський імперіялізм пішов у всіх напрямках сьогоденного світу, як колись пішов у всіх напрямках тодішнього світу татарсько-монгольський імперіялізм Джінгіс-хана та його наслідників і послідовників.

Московсько-російський імперіялізм має два або три складові елементи, як і це згадав Кужіль: природно-географічні умовини і психіка народу. Російський народ став кристалізуватися в непроходимих лісах північно-східної Європи в дуже некорисних економічних обставинах, де умовини життя були такі, що ледве забезпечували йому мінімум екзистенції, не говорячи вже про будь-яку можливість її поправи або якогось прогресу у господарчому відношенні. Тому й грабунок сусідів для покращання свого життя став складовою частиною психологічного процесу цього етнічного суспільства, попередника московської нації ще перед татарською інвазією на Київ, грабунок і знищення Києва в 1169 році був яскравою маніфестацією цього психологічного моменту

ранніх москвинів, знаних тоді ще під назвою Суздальців і Володимирців, уже тоді зовсім інших від українців півдня⁷.

А згодом мирне і приятельське співжиття ранніх москвинів із татарсько-монгольським сувереном — Монгольською Ордою в Азії, а потім з її наслідником — Золотою Ордою зі столицею в Сараї, побільшило вдесятеро оцей загарбницький інстинкт москвинів, які зродилися на кровній злуці північних слов'ян і північних монгольських, та угро-фінських племен мордви, весі, мерії, чуди і других. До цієї кровної мішанини долилося ще багато-багато монгольської крові під час мирного співіснування з монгольським сувереном, а потім у процесі асиміляції татар уже під зверхністю великих московських князів, давши кінцевий продукт загарбницького, безжалісного і нелюдяного москаля. Ні у випадку московському, ані в пруському, де мішалася слов'янська кров з германською над ріками Лабою і Одрою, мішаний кровно-етнічний продукт не відзначався людяністю. Перший етнічний елемент створив більшовизм, а другий — нацизм, і обидва вони характеризуються дуже агресивним і безоглядним імперіалізмом.

III. Наступ на Європу

Першим етапом московської агресії в Європі треба визнати її наступ на Україну і Білорусію. Це було тоді, коли ще навіть вона не називалася «московською», але по своїй суті такою була, що ми підкреслили вгорі, в етнічному розумінні. Це вже було щось цілком чуже для українського півдня.

Андрій Боголюбський зі своїми суздальцями і володимирцями напав без жадної провокації на український Київ, політичний і торговельний центр у Східній Європі, щоб його знищити до тла, до щенту, і тим самим зробити північний Суздаль чи Володимир таким центром. Вправді, його другий похід на Київ не вдався, але велич Києва раз назавжди була захитана.

Син Андрія Боголюбського, Всеволод III, прозваний «Велике Гніздо» через його велику родину, прийняв титул великого князя і вже пробував, у наслідок свого споріднення з Рюриковичами, розпоряджатися українськими землями, хоч без великого успіху. Його вміщування в українські справи було прийняте ворожо.

За час татарської інвазії і панування, а потім і «смутного врем'я», сумних часів московського безладдя, неможливо було Москві агресивно виявляти свій імперіалізм супроти України. Одначе, в той же сам час Москва розвинула до найбільш агресивних і нелюдських форм свій імперіалізм супроти других північних кня-

зівств, прикриваючися спочатку викрутом, що вона, тобто її князі, виконують волю Сараю, а пізніше цілком вже явно, підкорюючи собі Новгород, Рязань, Пермь, Твер, Псков і другі землі та князівства вогнем, мечем, вимордовуванням і масовим переселюванням людности новопідкорених князівств, як, наприклад, у випадку Рязані⁸. Це все діялося в ім'я місії «збирання всіх руських земель», що її перебрала на себе Москва самовільно й однобічно.

Загорнувши більшість північно-східніх «руських» земель під своє володіння, московські князі були готові до агресії проти татарських ханів в Казані, Астрахані і Криму, та й проти Литви, України і Білорусії з наміром опанувати цілу Східню Європу.

Вже Іван III, князь московський, підніс під кінець XV сторіччя свої претенсії до українських і білоруських земель на підставі своїх нібито династичних прав⁹. Від тоді Москва вже не переставала інтригувати в Україні і Білорусії та привласнювати собі східні і північні їхні землі, підготовляючи заздалегідь їхнє повне опанування, коли тільки послабне велике Литовське Князівство.

Новий етап у московському наступі на Україну почався із Переяславським договором 1654 року. Богдан Хмельницький, визволивши Україну з польського ярма та шукаючи їй союзників у тяжкому воєнно-політичному положенні, зосередившись на Московщині, відкіля ширилися кличі братання всього православ'я під проводом московського царя і московського патріярха. Але Москва довго ігнорувала, — як каже визначний російський історик Ключевський, — пропозиції Хмельницького, ждучи на повне знекровлення і знеможення молодої української держави, щоб аж тоді закинути їй петлю на шию і тісно зашморгнути, щоб вона вже не могла вирватися з цих смертельних московських обіймів¹⁰.

Україна і Хмельницький шукали союзників і в такому змислі заключали Переяславський договір для збереження незалежності. Москва, однак, зі своєю питоменною перфідією, від самого початку вважала цей договір за відкриття шляхів до повного поневолення України. Москва і її воеводи зараз таки стали ламати точки угоди. Сам Хмельницький думав про розрив з царем, але смерть не дозволила йому докінчити це діло.

Вправді, Гадяцька умова і Конотопська битва, в якій гетьман І. Виговський розгромив московські війська в 1658 році, чітко доказали волю України відокремитися від Московщини, то все ж таки вона, пофальшувавши оригінал Переяславської угоди в 1659 році, своїми інтригами, підривною роботою, підкупством і насиллям щораз міцніше закріплювала свою владу в Україні, зашморгнувши смертельну петлю на її ший Полтавською битвою у 1709 році. Зрив гетьмана І. Мазепи і його союз із шведським королем Кар-

лом ХІІ дістали остаточну поразку не з нашої вини, але через ускладнення міжнародної ситуації, і це вможливило москвинам використати ці випадки, щоб, знехтувавши зовсім Переяславський договір, вповні поневолити Україну. Зруйнування Запорозької Січі в 1775 р., ліквідація Гетьманщини ще в 1764 р., а згодом включення України в адміністративну систему російської імперії в 1783 р. запечатали цю сторінку в поході московського імперіалізму.

Але Москва змріяла не тільки до знищення української державности, але й до повної ліквідації української нації засобами терору та безоглядної русифікації. Українських патріотів переслідувано і вимордовувано, історію фальшовано щоб відобрати українцям їхню національну ідентичність, Українську Православну Церкву цілком обмосковлено, а в 1876 р. Емським Указом заборонено будь-яке вживання української мови, а тих, що її вживали, жорстко карано. Економічно Україну безоглядно експлуатовано¹¹.

Визвольні змагання українського народу в 1917-22 рр. доказали безуспішність московських зусиль. Одначе, московського імперіалістичного гону це не спинило, і нові вже советсько-московські вожді — Ленін, Сталін, Троцький, Хрущов, Брежнев і другі знову пішли в наступ на знищення цієї нації. Але це вже належить до найновіших подій.

Другим відтинком московського наступу на Європу була арена Балтицького моря. Москвинам захотілося відкрити для себе «вікно в Європу» для матеріальних користей і як «мостовий причілок» для агресії та експансії в Європу ще з часів Александра Невського. Першу «рунду» за опанування Балтицьких країн і морського побережжя перевів Іван ІV Грізний, який 25 років безуспішно воював з Польщею і Швецією. При кінці цих воєн у 1583 р. доступ москалям до Балтицького моря був ще щільніше запертий. В часі «смутного времени» нічого в тому напрямі Москві не вдалося вдіяти. Аж щойно Петро І, т.зв. Великий, завершив довголітню мрію і реалістичний плян Москви у цьому північному кутку Європи. У висліді т.зв. Північної війни, яка була пов'язана з українською катастрофою під Полтавою і миром у Ништаді 1721 р., Петро і його Московщина-Росія опанували Естонію, Литву та Інгрію, й відкрили «вікно в Європу» доступом до Балтики. На більш-менш 200 років лотиші й естонці попали під брутальний царський чобіт Москви, аж до Першої світової війни.

Білорусія стала жертвою московської агресії й імперіалістичного гону з подібних причин. По-перше, Білорусія, як і Україна, в хоробливій імперській манії уважалася москалями часткою «єдиної-триділимої» Русі, чи навіть «Росії», яку їм конче хотілося

включити до імперії як щось «своє» і «органічне», хоч і мова, і культура білоруської нації були інші. По-друге, опанування Білорусії давало Москві широке територіяльне запілля в намаганні відкриття «вікна в Європу» і тривкого опанування побережжя Балтицького моря. По-третє, загарбання Білорусії зміцнювало тиск Москви на Литву і Польщу. Москва завжди спиралася на білоруський аргумент у своїх агресивних плянах, спрямованих проти цих двох названих держав. Впродовж сторіч Москва підкорювала собі кусник за кусником білоруську територію, аж вкінці захопила її цілу під час розборів Польщі, анексуючи рівночасно Литву, Курляндію, правобережну Україну з Волинню, Поліссям, Підляшшям і Холмщиною та й великий шмат польської Речі Посполитої з її столицею Варшавою¹².

Ще перед поневоленням України, московські царі, прийнявши у свій хворій імперіялістичній уяві ідею «третього Риму» і післанництва або місії Москви і Росії нібито боронити і захищати всіх православних цього світу, а по суті всіх їх об'єднати під своїм берлом і пануванням, розвинули широкі імперські пляни опанування Середньо-морського басейну з Константинополем-Царгородом, і цілий Середній Схід з Палестиною¹³.

Згодом Москва опанувала Донсько-Волжанський басейн, Україну і стала на берегах Чорного і Каспійського морів та й у стіп Кавказу. Опанувала Калмикію, а потім, по кривавих боях, і частину Кавказу. Всюди вживала вона претексти оборони православних перед переслідуванням мохаммеданами, азербайджанців, вірменів і других. Тарас Шевченко згодом оспівував кавказьку боротьбу за свободу з московським наїздником у своїй знаменитій поемі «Кавказ».

Переймаючи нібито на себе місію оборони православних християн перед турецьким насиллям, Москва стала пенетрувати і Балканський півострів та ширити там неспокій для політичного послаблення Отоманської імперії, щоб промостити собі шлях в Константинопіль¹⁴.

Цар Петро I загнався був зі своїми військами над ріку Прут і в Молдавію, де, одначе, був дошкульно побитий. Він розвинув рівночасно широку атаку на Отоманську імперію на побережжях Чорного й Озівського морів, в яку він вплутав також і українську державу.

За петрівськими традиціями, цариця Катерина II підсичувала імперіялістичні московські апетити в довжезних проекціях від Балканів аж по Кавказ, опановуючи Крим та забезпечуючись правом опіки над православними в Отоманській імперії, що послужило їй як перший крок до їхнього майбутнього поневолення.

У міжчасі московські війська тимчасово окупували Молдавію і Волощину. Крок за кроком Москва зближалась до своєї мети¹⁵. А в XIX стол., для ще більш успішної penetрації слов'янських народів, вона проголосила себе «захисником» усіх слов'ян, піднісши високо клич панславізму, себто братання усіх слов'ян під проводом Росії. Тільки українці і поляки не повірили Москві, зазнаючи важкого душення в імперських обіймах. Згодом панславізм Москва замінила кличами Марксизму, як димової заслони для своїх далекойдучих плянів.

Незабаром цар Микола I, будучи одним із найагресивніших представників московського імперіялізму, під претекстом оборони православних слов'ян і святих місць у Палестині розпочав велику війну проти Туреччини. Осягнувши одну блискучу перемогу над турками, він мало що не здобув Константинополь, якби не інтервенція Англії, Франції і Австрії, які не на жарт, а серйозно налякалися успіхів російського імперіялізму в тій частині світу. Розпочалася т.зв. Кримська війна, яку Росія програла, але не цілком, хоч ідею опанування Константинополя і Босфорсько-Дарданельських проливів треба було на якийсь час закинути¹⁶.

Беручи справу територіяльно, найбільше успішними були імперіялістичні агресії Москви на Сході. Здобувши вже у XVI сторіччі Казанський і Астраханський ханати, Москва була готова на підбої в Азії, але перед цим треба сказати ще кілька слів про західно-європейський відтинок московської імперіялістичної політики.

Вже під час Північної війни (1700-1721) московські війська часто бували в Центральній і Західній Європі. Вони доходили аж до Парижу і Швайцарії та побували над рікою Некар у 1735. Також під час 7-літньої війни московська армія досягла була «серця Європи». Кількома наворотами московські армії перемаршеровували впоперек Європу, погрожуючи їй своїми багнетами і підготовляючись, щоб колись у будучині її опанувати та поневолити.

Москалі йшли на здобуття Європи і в Першій, і в Другій світових війнах. Советські вожді у своєму імперіялізмі переганяють своїх попередників — царів.

IV. Наступ на Азію і Америку в минулому

Досягнувши Уральських гір, московський імперіялізм розпочав свій безупинний гін на опанування і поневолення якнайбільшої частини Азії аж по Північний Полярний океан, по Спокійний океан на сході, по Китай і Памір на полудні, включаючи в це коло Афганістан й Індію. Ненаситності московського імперіялізму

практично не було границь. При тому агресія Росії в Сибірі, Далекому Сході і Центральній Азії доказує якнайпереконливіше, що імперіялістами були не тільки царі, але цілий російський народ у своїй ненажерній і грабіжницькій психіці поневолювати другі нації і їх докраю політично й господарсько експлуатувати¹⁷.

Велика частина підбою азійських теренів була довершена приватною ініціативою, напівторговельними і напівавантурницькими експедиціями, очолювані купцями, льокальними урядовцями, пограничними «козаками» та загонами пограничних авантюристів. Оці елементи пенетрували далекі азійські терени для зиску або грабунку льокального примітивного і бідного населення, часом навіть проти волі центрального московського уряду. Оці ловці, купці, авантюристи і низькі царські урядовці, будучи імперіялістами зі своєї природи і психіки, займали цілі райони в імені царя. І царський уряд щойно після цього, по цих dokonаних фактах, їх одобрював, а здобичників нагороджував, або карав засланням, де вони знову повторювали такі самі авантурницькі діла. Назвати тут треба Єрмака, Строганових, Хабарова, Горелова, Дешнева, Атласова і других¹⁸. Колярц так характеризує московську експансію в Сибірі і Далекому Сході: «Офіційна російська політика і російський державний імперіялізм часто оставалися позаду приватної ініціативи поодиноких людей. Часто офіційно Москва тільки одобрювала і легалізувала дійсний стан, створений приватними людьми. Навіть такі визначні постаті російської історії, як Іван Грізний і Петро Великий, у кількох випадках попросту ішли вслід за бандами селян чи козацьких ватажків, які поширювали простори російської імперії, не будучи навіть цього свідомі¹⁹.

Так зайняла і підкорила собі Росія західний і центральний Сибір, і Далекий Схід у багатьох випадках, опановуючи, наприклад, королівство Кучум в 1582 р. і другі терени, зокрема на Далекому Сході і в Приамур'ю, видираючи землі, що перебували під номінальною зверхністю Китайського царства. Аж пізніше прийшли офіційні договори в Нерчінську в 1689 р., в Нанкінгу в 1842 р., в Айгумі в 1858 р., і вкінці в Пекінгу в 1860 р., якими вдалося Москві опанувати терени аж до Тихого океану і по лівому березі ріки Амур. А вже в 1853 р. Росія зайняла острів Сахалін, вимусивши на це згоду Японії у 1875 р. Незабаром окупувала вона Манджурію, Монголію і Корею засобом хитрої дипломатії. В 1860 р. засновано порт і місто Владивосток як базу для московського володіння. Щойно російсько-японська війна в 1905 р., яку Москва ганебно програла, здержала її імперіялістичний гін у тому Тихоокеанському районі на якийсь час.

Рівночасно Москва ішла й на підбій і поневолення Центральної

Азії. В дечому опанування позакаспійських теренів переводилося подібно, як сибірських і далеко-східніх просторів. Першу офіційну спробу в цьому напрямі зробив був цар Петро I, намагаючись спенетрувати шлях на Індію почерез країни Хіву і Бухару. Експедиція, однак, цілком провалилася і московський імперіалізм на центрально-азійських просторах із більшим успіхом поновлено аж у половині XIX сторіччя²⁰.

Воскрешено також і мрію про підчинення собі Індії, чим дуже занепокоїлися західноєвропейські потуги. Петербург теж заговорив про «російське культурне післанництво» в Азії. Однак тут сам російсько-американський історик М. Фльорінські зауважує, що методи для опанування цих теренів, широковживані царським правлінням, мало нагадували «культурне післанництво», а скоріше визначалися браком всяких принципів моралі і людяності²¹. Вкінці, в 1864 році Петербург розпочав велику мілітарну операцію в центральній Азії. У 1868 р. Росія поневолила Бухару і Коканду; в 1881 — Туркестан, в 1873 — Хіву, в 1884 — район Мерву, підсуваючись до Афганістану й Індії. Небаром Росія старалася підкорити собі й Афганістан, але царі, мабуть, мали більше розуму ніж сучасні советсько-московські вожді і, здавши собі справу з територіальних і технічних труднощів у тій високористій країні, та й можливості війни з Англією, яка була насторожена московським «Індійським пляном», тодішній проект завоювання Афганістану закинуто²².

Московський наступ на третій континент, тобто на Америку, або докладніше — на північну Америку, Аляску і Каліфорнію, був, так би мовити, природнім продовженням процесу уярмлення Сибіру і Далекого Сходу, з його теж прикметою приватної грабіжницької ініціативи, що попереджувала офіційні міроприйняття Петербургу.

В роках 1711-1715 московська експедиція опанувала півострів Камчатку. Згодом московсько-сибірські ловці і торгівці хутрами вивчили знамениті можливості в цьому відношенні на Алуєтських і Курильських островах та на Алясці. Петро I вислав туди Віта Берінга, щоб прослідити всі можливості. Згодом торговельні експедиції Серебрянікова і Трапезніка подали дуже корисні інформації про господарсько-економічні користі, які очікують москвинів на новому континенті. Г. Шелехов і брати Голікови заклали у 1799 році т.зв. Російсько-Американську торговельну компанію для експлуатації Аляски і сусідніх островів. Її офіційно одобрив цар своєю грамотою, надавши державного значення цілій московській акції на американському континенті.

В 1812 р. директор Російсько-Американської Торговельної спіл-

ки, А. Баранов, заініціював опанування Гавайських островів і Каліфорнії, мріючи про заснування російської Тихоокеанської імперії, де б цей океан став внутрішнім російським морем. Розпочалася таки зараз пенетрація Каліфорнії. І ось ці компанії і їхні організатори вповні доказують імперіялістичний інстинкт пересічного москаля²³.

Тут, однак, зударилися московські інтереси з інтересами США та доктриною «Монро». Вкінці договір між Росією і США в 1824 р. поважно зупинив московські апетити на новому континенті. Московському імперіялізмові в Америці був зламаний хребет. Москалів скоро усунуто з Каліфорнії, а вже у 1840-их роках царський уряд став думати над повним закиненням Аляски. Цей уряд не міг упоратися з різними труднощами на цьому новому континенті й остаточно продав Аляску США у 1867 році за 7,200.000 доларів. Закинення плану імперіялістичного захоплення Аляски і її продаж за малий відносно гріш доказує, що Московщина-Росія не мала ніяких здібностей у будові морської імперії, як це мали, наприклад, Англія чи Іспанія. Це була типово континентальна потуга, яка мусіла мати територіальну сполуку зі своїми колоніями, щоб могли їх політично гнобити і господарчо використовувати.

(Закінчення буде)

Джерела

1. «Что делаем», 1902; J.E. Hoover, «Masters of Deceit», New York, 1958; J. Barron, «KGB, The Secret Work of Soviet Secret Agents», New York, 1974; «The Hidden Hand», New York, 1983.
2. «The Miami Herald», 28.1.1987, «State of the Union Address».
3. Д-р Б. Корчмарик заступає думку, що назви «московський народ» і «московський імперіялізм» не можна вживати для цього народу з часів перед другою половиною XIII сторіччя, бо, мовляв, до того часу не було ще московського князівства. Але тут не можна забути, що цей загарбницький етнічний елемент, що його сьогодні називаємо московським або російським народом, уже етнічно кристалізувався у північно-східному кутку Європи, напевно від VI сторіччя, або ще раніше, за всіма новими археологічними й історичними даними. Суздальці, ростовці чи володимирці XI-XIII сторіч, ніде правди діти, були етапом у цьому кристалізаційному процесі, і вони були оцим московським народом, хоч ще так не називалися. Якщо вони не були москалями-росіянами у початковому етапі свого розвитку, то що вони були? Праруським народом, який аж у пізніших сторіччях — XIV-XVI стол., поділився на росіян, українців і білорусів? Це прямо веде у зрадливу російську теорію «єдиної-триділімої» зі запереченням різниці між цими трьома народами. По суті, Андрій Боголюбський і його суздальці були москвинами, хоч ще так не називалися. Так, як киявляни, що їх хрестив Володимир Великий, були українцями,

хоч тоді ще так не звалися. І тому Грушевський, Дорошенко і Полонська-Василенко не так то й дуже помиляються, вживаючи терміну «московський» для північно-східних теренів. Думка д-ра Корчмарика є неясна і мішає два поняття, політичний і етнічний процеси. Д. Дорошенко: «*Нарис історії України*», Мюнхен, 1966, том I, стор. 62-68; М. Грушевський: «*Історія Руси-України*», Нью-Йорк, 1954, том I, стор. 183-226.

4. Я. Данилевський. «*Європа і Росія*», за конгресманом Шмідтом з Висконсин, *Congressional Records House*, 19-го січня 1956. Вже тоді він додав: «Месіанізм, згідно з яким російський нарід є вибраний, щоб здійснити правду у світі, є нероздільною частиною сьогоднішнього більшовизму. Цей месіанізм зродився з історичного московського процесу і є завжди своєрідним для кожної імперіалістичної ментальности» (стор. 802-803).

5. М. Чировський. «Московські дисиденти і українська справа», «*Визвольний Шлях*», Лондон, лютий 1985, кн. 2, стор. 175-191; теж М. Сулятич: «Гельсінські, росіяни, і державне визволення України», «*Визвольний Шлях*», Лондон, квітень, 1981, кн. 4, стор. 398-414, і травень, 1981, кн. 5, стор. 544-599; теж цей сам автор: «Ідейна силуетка російського расиста», там же, липень, 1982, кн. 7, стор. 779-783.

6. Ю. Кужіль. «Шляхи російського імперіалізму», «*Визвольна Політика*», березень, 1947, ч.3, стор. 12-23; N. Chirovsky. «*The Economic Factors in the Growth of Russia*», New York, 1957.

7. Ось цитат зі статті Кужіля: «Напрямки зовнішньої політики, які завжди в біру російської історії мали агресивний характер, виходили. . . з географічного положення і грабіжницької психіки» (перекладено з англійської мови у відсутності оригіналу).

8. Гляди: референція або нотка ч. 3 вгори.

9. N. Chirovsky. «*A History of the Russian Empire*», New York, 1973, том I, стор. 74-94, 185-248. V. Kluchevskiy. «*A History of Russia*», London, 1911, том I, стор. 254-271.

10. М. Грушевський, там же, том IV, стор. 278-279; Н. Полонська-Василенко, «*Історія України*», Мюнхен, 1972, том I, стор. 334.

11. В. Ключевський. «*Курс русской истории*», Москва, 1924, том III, стор. 150: «. . . протягом 6 років приглядалася (Москва) з нерухомою цікавістю, як справа Хмельницького, попсована татарами під Зборовом і Берестечком, хилилася до упадку; як Україна пусташилася союзниками-татами. . . , і нарешті, коли Україна вже знищилася дорешти, її прийняли під свою високу (царську) руку». . .

12. K. Kononenko. «*Ukraine and Russia, A History of Economic Relations between Ukraine and Russia (1654-1917)*», Мільвоки, 1958, стор. 1-101.

N. Chirovsky. «*The Economic Factors. . .*», стор. 64-71: Епілог — Зайняття Білорусії і розбори Польщі.

13. H. Schaeder. «*Moskau, Das Dritte Rom*», Hamburg, 1929; Chirovsky. «*A History of the Russian Empire*», стор. 239-248.

14. N. Chirovsky. «*The Economic Factors. . .*», стор. 71-90.

15. N. Chirovsky. «*An Introduction to Russian History*», New York, 1967, стор. 84-85.

16. N. Chirovsky. «*The Economic Factors. . .*», стор. 77-78.

17. Там же, стор. 91-92.
18. І. Акулинин. «Єрмак і Строганови», Париж, 1933; теж *Сибірські Летописи*, Ст. Петербург, 1907, які теж включають літописи Еписова і Ремезова.
19. «На Историческому Рубеже», Ташкент, 1924, стор. 56 і другі.
20. M. Florinsky. «Russia, A History and An Interpretation», New York, том II, стор. 982.
21. N. Chirovsky. «The Economic Factors...», стор. 106.
22. Там же, стор. 111-114, теж F. Golder. «Proposals for the Russian Occupation of the Hawaiian Islands: Early Relations with England, Russia and France», Archives of Hawaii Commission, 1930. Треба підчеркнути, однак, що російська громадськість була мало заінтересована в пенетрації Америки.
23. В. Трембіцький. «Повстання і упадок незалежних держав Східної Європи в роках 1917-1923», «Вісник», липень-серпень 1965, XIX, ч. 7 (198).
24. Китай іде напрова: M. Lord and M. Santini. «China, New Long March, New Revolution», «US News and World Report», 8 вересня 1986, стор. 26-33.
25. R. Conquest. «The Harvest of Sorrow», New York, 1986.
26. Боротьба в Афганістані повинна дечого навчити українських лібералів, які серйозно сумнівалися в доцільність української боротьби ОУН-УПА-УГВР на двох фронтах під час Другої світової війни, мовляв, шкода було великих жертв у нерівній і безнадійній боротьбі: N. Chirovsky. «Ukraine and the Second World War», New York; той сам: «An Introduction to Ukrainian History», том III, стор. 251-286.
27. СССР і нерозвинені господарсько країни: коротко; Н. Schwartz. «An Introduction to the Soviet Economy», Колумбус, Огайо, 1968, стор. 139-147, цей сам: «Russia's Soviet Economy», Енгелвуд, Кліфс, Н. Дж. 1954, стор. 596-620. N. Chirovsky. «The Council for Mutual Economic Assistance; An Evaluation», «The Journal of Business», Seton Hall University, Савт. Орандж., Н.Дж. грудень 1962, стор. 24-30; той сам: «The Comecon in the 1960's» там же, травень 1970, стор. 19-31.
28. Для прикладу: «Російщення України», Л. Полтава, ред., Нью-Йорк, 1984; Чировський, твір цитований, том III, стор. 264-275; культурний геонцид: стор. 328-381.

Ярослав ГАЙВАС

СУЗІР'Я ВЕЛЕТНІВ

(Продовження, 8)

В тому часі, а був це вже початок 1945 року, німецькі звіти щораз серйозніше представляють акції УПА й українського політичного проводу. Найсерйозніші звіти подає відома нам уже розвідочна фронтова Група 202. Райхсзіхергавптамт — централь безпеки в Берліні, на чолі якої стояв Гіммлер, разом з військовою розвідкою Фремде Геере Ост. В той час розвідка була вже повністю підпорядкована чинникам гітлерівської партії, що наступило після замаху на Гітлера 20-го липня 1944 р. в його Головній квартирі. Вони видали ще один спільний документ 7-го березня 1945 року в українській справі. В тижнях перед остаточним упадком Німеччини, в часі, коли на сході большевицькі армії, а на заході альянтські билися вже на німецькій етнічній території, і коли німецька державна влада та взагалі вся державна система були смертельно спаралізовані, ті дві найвищі розвідувальні установи займаються комбінаціями про те, що буде на випадок майбутньої нової німецької офензиви на сході. Вони пишуть у цьому документі: «В хвилині нової німецької офензиви на сході, УПА правдоподібно щойно тоді включить в акцію свої чималі сили, коли буде переломане те найглибше недовір'я у відношенні до німецьких «намірів поневолення» в здобутій Україні. Визнання самостійности, як і дуже бажана легалізація руху зовнішньою силою зрушить передбачувально всі сили» («Літопис УПА», том 7, стор. 199). Ті міркування нагадують заходи українських діячів УЦК в Братиславі в осені 1944 року «організувати адміністраційні курси середнього рівня у зв'язку з німецькою весняною офензивою і відступом большевиків».

Останній звіт належить знаному капітанові Кірнові, а написаний він 1-го квітня 1945 р., тобто в місяці, що його вже не пережив творець «тисячрічного Райху», — Гітлер, а німецькі армії стали тінню того, що було 1939 р. Не знати, чи взяти це на рахунок повної непоінформованости, а чи глибокої байдужости того звітодавця, але він в обличчі вже зовсім недалекої неминучої катастрофи звітує так, немов би війна мала тягнутися ще довгі місяці, а вислід її зовсім невідомий. В його словах ніже натяку, що оце найбільша дотепер і найкровавіша світова війна добігає свого кінця і припечатує долю його народу на довгі десятки або й сотні років, а може назавжди.

Наші висновки

Для нас Друга світова війна і події після неї, як і у великій мірі Перша світова війна були з одного боку неповторними лекціями «як у світі жити», а з другого — межовою пробою, з якої ми вийшли в моральному і політичному відношенні переможно. Ми не добилися своєї остаточної цілі, але виявили світові й собі, що та ціль для нас очевидна, безкомпромісова й невідхильна, і ми до неї прямуємо без огляду на найгірші небезпеки та труднощі. Кожна з цих воєн була для нас могутнім скоком уперед в національно-політичному визріванні, в умінні розв'язувати найважчі та найскладніші проблеми національного життя й державного будівництва. Ніщо так виразно не показує нашого росту й визрівання, як різниця в розумінні світа і в поступуванні української людини, її проводу та всього національного колективу в одній і в другій війні. Це неначе два різні народи. В першій війні український народ виступав на історичну арену нерішуче, неначе стримано, але в другій він стояв уже на увесь свій ріст і заявляв світові «свою правду, свою волю» та змагав до їхньої об'єктивації та закріплення, не дивлячись на різні заперечення з боку того світу. З досвіду цих воєн ми вийшли свідомі в тому, до чого ми йдемо і чого нам не оминати. Ми навчилися розрізняти вагу і гієрархію подій довколо нас, а найважливіше — навчилися, що нам і як нам робити, а чого не робити.

Особливо у відношенні до Німеччини в нас наступило радикальне пересунення. Причина цього пересунення є в нашій визрілій і загостреній політичній свідомості та в постанові зовсім нового національно-політичного укладу сил в геополітичній стрефі, де ми жили, живемо й будемо жити.

Ніде правди діти, але в нас у відношенні до Німеччини, зокрема на українському заході, були чималі політичні ілюзії. Ті ілюзії в безпосередній зустрічі з німецьким чинником під час Першої і Другої світових воєн виявилися безпідставні й нереальні. Німеччина ніколи не була готовою стати нашим союзником. Для того вона не мала ні візії, ані програми. Навпаки, в її концепцію майбутнього самостійна соборна держава українського народу, та й очевидно всіх інших наших народів-сусідів, не вміщалася. А тепер у додатку до цього долучився ще такий уклад сил і така нова національно-політична конфігурація, в яких національно-державні постулати українського народу самозрозумілі й органічні. Під час Другої світової війни (як і в першій, але тоді в меншій мірі) ми пізнали, що в німецьких розрахунках український чинник є не тільки тотально підпорядкований німецьким інтересам і планований ними уклад сил в Східній Європі узгляднює нас як

історичний об'єкт, але не як співдецидуючий, а у випадках нашого власного інтересу — децидуючий чинник.

Всі ці німецькі гарні слова про «новий лад», «Нову Європу» — це звичайний камуфляж для «добре заставленого стола німецької родини», як про це висловився Йозеф Геббельс, який знав, про що німцям ідеться. Тому «німецькому столу» німецькі політики й генерали Бетман-Гольвег і Гінденбург, Гофман і Айхгорн підпорядковували все. І під цим зглядом вони не змінилися.

За цю німецьку лекцію ми заплатили високими втратами в людях і добробуті народу. Тепер це все ясне «як сонце». Народи, розташовані між Росією і Німеччиною, виставлені були, є, і будуть на зазіхання цих обидвох «культуртрегерів», «будівничих загірньої комуни». Все одно, чи вони шукають для себе простору, а чи «забезпечення своїх границь», вони хочуть поставити свою стопу на землю і народи того «межиморя», «інтерконтиненту», тобто обширу між Балтиком і Каспієм. Кожен із цих двох народів є завеликою загрозою для своїх ближчих і дальших словянських і несловянських сусідів. Свідомість того в сучасних умовах найстабільнішого факту на диво виразно виросла в Командира УПА і Генерального секретаря УГВР Романа Шухевича-Чупринки, який так настирливо й цілеспрямовано змагав до порозуміння з сусідами України, які ще вчора були її ворогами, але яких доля й недоля тепер органічно зв'язалася з долею й недолею українського народу. В часі, коли найтрагічніші події Другої світової війни на українсько-польському відтинку досягнули свій вершок, коли горіли українські і польські села, а в вогні цих сіл гинули українські й польські жінки, чоловіки й діти, він особливу увагу присвятив розмовам і спробам домовитися саме з національними силами того сусіда. Це не було загравання, ані тактика, бо такі речі виключалися на тлі горючих сіл і нищення людського життя. Це було глибоке зрозуміння, і ще глибше відчуття нового укладу відносин і сил, тут ішлося не про наші західні границі, без яких ми не можемо жити й бути собою, ані не про польські «креси», а про саме життя. В новій дійсності вирости до символів і головних історичних віх доби два факти: Грунвальд і «Дранг нах Остен». Або одне, або друге. Коли Грунвальд спільними силами, тоді з енергіями польського народу зверненими на захід і можливості для розгортання сил українського народу. Коли ж «Дранг нах Остен», тоді витіснений на заході польський елемент зверне свої енергії на схід і постане ситуація, в якій є можлива тільки взаємна боротьба за саме життя. А це в обличчі всепожиряючого російського молоха очевидний абсурд.

У висліді Другої світової війни Росія, а як хто хоче, то ССРСР, поставила твердо свою стопу на народи між Балтиком і Кавказом і її сама ніколи не забере, аж доки нова сила її не усуне. Між мо-

лотом і ковадлом цих двох сил є тільки один шлях для народів між цими двома силами. Пакт Гітлер-Сталін з серпня 1939 є також не тільки історичний факт, але й символ, який ще раз і ще раз може перетворитися в дійсність, хоч у зовсім інших формах і умовах.

Нелюдська система

Історія українсько-російських стосунків — це один довгий ланцюг плундрування й жорстокостей з російського боку проти українського народу. Коли тільки північний сусід України здобував історичну перевагу, а дотепер було це майже правилом, він усіма засобами намагався не лише всебічно й без обмежень підкорити собі український південь, але й обезсилити його та якомога найбільше сплундрувати.

Зруйнування Києва Андрієм Боголюбським (1169) — це початок і передвісник, це символ того ланцюга. І так аж до найновіших часів, до наших днів. Вершок такого поступування — це советський період в історії обидвох народів. Декади советського панування в Україні перед, під час і по Другій світовій війні — це безконечна черга народобивчих акцій Москви проти українського народу. Починаючи добою воєнного комунізму, в якій сотні тисяч людей загинуло в Україні в наслідок стосованого советським режимом народобивства, потім різні чистки, ліквідацію української інтелігенції, розгром Української Православної Церкви, невимірний великий голод 1932-33 і попереджаючу його колективізацію, а кінчаючи ежовщиною — це боротьба українського народу за біологічну екзистенцію. Втрати в людях за той час пішли в мільйони, квітуча динамічна нація, яка вийшла з Визвольних змагань хоч переможеною, але повною життєвих енергій і розмаху, в цих проклятих роках ледви вижила. Найпонаурішою ілюстрацією того стану є трагічне число українців, яке протягом десяти років було те саме, або падало, так, неначе б народ не жив, а вимирав. А на українському заході вже перші тижні їхньої окупації Червоною армією в осені 1939 — це російсько-советська атака на все, що українське. Насамперед численні арешти, пов'язані зі зниканням людей, чого до того часу український народ західних земель не зазнав. Під обух ішла молодь і старші, чоловіки і жінки, селяни, робітники, інтелігенція. А після того прийшли типові для советської системи і тільки їй притаманні масові вивози людей на далеку північ, на певну смерть, від якої вдавалося врятуватися тільки нечисленним одиницям.

Та щойно останні дні російсько-советської окупації в червні 1941 показали повністю абсолютно нелюдський характер тієї влади, її керівників і сотень тисяч її виконавців. Все те здеправоване

доктриною марксизму-ленінізму, зведене до стану звірячості, вилилося в масові морди неповинних людей у тюрмах евакуйованих міст. Установи й люди, які мали захищати лад, порядок, людське життя і добробут громадян, виявилися поголовними злочинцями, спрагненими морду й знущань. Не часто в історії людського роду діялися такі дантейські сцени, як при утечі большевиків. Зграї червоних опричників вривалися озброєні до зубів в камери і підвали тюрм і вогневим смерчем клали все трупом. А відтак в крові і серед розторощених людських мозгів проходили по трупах і де ще помітили поблиски життя, добивали пострілами впритул. Справді щось, чого дотепер ще не бачила наша земля! Ніяка помста, ніяка відплата не була б достатньою відповіддю за те! І помиляються большевики — і ті, що були тоді, і ті, що є тепер, і ті, що ще будуть якийсь час, що ті пекельні картини забудуться людьми, підуть у непам'ять. Ні! Такого не забувається, таке залишається глибоко в пам'яті й підсвідомості, щоб раніше чи пізніше вийти на поверхню життя.

А допити арештованих! Найбільш рафіновані тортури найтемніших періодів середньовіччя нічим в порівнянні з тим, чого dokonували советські слідчі і судді! Та це все було тільки передсмаком до того, що наступило з поновним приходом большевиків під кінець Другої світової війни. Оргії насильств і вбивств, наруга над людиною і всім для неї цінним і святим, все те виглядало неначе макабричне змагання у людській підлоті і звірячості між відходячими гітлерівськими катами і надходячими советськими.

Томи «Літопису УПА» сповненні описами цих безприкладних і неймовірних звірств. Читаючи їх, а читати не можна, хіба тільки коротко і з перервами, не хочеться вірити, що так низько може впасти людина. Ось як характеризує це той же «Літопис»:

«Так, від 1944 р. і по сьогодні, тобто до кінця 1946 р., Україна є полем небачених дотепер у світі оргій енкаведівського терору, що від нього не лише на саму згадку кров холоде в жилах, а всім, кому доведеться бути хоч би свідком таких катувань, сивіє волосся. Так, 1944 р. до сьогодні на живому організмі українського народу, розбудженого до нового життя, енкаведівські кати виконують жакливу вівісекцію, що є нічим іншим, як свідомим, пляновим злочинним фізичним винищуванням усього українського народу».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 147)

З другим приходом советської влади в Україну під кінець Другої світової війни не було найменшого сліду того, що заводить кожна державна влада: нормалізація життя, постійна праця, лад і порядок, умови для розвитку кожного громадянина. Ціллю большевиків було: «Фізичне й матеріальне знищування українського народу та його революційно-визвольного руху» («Літопис УПА»,

том 8, стор. 163). Значить, совети нічим не різняться від Андрія Боголюбського, який прийшов до Києва, щоб зруйнувати його, Петра Першого і всіх тих його наслідників і послідовників, які продовж десятиліть і століть «розпинали Україну». Різниця хіба тільки в тому, що большевики рафінованіші, жорстокіші, методичніші і ґрунтовніші у своєму народовбивстві. «Літопис УПА» так пише про це:

«Ще більшою ганьбою нашого сторіччя є ті методи, за допомогою яких московсько-більшовицькі окупанти сьогодні розправляються з українським революційним національно-визвольним рухом і з усім українським народом. Ці методи — заперечення усякого прогресу, всякої культури, всякої людяности й є одним великим звиродніло-цинічним глумом цих окупантів не лише з українського народу, а й з усіх здобутків, за які впродовж цілих століть боролися і вмирали крадці представники людства»...

«Основні методи більшовиків у цій боротьбі — це а) перевертання, всупереч науці, історичних фактів, ненаукове, тенденційне їх висвітлювання; б) ліквідація всіх осередків вільної української науки; в) знищення всіх творів; г) моральний терор супроти цієї науки; і, в разі опору, фізичне знищування науковців; д) поширення найпідліших наклепів на український самостійницький рух сьогодні; е) очорнювання різними брудними вигадками керівників українського національно-визвольного руху».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 148)

Сьогодні є почуттям глибокого подиву і гордості ми читаємо, як в бункрах УПА, оточені безчисленними советськими збройними формаціями, працівники пера українського національного підпілля з рушницею при боці і гранатами під руками виразно, правильно і чітко, бачили як і до чого зміряє Москва, які в неї пляни, як по черзі намагається вона їх переводити в життя і що варта її слова та вся її пропаганда:

«У процесі національного відродження українського народу дуже важливу роль відіграла українська історична наука... Вивчаючи минуле народу з усім тим, що було у ньому гарне, героїчне, патріотичне, історична наука допомагає плекати в народі почуття національної окремішности, національну гордість, патріотизм, дає високі зразки відданого служіння Батьківщині, вчить уникати політичних помилок. Всі ці морально-політичні моменти мають першорядне значення, особливо для українського народу, який щойно бореться за своє національне визволення. Тому зрозуміло, що кремлівські імперіялісти, в пляні свого наступу на ідейні позиції українського самостійницького руху, вирішили знищити, насамперед, вільну українську історичну науку, вирішили зруйнувати всі ті вартості, які українська історична наука встигла розвинути в українському народі».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 148-149)

Як бачимо, нічого не змінилося. І царі, і генеральні секретарі однаково намагаються вирвати з корінням все українське, народне. Позбавити народ його пам'яті, зруйнувати або присвоїти собі його історичні здобутки й традиції. І тому стає дивно, що те, що бачили і розуміли вояки УПА і діячі підпілля, так часто не розуміють цього або не хочуть розуміти різні наші сучасні вчені й менше вчені. Не раз вони, ті вчені й менше вчені, свідомо, чи не-свідомо збивають зі шляху, знецінюють творчу героїку українського народу і цим тільки облегшують роботу московським повелителям. Порівнюючи те, що раніше робила Москва, поборюючи український народ московським повелителям. Порівнюючи те, що робила раніше Москва, поборюючи український народ і його найсправедливіші й найбільш оправдані та для його розвитку безумовно потрібні вимоги, з тим, що вона тепер робить, ми бачимо, що йдеться про повторювання в котрийсь раз цих самих наклепів і вигадок, цих самих фальшивих аргументів:

«Так, приписуючи то агентство, то зрадництво, то обстоювання класових інтересів, то просто замовчуючи історичні факти, більшовики намагаються скомпромітувати в очах українських мас все те, що було в історії українського народу дійсно патріотичне, героїчне, намагаються скомпромітувати ідею Самостійної України, намагаються підірвати в народі самостійницькі прагнення, знищити почуття національної гордості, намагаються обернути народ у мільйонову отару німих, безвільних фелігів, у мільйонову отару 'іванів без роду і дому'...»

Сама лише 'переоцінка' історії українського народу, історії української літератури, що її в основному доконали більшовики зараз же в перші роки по загарбанні України, тобто зараз же після 1920 р. не давали гарантії того, що вже цілковито зліквідовано національно освідомлювальний вплив цих наук на український народ».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 151)

Однак на нищенні здобутків народу, його традицій і звичаїв, його особливостей і творчої характеристики Москва ніколи не зупинялася і не зупиняється. Вона нищить, як і завжди нищила фізично людей, творців і носіїв цих неповторних вартостей. Хто хоче бути собою, хто хоче служити своєму народові, а не Москві і голошенням нею лжепринципам, того Москва холоднокрівно нищить. І то здебільшого українськими руками, як поляків польськими, грузинів грузинськими, а туркестанців туркестанськими. Це споконвічна метода колись московської, а тепер російсько-советської політики, і власне червона Москва в цьому відношенні дійшла до своєрідної досконалості. «Викачувала» вона збіжжя й взагалі всілякі харчі з українського селянина таки руками її українських посіпак. А коли тим не ставало сили, Москва насилала своїх 25-тисячників з Тули, Калуги та з інших «істинно руських

городов». Знищення Стуса, Тихого, Марченка, а перед тим Горську, Івасюка і їм же ність числа — це не припадок і не виняток. Це плян і завжди стосована нею норма. І тому підпільний автор в «Літописі» стверджує:

«... Знищено всіх тих поетів, письменників, та інших діячів культури, які не хотіли плювати на свої національні святощі й ідеали. Список самих лише письменників і поетів, знищених більшовиками 1920-1940 рр. за їхні самостійницькі погляди й художню творчість у цьому дусі, — величезний».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 151)

Жидівський рабін і філософ Бен Акіба, вивчивши історію свого та інших народів й пізнавши важку боротьбу свого народу за життя, дійшов до висновку, що «під сонцем нічого нового». Це «нічого нового» можна повністю пристосувати до московсько-російсько-советської політики. Саме тепер советська пропаганда в Україні і взагалі в ССРСР та поза залізною заслоною, а з нею і советська агентура у вільному світі, а зокрема серед українців, всіма засобами намагаються вмовити в українську людину, що вона вільна, що вона має власну державу, ще й до того суверенну, та що український народ є господарем на своїй землі. Москва знає, що погодитися нам з існуючим в Україні станом — це значить створити підстави, атмосферу та передумови не лише до резигнації з права кожного народу і кожної людини жити і творити згідно з своїми потребами, але також започаткувати процес поширювання й скріплення основного постулату сучасного російського імперіялізму — злиття націй. Не лише ми знаємо це, але це знали наші попередники, наші предки, батьки й діди, а найвиразніше бачили це такі кращі із найкращих українського народу, бійці УПА і члени українського революційного підпілля в часі Другої світової війни і після неї. Вони виразно й категорично з'ясовували це:

«Не заперечуючи формально права українського народу на свою самостійну державу, більшовики, знову всіляким фактам і здоровому розумові всупереч, намагаються переконати український народ, що т.зв. УРСР це і є самостійна й соборна держава українського народу. 'За яку ще самостійну Україну може боротися український народ?' — питає знахабнілий окупант, а за ним повторюють і його агенти. 'Ідея самостійної України українських революціонерів і повстанців — це лише ширма керівників українського визвольного-революційного руху для прикриття їх вислужництва гітлерівцям за золоті марки', пояснює далі цей окупант. Практичне застосування брехні про співпрацю УГВР, УПА й ОУН з 'чужоземними розвідками' таке: а) *створити легенду про співпрацю керівників української національно-визвольної революційної боротьби за золоті марки чи долари з якимись чужими, часто одверто ворожими Україні, силами*; б) *посіяти на цій осно-*

ві недовір'я між низами самостійницького руху та його керівництвом; в) *тавром агентурности заплямувати ідею революційної боротьби за самостійну Україну*; г) *відірвати низи руху від його керівництва*; д) переконати ці низи, що т.зв. УРСР — це і є ніби самостійна держава українського народу й, нарешті, е) *зламати всякий їх спротив, зліквідувати загрозливу для себе національно-визвольну революційну боротьбу українського народу, щоб цілком спокійно й вільно докінчувати свою злочинну політику винищування всього українського народу*».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 154)

Російсько-советська пропаганда саме по цій лінії криє в собі величезні небезпеки. Вона вже не раз поробила великі виломи в нашому національному житті. Їх вона робить тепер і робитиме в майбутньому. Тому й не диво, що саме цей аспект обдурювання та пропаганди вона найбільше наголошує. Власне в часі, коли пишуться ці рядки (осінь 1986), ми є свідками значного посилення тієї пропаганди в тому напрямі, а навіть бачимо деякі її успіхи. «Зміновіхівство» не перевелось, не зважаючи на катастрофальні наслідки для тих, що повірили большевицькій пропаганді, далися підвести і включилися в різні форми советської підривної та шпигунської діяльності, а навіть повернулися до СРСР і... поголовно поплатили головами.

Так само згідно з російською традицією, советська пропаганда намагається знецінити українську людину взагалі, а провідні особистості зокрема, щоб знищити серед народу віру в себе, в українську людину взагалі. Колись це були козацькі полководці і гетьмани, відтак провідні національні діячі, а тепер учасники й провідники визвольної боротьби. Чого-то вже не робили большевики, щоб обезцінити й знищити в пам'яті української громади пам'ять Головного Отамана Симона Петлюри. Їм навіть удався геніяльний злочин: наслати вбивника на Петлюру, а відтак на суді того вбивника змобілізувати жидівські елементи до тої міри, щоб ті всіми своїми могутніми засобами намагалися у світовій opinio раз на завжди знеславити Петлюру. До якоїсь міри і на якийсь час їм це вдалося. Але, як відомо, всіх людей обдурювати завжди не можна. І хоч чад антипетлюрівської наклепницької кампанії ще не зовсім розвіявся, однак щораз менше людей вірить у голошені нею брехні, а ще менше, очевидно, поминаючи жидів і советську п'яту колону, бере активну участь у ній.

Подібно намагалися робити большевики і з українськими командирами і політичними провідниками в часі Другої світової війни. Пам'ять Головного Командира УПА ген. Романа Шухевича-Тараса Чупринки покищо не дуже атакують, бо наклепи на Генерала в українській громаді не приймуться. Зате надолужують большевики напастями й наклепами на інших провідних діячів.

УПА і підпільна ОУН та УТВР з успіхом боролися з такими наклепами. «Літопис» пише про советські спроби знеславити сл. п. Степану Бандеру:

«Як приклад, до яких прийомів у цій справі вдаються більшовики, ми наведемо більшовицьке насвітлення одного факту з життя керівника ОУН Степана Бандери. За революційну самостійницьку діяльність його арештували гітлерівці вже 1941 р., за раз у перші дні після вибуху німецько-більшовицької війни, і просидів він в німецькій тюрмі в Оранієнбургу аж до 1945. Цей факт, безперечно, дуже поважний аргумент. Щоб вибити цей аргумент із рук українського підпілля й якимось скомпромітувати українського визначнішого представника українського визвольного руху — Степана Бандеру, що користується великим авторитетом серед українського народу, Мануїльський, т.зв. міністер закордонних справ УРСР, 5.1.45 р. у Львові на міжобласній нараді вчителів договорився до того, що мовляв, 'німці заарештували Бандеру, порозумівшись з ним. . . »

(«Літопис УПА», том 9, стор. 155)

Хоч який наївний і до краю примітивний аргумент, але й таким послуговувалася Москва у своїй знеславлюючій кампанії.

Та кремлівські вожді не обмежуються в боротьбі з українським визвольним рухом, як і з самостійницькими прагненнями українського народу, такими «політичними засобами». Далеко ні! Сьогодні світ вже знає про советські «методи» та неймовірні звірства. Але в часі Другої світової війни ситуація була зовсім інакшою. ССРСР був союзником демократичних країн Заходу і тому, щоб оправдати себе, Західній світ мусів вибілювати большевиків. І робив це він із незрозумілим, а навіть каригідним запалом. І в злій вірі! Бо неправдою є, що на Заході не знали про советські звірства, про масові насильства, про морди незчисленних людських мас, про народовбивства, з яких найжорстокішими були організовані державним апаратом і комуністичною партією голоди. Голод в Україні 1932-33 рр. був вершком російсько-советської нелюдяности, звірчости. І тому людям на Заході важко було повірити, що таке щось може робити людина. І то не одиниця. Не десятки. А тисячі і сотні тисяч, бо таких масових злочинів не могли доклати малі гурти людей. До того треба було мільйонного апарату. Проблема советських звірств ще не вичерпана і не полагоджена. Людська думка, історія й наука будуть до тієї проблеми повертати знову й знову, з одного боку з наміром в'яснити, а з другого, щоб на майбутнє внеможливити щось подібне. Щоб не допустити до такого, треба пізнати його джерела і зрозуміти атмосферу, в якій щось таке може статися, і приглянутися добре людині, типові людини і типові національно-суспільної групи, що здібна на таке.

І тому великою заслугою командування УПА є, що воно зрозу-

міло цю проблему в цілій її людській ширині і не лише доручило збирати провірені дані про ті звірські виступи, але й їх передавати систематично вгору, щоб там могли це зібрати в повну картину та передати у вільний світ. Таких даних Командування УПА, Провід УГВР і ОУН передали чимало за кордон. Ми тут послужимося в першу чергу об'ємистим документом, чи, вірніше, збіркою даних і документів під наголовком «Ганьба XX сторіччя», що продістався кур'єрським шляхом на Захід і поміщений в 9-тому томі «Літопису УПА». Цей документ не вичерпує цілоти справи, бо цього й вичерпати в одному документі, а чи в одній книжці не можна взагалі. Можна подати тільки частину, яка характеризує й ілюструє цілість поведінки советської людини, її моральну поставу, її поставу до інших людей взагалі; показує, чим і ким советська людина є. Насамперед тло тієї боротьби та її форми і засоби:

«Паралельно з пропагандивно-політичним наступом більшовиків на ідейні позиції українського національно-визвольного руху йде також їх збройно-терористичний наступ на діючі на українських землях самостійницькі організації, — на УГВР, на УПА, на ОУН, на весь український народ, що співчуває самостійницькій боротьбі й підтримує її.

Не будши в змозі дати собі раду з революційною боротьбою, що її провадить український народ, НКВД і НКГБ (тепер МВД і МГБ), крім власних поліцейних військ, проти нього *широко використовують також частини червоної армії з усім їх озброєнням: важкою скорострільною зброєю, мінометами, артилерією, танками, літаками (усіх родів), прожекторами, панцерними автами, нерідко бронепоездами. Усіми модерними засобами зв'язку. Боротьба НКВД і частин червоної армії проти відділів УПА та інших збройних формацій українського революційного підпілля набуває дуже часто форм широкозакроених модерних фронтових бойових акцій, в яких беруть участь і співдіють між собою всі роди військ і зброї. В той час відділи УПА користуються лише найлегшою піхотною зброєю (головне крісами, автоматами й легкими кулеметами)».*

(«Літопис УПА», том 9, стор. 159)

(Продовження буде)

З дому і про дім неволі

ДОВГОЛІТНІЙ В'ЯЗЕНЬ ДАНИЛО ШУМУК НА ВОЛІ

11-го травня 1987 р. рознеслася вістка на канадських радіохвилях про остаточне рішення міністерства зовнішніх справ Советського Союзу у зв'язку з виїздом на постійний побут до Канади 73-літнього «українського націоналіста», Данила Шумука, який останніх п'ять років перебував на заслання в Казахстані.

«Ця подія має незвичайно спеціальне значення, — сказав канадський дипломат у Москві Гектор Кован. — Це є доказом великих змін тут (у Сов. Союзі)».

Найбільша в цій справі заслуга, все ж таки, належиться міністрові зовнішніх справ Канади, Джову Кляркові, який кількакратно звертався до советських властей з проханням звільнення Данила Шумука та дозволу родинного з'єднання із його племінником, Іваном, який живе у провінції Британської Колумбії.

Ще в 1974 році Джов Клярк говорив у справі Д. Шумука, а після того принаймні 25 разів було порушувало його приїзд до Канади при різних розмовах канадських представників із советськими властями. В 1985 році Джов Клярк, під час своєї офіційної візити Советського Союзу, публічно зударився з прем'єром України Олександром Ляшком, який, замість відповіди заторкненої справи Д. Шумука, запитався канадського міністра, скільки в Канаді воєнних злочинців. А тодішній міністер зовнішніх справ, Андрей Громико, перервав розмову Клярка на тему людських прав, пригадуючи йому, що Советський Союз не розводить з жодною державою розмов про свої внутрішні справи.

Звертався Джов Клярк щодо звільнення Д. Шумука до Едварда Швернадзе, коли цей відвідав минулого року Оттаву, і напевно згадував про це під час своєї недавньої візити советського бльоку.

Прислужилась частинно до успішного завершення усіх цих старань і Організація Міжнародної Амнестії, яка від початків свого існування вела масову кампанію у справі звільнення Шумука. Про це згадує племінник Д. Шумука, Іван, у своєму телефонному інтерв'ю із кореспондентами канадської преси.

Урядник Амнесті Інтернаціонал у Оттаві, Ллойд Татарин, сказав, що вістка про звільнення Д. Шумука і його приїзд до Канади принесла радісні відгуки в працівників цієї організації.

Міністер Клярк сказав, що розв'язка справи Данила Шумука має символічне значення для 600.000 українців Канади.

На думку канадських політичних знавців, дозвіл виїзду Данила Шумка й 22-ох інших осіб до Канади є найбільшим успіхом у дотеперішніх домовленнях в категорії людських прав.

В ДУШІ НАРОДУ ГОРЯТЬ НАЦІОНАЛЬНІ ПОЧУВАННЯ

Американський советолог і професор політичної економіки С. Б'ялер видав свою наступну велику працю під наголовком «Советський парадокс — зовнішня експансія і внутрішній загігнот». На сторінці 35 він пише: «Всупереч загальній західній тенденції вживати поняття “советський” і “російський” як семантичні тотожності, вони (особи не-російської національності) знаходять способи для підкреслення свого національного отождолення. Наприклад, група українських делегатів з ООН заявила мені, що вони воліють говорити зі мною по-англійському, ніж по-російському».

Недавно появилася в «Правді» критична стаття стосовно брежнєвської доби, де було стверджено, що велика різниця між словом а ділом брежнєвського періоду довела до того, що молодь відвернулася від «соціалістичних ідеалів».

Цю саму тему порушив у своїй доповіді перший секретар комсомолу Мироненко на XX з'їзді цієї молодечої прибудівки КПСС, що відбувся в половині квітня ц.р. Його підхід багато ширший. Він вказує, що в молоді є схильність до релігійності та національного місництва. Там, де молоді не відчувають контролю комсомолу, відбувається «корозія» поглядів молодих та зацікавлення до містики. А про націоналістичні настрої молоді він сказав:

«Комсомол родився як союз інтернаціоналістів і був ним на протязі всієї своєї історії. Але, щиро говорячи, в останні роки ми звели патріотичну і інтернаціоналістичну роботу до ствердження успіхів в національній політиці, до кличів та парадних заходів. В реальному житті існує немало обставин, які викликають національне чванство та ограниченість. Це гостро проявилось в Алма-Аті і Якутії, Фрунзе, на Північному Кавказі та в декотрих інших регіонах.

Одними словами, інтернаціоналізм не виховаєш. Потрібна фактична участь комітетів комсомолу в збільшенні численності молодих робітників корінної національності в народньому господарстві різних союзних і автономних республік, формуванні багатонаціональних, виробничих і шкільних колективів, молодіжних гуртожитків. Необхідно посилити боротьбу з якими то не було б проявами націоналізму, шовінізму, місництва, національної ограниченості».

ПОЛЬСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК КРИТИКУЄ ВИСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Польський письменник Яцек Тжнадель гостро скритикував у підпільному тижневику «Незалежна культура» виселення німців і українців з їхніх прадідних земель та висунув вимогу покарання «комуністичних порушників людських прав».

Він пише, що коли він прибув до Вроцлава, він уважав вигнання автохтонів правовим актом тому, що найперше гітлерівці викинули були його з власного мешкання, а у Вроцлаві сталося навпаки». Однак, коли я сьогодні приїжджаю до Вроцлава, я відчуваю ганьбу і сором за це мое минуле. Поляки прийшли тоді у ще теплі мешкання, з яких тількищо викинуто людей. Політика переміщування людських мас є фашистською, тоталітарною політикою».

Тжнадель пригадує, що із «східньої Польщі депортовано все українське населення. Треба перестати представляти фашистську Німеччину як димову заслону і вдавати, немов би злочини діялися тільки там», — пише Тжнадель.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ БЕЗПЕРЕРВНО ТРИВАЮТЬ

(УПС) — Священики та єпископи забороненої Української Католицької Церкви минулого літа кількаразово правили Літургію в природі. На такі богослуження в лісах Галичини та Закарпаття збиралося до 300 осіб, з яких майже всі приступали до сповіді та до св. Причастя.

*

Два священики з Івано-Франківської області, яких прізвища редакції УПС відомі, 1986 року вже п'ятий раз були змушені міняти роботу. Вони працювали як кочегари, і після кожного звільнення повинні впродовж 14 днів знайти нове місце праці, щоб не бути судженими за «тунеядство» (дармоїдство). Свої священичі обов'язки сповнюють вечорами та ночами.

*

Щоб перешкодити тайним священикам при їх завданнях, власті все частіше конфіскують церковний утвар. У половині вересня м.р. поліція в Івано-Франківському запечатала дім священика, якого ім'я редакції відоме, і забрала весь його церковний утвар, так, що він був змушений вистаратися собі новий, щоб продовжувати свою священичу діяльність.

*

Колишню василіянську монастирську церкву, побудовану ще у XVIII столітті у Кристинополі (якого перезвано на Червоноград), советські вла-

сті перемінили на музей атеїзму. Посеред храму поставили статую чоловіка, який тримає в руках книжку, на якій видніє напис: «Честь людям, а не богам».

*

Політв'язень Оксана Попович, що після восьмирічного ув'язнення відбуває в Томській області останній рік п'ятирічного заслання, має від початку 1986 року труднощі зі своїми «опікунами» з КГБ. Хоч Оксана Попович у наслідок першого ув'язнення 1944-54 рр. — інвалід, і посувається тільки на милицях, її змушують до фізичної праці. Листи їй посилюють, що їй вона отримувала впродовж останніх чотирьох років від приятелів в Австрії та Німеччині, уже не доходять. Під час останніх років їй тільки один раз, літом 1985 року, дозволили поїхати додому, щоб відвідати важко хвору 93-літню матір — хоча закон передбачає таку відпустку із заслання раз у рік.

*

В'язень Микола Крайник, учитель історії з Івано-Франківської області, засуджений 1979 р. за участь у поширенні самвидаву на сім років табору суворого режиму та три роки заслання, вийшов з табору при кінці вересня 1986 р. Заслання він відбуватиме в Магаданській області на Колімі. Копальні на Колімі в СРСР сумнозвісні ще з 30-их років. Тут загинули десятки тисяч жертв Сталінського терору, між ними сотні представників української науки та мистецтва. Шахти та вали, згідно з оповіданнями в'язнів, пересіяні людськими кістками. Від кількох років на заслання в Коліму посилюють особливо «непоправних» політичних в'язнів, що, фізично виснажені довголітнім таборним ув'язненням, працюють у копальнях без найпримітивніших засобів охорони.

*

Стан здоров'я Михайла Гориня, засудженого 1982 р. як «рецидивіста» на 10 років табору особливого режиму та п'ять років заслання, у сумнозвісному таборі Кучіно 36-1 драматично погіршився. У Гориня вже був другий інфаркт. Його дружина Ольга старається вже від року, щоб Гориня перевели в Ленінградську лікарню МВД, де лікують політв'язнів. Горинь має тепер знаходитися в лікарні, однак Ольгу Гориня не повідомляють, в якій. У вересні 1986 р. організація Міжнародної Амністії поінформувала своїх членів обіжником про стан здоров'я Гориня, і водночас домагалася в радянських властей забезпечити йому відповідну лікарську опіку, згідно випустити його на волю.

*

Український католицький священик зі Львова, о. Роман Степанович Есип, засуджений в жовтні 1981 року, разом з о. Василем Михайловичем

Кавацевим, на п'ять років табору загального режиму, які 35-літній священник відбув у таборі для кримінальних злочинців, та три роки заслання, вміжчасі вийшов на волю та живе на засланні в селищі Аян в Хабаровському краю.

*

Вийшов з табору політичний в'язень Михайло Слободян, 49-літній міліціонер з Івано-Франківської області, засуджений 1975 року за створення національно-демократичного союзу «Гомін» на 11 років табору строгого режиму та 3 роки заслання. Михайло Слободян відбудуватиме заслання в Узбекській ССР, в селищі Устепа, Джизакського району.

*

Несподівано вийшов з табору Володимир Андрушко, вчитель української мови з Тернопільської області, засуджений 1982 року за «націоналізм» на 10 років табору суворого режиму та 5 років заслання. Володимир Андрушко поїхав на заслання в Тюменську область, в село Ніжня Тавда — шість років перед закінченням таборового строку.

*

Згідно з найновішими вістками з України, вояків, що мають родини або знайомих поза ССР, уже не посилають до Афганістану, щоб припинити поширення неприхильних інформацій за кордоном.

*

Раїса Руденко отримала дозвіл відбути своє п'ятилітнє заслання в Маймі, в Алтайському краю, де її чоловік, письменник Микола Руденко, змушений жити ще три роки. Раїса Руденко знайшла працю як сторож дитячого будинку. Минулої весни її випустили з жіночого табору Барашево в Мордовії. Цей табір недавно розв'язали.

МОСКВА ШУКАЄ ДІЯЛОГУ З ВАТИКАНОМ

Згідно з повідомленням німецького католицького пресагенства (КНА), бажання Папи відвідати Литву створює проблеми, як заявив шеф советського пресового агенства «Новості», Валентін Фалін. «Їх, однак, можна розв'язати», — сказав він.

Советський уряд є в принципі за діалогом з Ватиканом і тим самим акцептує дипломатію відвідин. У кожному випадку знайдеться відповідь на бажання Папи відвідати переважно католицьку Литву. Фалін однак не міг сказати, коли ця можливість стане дійсністю. «Треба найперше вичекати на довше заплановану візиту советської делегації на чолі з Горбачовим у Ватикані», — мовив він.

А те, що може бути вислідом советсько-ватиканських розмов, Фалін зформулював незграбним жартом: «Після довгих дебат Ватикан і Москва знайдуть розв'язку, що Бог сотворив світ, однак під проводом комуністичної партії».

МОСКВА БУДУЄ В ЧОРНОБИЛІ КАЦЕТИ

Католицьке пресагентство «КІРА» в столиці Данії, Копенгагені, принесло тривожне звідомлення про будову в районі Чорнобилю концентраційних лагерів.

Вістка ця продісталася на Захід через естонських примусових робітників, які першими працювали при очищуванні затруєної полоси. Вони були свідками, як в довколишні села, з яких виселено жителів, приїздили ешелони з в'язнями, ескортованими під охороною кагебістів з Центрального Уралу і Сибіру. Тягарові автомашини привезли звої колючого дроту, що ним в'язні обвели порожні будинки колгоспів, радгоспів і приватних хат. Доставлено високі цементові стовпи, споруджено електричні проволочки із великими рефлекторами. Серед каторжників найбільше число, бо 90%, українців, як звідомляє агенство; найбільше засуджених є за приналежність до релігійних сект, в тому багато уніятів.

Привезено також в'язнів лікарів і медсестер. Ходять поголоски, що в'язні є призначені для медичних експериментів випробування дії радіації на людському організмі. Такі експерименти з в'язнями проводили вже нацисти.

Естонські робітники звідомляли про будову кацетів своїм рідним у столиці Естонії Ревалі, де саме перебували туристи з Фінляндії, які від естонців цю вістку повезли до дому, а звідтіля вона продісталася на Захід.

Данське пресагентство звідомляє, що після вибуху реактора було примусово відлучено дітей від батьків і приміщено у таборах для карантину. Однак і тут поділено дітей на 2 категорії: діти партійних вельмож перебували у дачах-віллах, а діти колгоспників і робітників під шатрами. За побут у цих карантинних місцевостях влада стягала від батьків високі оплати, що викликало різкі й масові протести, звичайно без успіху.

П.К

*В Тисячоліття Хрещення України**Євген КРАМАР***ДОСВІТКИ ЕПОХАЛЬНОЇ ПОДІЇ**
(Закінчення, 5)

Побуває ще і така версія: княгиня хрестилася в Константинополі в 955 р., а в 957 р. їздила туди вдруге. Але це суперечить вище сказаному, що в 957 р. в Константинополі до Ольги не ставилися як до християнки. Взагалі це дослідницьке подвоєння Ольжиної подорожі до Константинополя виглядає штучним, позбавленим прямої доказової бази. Але воно спокусливе, бо дозволяє якось пояснити мовчанку імператора Константина Багрянородного про її хрещення. Княгиня Ольга була в Константинополі 957 р. (немає жодних підстав ревідувати цю вказану особисто імператором дату), але тоді хрещення не відбулося. Напевно, друга візита княгині мала місце після того, як імператор завершив свою працю про дипломатичний церемоніал. Тому й ця друга візита княгині Ольги з її тамтешнім хрещенням і не фігурує в зазначеній праці імператора. Якщо Ольжине хрещення в Константинополі відбулося таки за імператора Константина Багрянородного, то воно мало бути через рік-два після 957 р., бо в 959 р. цього імператора не стало. Його наступником став Роман II. У всякому разі, в 959 р. Ольга вже була хрещена, бо під цим роком про це є повідомлення в одному німецькому джерелі. Оскільки зміна імператорів в Візантії відбулася в тому ж 959 р., то можливе переплутування їхніх імен, що й зроблено в зазначеному німецькому джерелі.

Шкода, але інші візантійські джерела не можуть внести ясности в докладніше з'ясування Ольжиного хрещення, бо вони значно пізніші, наприклад, повідомлення Скилиці (в Кедрина) — XI ст., Зонари — XII ст., і могли віддзеркалювати вже пізнішу офіційну версію, коли на Україні запанувала візантійська ієрархія.

Ще до поїздки (поїздок) до Константинополя княгиня Ольга була досить обізнана з християнською релігією і фактично дотримувалася її, будучи, так би мовити, християнкою *de facto*. Можна навіть постулювати, що вона мала в Києві особистого священика. У всякому разі, за повідомленням імператора Константина Багрянородного, її в поїздки до Константинополя в числі багатьох ін-

ших осіб супроводжав священник Григорій¹¹⁸. Якимівський літопис так пояснює справу Ольжиного хрещення: "Олга, владея со сыном и научена бывши от презвитер, сусчих в Києва, веде Христове, но крещение народа ради прейти не можаше. Сего ради иде с верными вельможи ко Царюграду и, прияв тамо крещение, со многими дари от царя и патриарха возвратися в Киев, иде же первое святыи апостол Андрей веру Христову проповеда. Привезе же с собою иереи мудри и церковь святыя Софеи древяну устрои, а иконы присла ей патриарх, и прилежаху к научению. Ольга вельми увечева сына Святослава, но Святослав ни слышати хотя, а от вельмож и смерть мнози приаша, и вельми от неверных ругаемы бяху"¹¹⁹.

Побоюючися домашніх поган та й свого сина Святослава, зятя-того поганина, княгиня Ольга побоювалася прийняти хрещення в Києві і вирішила поставити їх перед звершеним фактом. Що до цих вірних вельмож, з якими княгиня подалася до Константинополя, то їх було немало. Згідно з повідомленням Константина Багрянородного разом з Ольгою прибули: її племінник (не названий на ім'я), декілька родичок, княгинь, а в складі свити було 18 жінок, 22 послы, 42 купці, 12 перекладачів. Цілком природно, що повернувшись з Константинополя офіційного християнського, княгиня Ольга взялася за дальшу розбудову християнства, збудувавши зокрема ще одну церкву. До речі, в інших джерелах про збудовану нею церкву св. Софії не сказано. Але, виглядає, годі сумніватися в цьому. Пізніше, Титмар Мерзебурзький, згадуючи похід польського князя Болеслава Хороброго разом з київським князем Святополком на Київ (1018 р.), уточнив: кияни зустрічали їх у монастирі св. Софії, який незабаром після того згорів¹²⁰. Напевно цей монастир було засновано на базі збудованої Ольгою церкви св. Софії. З літописів відомі 3 київські церкви, які існували в Києві на час хрещення України в 988 р.: св. Миколи на Аскольдовій могилі, соборна св. Іллі та св. Софії, яку побудувала княгиня Ольга. Фактично їх було більше. У деяких літописах сказано, що й церкву на Аскольдовій могилі побудувала княгиня Ольга, а не Олма, як запевнюють інші літописи. Проте Ользі помилково приписується фундація церкви св. Миколи на могилі Аскольда. Переписувачів, мабуть, спокусила співзвучність імен Олма — Ол/ь/га і вони або за асоціацією, або просто через недогляд в Олмі побачили Ольгу.

Початковий літопис, розповівши про Ольжину візиту до Константинополя, повідомив про швидку наступну візиту візантійського посольства до Києва. Це посольство прибуло в справі тих обі-

118. Constantini Porphyrogeniti. Зазначена праця, там же.

119. В.Н. Татищев. Зазначена праця, т. 1, стор. 111.

120. Див. ж. «Київ», ч. 7, 1985, стор. 139.

цянок, які давала княгиня Ольга в Константинополі. З літопису видно, що княгиня холодно прийняла це посольство, мовляв — так, як приймали її в столиці Візантії. Отже, всупереч попередньому літописному описові прийняття Ольги в Константинополі, сама княгиня не була задовжена в усіх відношеннях. Візита (візити) Ольги до Візантії мала комплетну мету: йшлося не лише про особисте хрещення, а й про різні інші важливі справи — державно-політичні, торгові і, звичайно, церковно-ієрархічні. Від Візантії Ольга не дістала всього того, чого сподівалася. Напевно, насамперед не було досягнуто порозуміння в церковно-ієрархічних справах. Такий висновок випливає з того, що саме в цій справі княгиня відразу переорієнтувалася з Візантії на Німеччину. Це вельми цікавий і ще не достатньо з'ясований епізод у зовнішньополітичній і церковно-ієрархічній діяльності княгині Ольги. Однак тут потрібне застереження: домашні джерела нічого не знають про цю Ольжину ініціативу. Інформація про це походить насамперед з "Хроніки" т. зв. Продовжувач Регінова, де під 959 р. сказано: "До короля прибули послы від королеви ругів Олени (Helene), котра хрестилася в Константинополі за імператора Романа, і просила, як згодом з'ясувалося, фіктивно, для їхнього народу єпископа й священників"¹²¹. Йдеться про посольство до короля Оттона I. Він якраз мріяв про створення на сході двох нових єпархій: в Польщі і на Русі/Україні¹²². А тут якраз прекрасна нагода — відповідне посольство від княгині Ольги.

Що руги^Т — це руси, русини, а Helena — княгиня Ольга, в цьому немає сумніву, бо в інших західних джерелах сказано точніше: "послы від народу русів". Про зазначене посольство до короля Оттона I й наступні події знають також інші джерела: Продовжувач Косми Празького¹²³, Гильдесгаймська хроніка кінця X ст. під 960 р.¹²⁴, літописець Кведлінбурзької хроніки 2-ої чверті XI ст.¹²⁵, Ламберт Герсфельдський в останній чверті XI ст.¹²⁶, Титмар Мерзебурзький у своїй "Хроніці"¹²⁷. Однак всі ці повідомлення обумовлені "Хронікою" Продовжувача Регінона, і тому не мають важливого самостійного значення.

У відповідь на Ольжине прохання прислати єпископа й свяще-

121. Monumenta Germaniae Historica, Seria Scriptores, ed Patz, Hannoverae-Berolini, 1826 і наст., I, 624 (далі — MGH, SS).

122. K. Uhlirz. Geschichte des Erzbistums Magdeburg, 1887, стор. 13.

т. Руги — германське плем'я, яке в перших сторіччях н.е. жило на березі Балтійського моря, але згодом переселилося на Дунай; плем'я ругів відоме також в Норвегії.

123. MGH, SS. II, 41; Nova series, 1955.

124. MGH, SS. III. 60.

125. Там же.

126. MGH. SS. III, 61.

127. MGH. SS. IX, 64-65, Nova series, 1955.

ників, король Оттон I призначив туди Лібуція, але він несподівано помер. Замість нього назначили Адальберта, котрий вирушив в дорогу з титулом єпископа ругів. Це було 961 р., але Адальбертова місія зазнала цілковитої невдачі. Перелічені західні джерела одностайно твердять, що Адальберт змушений був тікати звідти, ледве врятувавшись від смерті, та частина його супутників таки поплавила життям.

В час Адальбертової місії Рим (папа) не мав сильного впливу на Німеччину, навпаки — і в церковних справах верховодив король Оттон I. Однак, не зважаючи на це, важко припустити, щоб Рим стояв зовсім осторонь цієї справи: напевно це була спільна ініціатива — короля й папи. Отже, в такому разі Рим мав би йти до Києва стежкою започаткованою ще за князя Аскольда. У цитованому місці «Хроніки» Продовжувача Регіона привертає увагу фраза про нещирість, ніби й фальшивість посольства від княгині Ольги, мовляв, це було, «як згодом з'ясувалося, фіктивно» (*ficte, ut post claruit*). Свого часу С. Соловійов так тлумачив цю фразу: за Ольжиних послів видали себе якісь варяги, котрі сподівалися дістати за це від короля щедрі подарунки¹²⁸. З таким поясненням погодитися важко. Адже досить було Адальбертові в Києві переконатися в шахрайстві і на ньому його місія закінчилася б без того, що йому довелося пережити.

Можна натрапити й на натяк, ніби німецька сторона сама вигадала посольство від княгині Ольги¹²⁹. Ця версія також неприйнятна. Будь воно так, то цей вельми прикрий факт король Оттон I і його хроніст намагалися б «забути», не даючи йому місця в «Хроніці». Але натомість його афішували далі. Наприклад, коли в 968 р. Оттон I (вже імператор) призначив Адальберта маґдебурзьким архієпископом, то в указі значилося, що до того він призначався єпископом «до ругів»¹³⁰. Вищезазначену фразу «як згодом з'ясувалося, фіктивно» потрібно відносити не до намірів прибулого до Оттона I посольства, а до наслідків Адальбертової місії в Києві, тобто — посольство просило відрядити єпископа й священників, але наслідки місії були фіктивні, Адальберт нічого не досяг. Напевно, якраз від Ольжиних послів в Німеччині довідалися про її хрещення в Константинополі. Це найраніше повідомлення про хрещення княгині Ольги.

Відряджуючи до Оттона I послів, княгиня, напевно, мала на меті утвердження в Україні (Русі) окремої єпархії з підпорядкуванням її Німеччині, а значить Римові. Княгиня Ольга воліла мати в своїй державі не таку церковну організацію, як пропону-

128. С.М. Соловьев. История России с древнейших времен. Кн. I, М., 1959, стор. 312, прим. 217.

129. Б.Я. Рамм. Зазначена праця, стор. 35.

130. MGH. SS. IV. 561.

вав Константинополь. Можливо, цим жестом (посольство до Німеччини) вона бажала вплинути на Візантію, щоб зробити її більш податливою. Так чи не так, але важко збагнути, що це Ольга так поступила з Адальбертом і його супутниками. Щось тут не так. Можна припустити: посольство до короля Оттона I справді відрядила княгиня Ольга, при чому з щирими намірами, але через два роки ситуація змінилася і «приймали» Адальберта вже інші. Сама ж Ольга не могла в цьому перешкодити. Ще перебуваючи в Константинополі, вона висловлювала побоювання, що від своїх поган, в тому й від сина Святослава можна сподіватися лиха. Саме Святослав був законний наступник після батька Ігоря.

Початковий літопис умовно відносить самостійне князювання Святослава до 964 р., але фактично він увійшов у свої права раніше. Навколо нього гуртувалася поганська частина населення. Вони то й розправилися з Адальбертом та його товаришами. Княгиня Ольга в цей час вже не мала реальної сили, щоб заступитися за нього і за свою справу. Переорієнтація княгині на Німеччину й Рим не могла не викликати протидії і з боку вже наявного в Києві духовенства, котре підлягало чи то Візантії, чи то Болгарії. Таким чином, кінець 50-х початок 60-х рр. X ст. в Київській Русі характеризуються не просто розповсюдженням християнства, але й відповідною, підпорядкованою інтересам своєї держави церковно-ієрархічною політикою княгині Ольги.

Хоч Церква в Україні в ту добу перебувала ще в стані ранньої організації, але, виглядає, тодішнє українське християнство вже починало мати якесь своє обрядове обличчя. Папа Іван XIII в буллі 967 р. про заснування згаданої празької єпархії (єпископства) й монастиря бенедиктинок застерігав, щоб Служба Божа в них велася «не за обрядом болгарського чи руського народу або слов'янською мовою, а тільки у відповідність з папськими приписами»¹³¹. Отже вже був якийсь руський (український) варіант обряду.

В 969 р., у вельми похилому віці, княгиня Ольга померла. Літописець занотував: «и несше погребоша ю на мѣсть. и бѣ заповѣдала Олга не творити тризны надъ собою, бѣ бо имущи прозвутера. и тѣ похорони блажену Олгу»¹³². А Пролог (XV ст.) під днем 11-го липня зафіксував: «Призва сына своего Святослава и заповѣда ему съ землею равно погрестись, а могили не сути, ни тризны творити, ни бдына дѣяти». Як видно з цитованого місця, тодішні християни відмовлялися від справлення тризни по померлому, а самих померлих ховали в землі без великих насипів (могил).

Якщо з поганськими тризнами й могилами все ясно, то не зо-

131. ПСРЛ. т. 2, стор. 55-56.

132. А.А. Котляревський. О погребальных обрядах языческих славян, М. 1868, стор. 119.

всім ясно, що малося на увазі під бдином. Це слово споріднене з поняттям «будувати», «буда», «будинок». Отже, напевно йшлося про поганські будки, будиночки над місцями поховань¹³³. За повідомленням Патріяршого (Никонівського) літопису, княгиня Ольга перед смертю своє село Будутине заповіла церкві св. Богородиці: «... и умирающе даде его святѣй Богородици»¹³⁴. Може склалася враження, що ще якась церква, крім вже трьох раніше названих, і саме її княгиня Ольга виявила особливу честь. Але за всіма ознаками, це не так: церква св. Богородиці це та церква св. Софії, яку княгиня збудувала в Києві після повернення з Константинополя. В давнину назви «свята Богородиця» і «свята Софія» щодо церков були паралельні, взаємозамінні, тому зазначений літопис мав на увазі церкву св. Софії (св. Богородиці)¹³⁵.

За одними відомостями, княгиню Ольгу поховали в тому урочищі Угорському, де й князя Аскольда¹³⁶, за іншими — у Вишгороді біля Києва*. Коли ж у 996 р. Ольжин внук Володимир Великий збудував церкву св. Богородиці (Десятинну), то переніс туди бабусені останки. На початку XI ст. ця київська церква горіла, а в 1240 р. її зруйнували монголо-татари.

Жодних матеріальних слідів поховання княгині Ольги не збереглося. Ця володарка вигідно відрізнялася від своїх попередників Олега й Ігоря. Ці попередники були князі-воїни, вони дбали про розширення своєї держави, про викачування данини від населення, не переймаючися наведенням належного внутрішнього порядку. На відміну від них княгиня Ольга зосередила свою увагу на впорядкуванні своєї держави. Замість хижацького стягування данини, вона запровадила регламентацію повинностей населення, розповсюдила свою адміністративно-судову систему на дальші від Києва землі Київської Русі. Християнством вона перейнялася десь так у середині X ст., у всякому разі після вбивства її чоловіка князя Ігоря. Княгиня не могла не бачити, що на перешкоді її загально-державним заходам стояло місцеве поганство з його політеїзмом, плеємним партикуляризмом. Для впорядкування, дальшої розбудови держави потрібна була інакша, загальнодержавна, загальнонародна релігія. З поганством ще можна було деякий час сидіти дома, але стосунки з Візантією, з Заходом вимагали християнства. Ольга — жінка, а християнська релігія з її людяною мораллю в ту сувору пору більше імпонувала жіночим серцям. За деякими відомостями, княгиня Ольга після хрещення скасувала чи то традиційне місцеве, чи то занесене варягами

133. ПСРЛ. т. 9, 10, стор. 35.

134. П.А. Лавровский. Зазначена праця, стор. 65.

135. Див. Д.Н. Бантыш-Каменский. История Малой России, изд. 4, СПб — Киев-Харьков, 1903, стор. 8.

136. Энциклопедический справочник «Киев», К, 1985, стор. 173.

* Там же.

«Княже», під якими можна розуміти право першої ночі¹³⁷. Ясно, що тут діяла насамперед жінка-християнка.

Є також деякі відомості, згідно з якими княгиня Ольга перебувала на півночі своєї держави, в рідних місцях, на верталі там до християнства своїх родичів. От тільки ніяк не могла в цьому відношенні вплинути на свого сина Святослава. Княгиня Ольга залишила по собі довгу добру пам'ять в літописах, життєвих матеріалах і в народі. В них вона добра, розумна тощо. Це, звичайно, відноситься до християнського періоду її життя, бо до того, вона мстива, підступна, жорстока (помста деревлянам за чоловіка, страта деревлянського посольства, знищення їхньої столиці, Іскоростеня).

Наступником княгині Ольги став її син Святослав. На протязі деякого часу мати й син співкнязували. Оце співкнязування було невигідне для дальшої християнізації України. Не будь князь Святослав, точніше — не будь він затятий поганин, то цілком можливо, що Україна була б хрещена ще за княгині Ольги. Натомість за князя Святослава знов настала поганська реакція. Коли мати умовляла Святослава прийняти християнство, то він не просто відмахувався, покликаючися на те, що військова дружина насміхатиметься над ним. Він за це «гнівашеся на матерь». Самій Ользі доводилося мати особистого священика «втайнь»¹³⁸. Початковий літопис зображує справу так, ніби, відкидаючи християнство особисто, Святослав не забороняв іншим прийняти цю нову віру. Насправді становище християн за цього князя було значно прикріше. Вже наводилося відповідне місце Якимівського літопису, де сказано про вбивства християн, глузування над ними тощо. Хто зна чи до цього не був причетний і сам Святослав.

Поховавши свою матір, Святослав подався воювати за Дунай. Коли ж там його військо зазнало невдачі, то вельможі-погани звинуватили в цьому християн, і князь Святослав став на бік цих вельмож. Ось як розповідає про це Якимівський літопис: «Начаша клеветити на християны сущие в воинстве, яковы сие падение вои приключилось от прогневания лжебогов их христианами, он же толико разсвирепе, яко и единого брата своего Глеба не пощаде, но разными муками томя убиваше. Они же с радостью на мученье идяху, а веры Христовой отрещися и идолом поклонитися не хотяху. Он же, видя их непокорение, наипаче на презвитеры ярася. . . посла в Киев, повеле храмы христиан разорити и сожещи и сам вскоре поиде хотя вся христианы изгубити»¹³⁹. Отже, князь Святослав на ґрунті свого поганського марновірства так

137. В.Н. Татищев. Зазначена праця, т. II, стор. 48-49; 223, прим. 135.

138. Новгородская Первая летопись Старшего и Младшего изводов, М-Л, 1950, стор. 120.

139. В.Н. Татищев. Зазначена праця, т. I, стор. 111.

круто повівся з названими в його війську християнами, що не пощадив навіть свого брата Гліба.

До речі, жодне інше джерело не знає про Святославового брата і про його смерть за християнську віру. Але Якимівський літопис у цій частині заслуговує на довір'я. Адже якийсь Уліб (Гліб), напевно Ігорів родич фігурує в числі послів до Константинополя. А княгиню Ольгу, як вже мовилося, супроводжував до цього міста її племінник. Не виключено, що сам він і доводився Святославові братом (двоюридним). Якщо у військовій дружині, де верховодили погани (князь і вельможі), були християни, то в іншому соціальному середовищі (поза дружиною) їх було значно більше. На користь цього свідчать і вжиті в множині поняття «презвитеры», «храмы». Початковий літопис мовчить про зазначену розправу Святослава над своїми християнами, але сукупність усіх наявних доказів дає підставу вірити вищезитованому місцю з Якимівського літопису.

За свідченням джерел, в тому й Якимівського літопису, саме Святослав мав би зруйнувати церкву св. Миколи на Аскольдовій могилі¹⁴⁰. Якщо прискіпливо читати Початковий літопис, то можна знайти одне місце, котре свідчить, що і в Святославовій дружині були християни. Йдеться про клятву в дотриманні договору з Візантією 971 р.: «Да имьємъ клятву от Бога. в неже вьруемъ в Перуна. и въ Волоса бога скотъя...»¹⁴¹. Не можна припустити, щоб літописець, як щирий християнин у цитованій фразі слово «Бог» відніс до Перуна й Волоса. В його розумінні це слово означало саме християнського Бога, тоді як поганам залишилися їхні божки Перун і Волос¹⁴². Тільки в договорі, переданому літописцем, про це сказано не зовсім чітко. Щоправда, можливе й заперечення: з огляду на відоме ставлення Святослава до християн, він не міг офіційно надати їм однаковий статус з поганями у зобов'язаннях за договором, зокрема — дозволити їм клястися своїм Богом. Але, з другого боку, становище Святослава на Дунаї було скрутне, і не він диктував умови договору. А візантійська сторона могла наполягати на клятві (присязі) й Святославових християн.

Які б не були наміри князя Святослава щодо християн, та його смерть перешкодила їх здійсненню. Навесні 972 р. на поворотному шляху з Дунаю князь Святослав і майже все наявне з ним військо загинуло від рук печенігів. Ще перед тим як іти на Дунай і Балкани, Святослав розпорядився щодо вищого управління в державі: найстарший син Ярополк залишався в Києві (великий князь), середній Олег дістав колишню Деревлянську землю, а най-

140. ПСРЛ. т. XXIV, Петроград, 192, стор. 7; Киевский синопис, К., 1836, стор. 27, 37; В.Н. Татищев. Зазначена праця, т. I, стор. 111.

141. ПСРЛ, т. 2., стб. 61.

142. П. А. Лавровский. Зазначена праця, стор. 67.

менший Володимир пішов князувати в далекий Новгород. Батько Святослав, воїн-непосида, не займався вихованням своїх дітей. Вони перебували під впливом бабусі, княгині Ольги, яка, отже, прищеплювала їм, особливо Ярополкові й Олегові, християнські почуття. Що до найменшого Володимира, то тут справа малася трохи інакше, його матір'ю була Ольжина служниця, і на Володимира дивилися як на сина простолюди, через що він перебував на дальшій відстані від бабусі.

В одному із пізніших джерел прямо сказано про християнський вплив княгині Ольги на онуків, Ярополка й Олега¹⁴³. Що стосується пізнішого великого князя Ярополка, то на нього по-християнському впливала ще одна близька жінка. Йдеться про його дружину. Вона за походженням грекиня, була черницею, і Святослав, взявши її в полон, привіз до Києва Ярополкові за дружину. Перебування під впливом двох близьких жінок-християнок не могло не позначитися на вдачі князя. Початковий літопис скупий щодо морально-релігійної характеристики князя Ярополка, зате Якимівський літопис ось як характеризує його: «Ярополк бе муж кроткий и милостивый ко всем, любяще христианы, и аще сам не крестися народа ради, но никому не претяше»¹⁴⁴.

За князя Ярополка в Київській державі і насамперед у самому Києві для християн настало значне полегшення. Певною мірою це пояснюється тим, що разом з затягим поганином князем Святославом загинули й його прихильники, войовничі погани. І все ж, поганська партія була ще досить сильна, бо через страх перед нею князь Ярополк не хрестився особисто. Він був християнином у душі. Та все ж, попри вищезазначені Ярополкові лагідність і християнські симпатії в його житті був випадок, котрий ніяк не узгоджується з цими рисами. Йдеться про його похід 971 р. на брата Олега, коли той, тікаючи з поля битви, разом з конем впав у рів і загинув перед містом Вручим^Ф.

Але в цьому прикрому епізоді є пом'якшуючі вини обставини. Смерть брата Олега була наслідком побічних обставин, які, можливо, не охоплювалися прямим наміром Ярополка і, до того, в похід Ярополк пішов не з власної ініціативи, а його підбурив до цього воевода, радник Свенельд. Зате після смерти брата Олега князь Ярополк повів себе згідно з християнською мораллю. За словами літопису, він докоряє Свенельдові, розпорядився влаштувати братові належне поховання, щиро оплакував його тощо. Така поведінка не була притаманна поганам, за нею стояв фактичний християнин.

Про прихильне ставлення Ярополка до християнства могли до-

143. Степенная книга, I, 32. — ПСРЛ, т. XXI, ч. 1-2, СПб, 1908-1913.

144. В.Н. Татищев. Зазначена праця, т. I, стор. 112

Ф Теперішнє м. Овруч Житомирської обл.

відатися й на Заході. Тому та ж Німеччина (тоді вже з офіційною назвою Римська імперія із імператором Оттоном I), а також Рим могли повторити попередню спробу. І не тільки могли, але, виглядає, так робили конкретні кроки в цьому напрямі. Західні автори XI–XII ст. ст. говорять про «хрещення Руси» за князя Ярополка, але не подають жодних конкретних реалій¹⁴⁵. Напевно була відповідна релігійно-церковна ініціатива Заходу щодо Київської Русі. Як доказ цієї ініціативи й підлегlosti Києва Римській імперії Оттона I, наводять факт прибуття на сейм до м. Кведлінбурга в 973 р. також і русинів (Rusci) з великими дарами¹⁴⁶. Ні Початковий літопис, ані жодне інше домашнє джерело нічого не знають ні про якесь хрещення України за князя Ярополка, ані про його посольство до Німеччини на зазначений сойм. Зате Патріярший (Никонівський) літопис під 979 р. лаконічно занотував: «Того же лѣта приѣдоша послы къ Ярополку изъ Рима отъ папы»¹⁴⁷.

Мовчать про папське посольство до Ярополка й західні джерела. Однак вищезитована інформація названого літопису заслуговує на повне довір'я. Вона співзвучна з західною інформацією про контакти між Заходом і Києвом в час князювання Ярополка. Згодом до Ярополкового наступника князя Володимира також приходили послы від папи. Про це сказано не тільки в Патріяршому (Никонівському), але і в Початковому літописі. В цьому контексті цілком заслуговує на довір'я й повідомлення про посольство від папи до князя Ярополка.

І взагалі не зовсім зрозуміле, чому Початковий літопис у низці випадків мовчить про деякі такі київські події, які зафіксовані в значно пізніших Патріяршому (Никонівському) та Якимівському літописах. На перший погляд, у цих випадках довіряти потрібно Початковому Літописі, бо він і предметно, і хронологічно, і територіально ближчий до Київських подій, ніж зазначені літописи пізнішої Московської держави. Та з другого боку, пізніші літописці (укладачі) могли мати в своєму розпорядженні додаткові матеріали, чого не мав літописець Нестор. Пізніше в XVI–XVII ст. ст. могли позначитися й інші чинники. Одним словом, є всі підстави вірити тій використаній у цій розвідці інформації з Якимівського й Патріяршого (Никонівського) літописів щодо київських подій, про яких немає нічого в Початковому літописі. Нічого дивного у зв'язках тодішнього Києва з Римом немає. Адже офіційного й остаточного розколу християнської церкви на католицьку й православну ще не було. Хоч між Римом і Константинополем, тодіш-

145. Див. I.P. Migne. *Patrologiae cursus completus, seria Latina* t.t. I–CCXXI, Paris, 1844 i наст.; е. CXLIV, 977–979.

146. MGH, SS, t. XX, стор. 798 — *Annales Actahensens majores*; Władysław Abraham. *Powstanie organizacji kościoła łacinskiego na Rusi*, t. I, Lwów, 1904.

147. ПСРД, т. 9, 19, стор. 39.

німи двома головними християнсько-церковними осередками й появилася теологічна дискусія, але нею не надто переймалися на Україні. Офіційно Україна ще не була хрещена, тому й мала контакти з обома зазначеними осередками. Однак погани не могли спокійно дивитися на поблажливе ставлення свого князя Ярополка до християн. Ситуація була приблизно така, як за князя Аскольда, коли частина киян снувала змову проти князя через його християнство (у випадку з Ярополком — через його християнські симпатії) і чекала на якогось поганина-рятівника. Таким рятівником для поган у час князювання Ярополка став його наймолодший брат Володимир, той самий, котрий згодом був визнаний Великим, святим, рівноапостольним.

Після смерти брата Олега (Деревлянського) Володимир злякався, щоб і його, бува, не спіткала така ж доля і задумав тікати з Новгорода до варягів. Але Володимирів дядько Добрина «ведый яко Ярополк не любым естъ у людей, зане христианом дад волю велику, удержал Владимира»¹⁴⁸. З наведеної літописної цитати видно, що, по-перше, за Ярополка християнство на Україні набуло ще більшого розповсюдження і, по-друге — з боку поган проти цього князя саме на релігійному ґрунті зріло незадоволення. Незабаром між братами Володимиром і Ярополком таки дійшло до збройної боротьби. У цій братовбивчій боротьбі також дався знати християнський характер князя Ярополка. Він унікав рішучої боротьби з Володимиром, зайнявши оборонну позицію, залишив йому Київ (правда, за порадою воеводи-зрадника Блуда), а потім за тією зрадницькою порадою пішов на побачення з Володимиром. Ярополк при цьому розраховував на братнє милосердя, але натомість знайшов свою смерть: брат Володимир наказав вбити його (980 р.). А що до князя Володимира, то в своїй боротьбі зі старшим братом Ярополком він керувався такими мотивами: поганським почуттям кровної помсти за брата Олега; страхом втратити своє новгородське володіння і перспективою стати київським великим князем; ненавистю до прохристиянської політики Ярополка. В цьому останньому почутті його, звичайно, повністю підтримували київські погани, а Ярополк, хоч мав добру підтримку з боку своїх християн, та в силу інтриг зрадника Блуда і своїх християнських моральних засад не зміг дати рішучої відсічі братові Володимиру. Отже з релігійного погляду перемога князя Володимира над братом Ярополком в 980 р. — це знов поганська реакція, перемога поганства над християнством¹⁴⁹.

Таким чином, в процесі християнізації державної України помітні чергування припливів і відпливів. Після спалаху християнства за князя Аскольда настала поганська реакція князя Олега;

148. В.Н. Татищев. Зазначена праця, т. I, стор 112.

149. С.М. Соловьев. Зазначена праця, стор. 176.

цю реакцію замінили толерантне ставлення до християн з боку князя Ігоря та пізніше хрещення його дружини, княгині Ольги, після чого за Святослава поганство знов взяло своє. Князь Ярополк сприяв дальшому розповсюдженню й зміцненню християнської релігії, проте з початком князювання Володимира для неї настали важкі часи.

Як вже зазначалося, князь Ярополк за життя офіційно не хрестився, не був хрещений і його брат Олег. І все ж ці два князі офіційні християни. Справа малася ось як (про це розповідає Початковий літопис під 1044 р.). Князь Ярослав Мудрий, племінник цих убитих князів, розпорядився викопати їхні останки й охрестити. Після цього ці останки були поховані в київській церкві св. Богородиці (Десятинній). Таким чином, князі-брати Ярополк і Олег були хрещені посмертно — це рідкісний випадок у християнсько-церковній практиці. Князь Ярополк загинув у вельми молодому віці (точно невідомо, в якому саме). Цілком вірогідно, що якби він князував довше, то і сам хрестився б і хрестив би всю свою державу. Але й так він має певну заслугу в справі дальшого поширення християнства на Україні. Доказом цієї заслуги є його посмертне хрещення в 1044 р.

Немає конкретнішої інформації про стан християнства в Київській Русі, зокрема в самому Києві на час смерти Ярополка і початок князювання Володимира (980 р.). Але можлива деяка ретроспективна оцінка. Титмар Мерзебурзький запевняв, що в його час, тобто станом на 1018 р. у Києві було понад 400 церков. Тут, звичайно, не обійшлося без перебільшень, хоч у це число, напевно, включені й приватні молитовні будинки. Інші автори Єггард і Анналісті Сакс на той же час знали в Києві 300 церков¹⁵⁰. А за повідомленням Патріяршого (Никонівського) літопису, в Києві під час пожежі 1017 р. мало б згоріти 700 церков. Хай і тут перебільшення, та ще й яке, та все ж тоді в Києві вже було багато загальних церков і приватних каплиць.

З часу хрещення України до 1017-1018 рр. минуло 30 р. Не міг же один князь Володимир Великий (помер 1015 р.) за цей час побудувати стільки церков. Їх будували й раніше, в тому й за князя Ярополка, не говорячи вже про його бабусю княгиню Ольгу. Отже князь Володимир мав перед собою вже поважну й організовану християнську силу. Він усвідомлював, що поганство в його традиційному вигляді не витримає натиску християнської релігії і задумав провести релігійну реформу з метою змінити й зміцнити місце поганство. Початковий літопис під 980 р. розповідає про створення в Києві поганського пантеону з шістьох божків: Перун, Дажбог, Хорс, Стрибог, Симарга, Мокаш. Оцих божків з 980 р.

150. Див. П.А. Лавровский. Зазначена праця, стор. 68, прим. 180.

мали вшановувати в усій тодішній Київській Русі. Головним у новоствореному поганському пантеоні вважався Перун.

Релігійна реформа князя Володимира мала також і політичну мету. Цим своїм шестибожжям князь хотів репрезентувати всі чи бодай головні колишні племена їхніми льокальними божками¹⁵¹. Адже станом на 980 р. до складу Київської Русі входила більшість колишніх племінних територій. Їх потрібно було об'єднати не лише державно-політично, але й духовно, тобто релігійно. Перші роки свого князювання в Києві князь Володимир провів як ревний поганин. Божки його пантеону вимагали навіть людських жертв, і такі жертви їм приносили. Жертвою ставала та людина, на котру вказував жеребок. Один такий випадок описаний у Початковому літописі під 983 р. Як розповідає цей літопис, жив у Києві варяг з красунем-сином Іваном, обидва вони були християни. Саме на цього сина випав жеребок, щоб його принести в жертву поганським божкам. На вимогу поганського натовпу видати сина, батько категорично відмовився — озвірілі погани вбили і батька, і сина. При цьому батько-християнин так мотивував відмову дати сина в жертву поганським божкам: ці ідоли — не боги, а куски дерева, оброблені ножем і сокирою, вони бездушні, не говорять і не можуть їсти й пити, сьогодні вони є, а завтра згниють. А славний Бог, — вів далі цей варяг, — це Той, в кого вірять греки і Він є Сином — це творець всього світу, в тому й людини. Цій логіці погани фактично не могли протиставити нічого, крім грубої сили, фізичної розправи. Місцеве поганство і в зреформованому вигляді програвало перед християнською релігією в усіх відношеннях. Це через деякий час усвідомив і князь Володимир. Адже в Києві ситуація була не така, як у Новгороді, де раніше князував Володимир. Тут князь щодня на кожному кроці, в своїй резиденції і поза нею в різній формі зустрічався з християнами. В Києві, як відомо, вже було багато церков і священників. В руках Церкви була писемність, без якої князь не міг обійтися в державних справах. За князя Володимира в складі Київської Русі вже перебували не тільки всі колишні племена української групи, але й усі інші східнослов'янські племена. Київська Русь об'єднувала своє населення державно-політично, економічно, культурно. Слід було думати й про ідеологічне (релігійне) оформлення всієї держави.

Згадане поганське шестибожжя — це механічна суміш вірувань різних груп населення (колишніх племен) і воно не могло справитися з завданням належно обслуговувати населення Володимирової держави і саму цю державу. Попри різні стосунки тогочасної України з різними державами й народами, її очі були звернені на-

151. А.М. Членов. Шестибожжя князя Володимира. — «Український історичний журнал». ч. 8-10. 1971.

самперед у бік Візантії. Доки князь Володимир і всі його підлеглі залишалися поганями, доти вони в очах християнської Візантії виглядали варварами. А тут, як згодом виявилось, князь Володимир мав намір поріднитися з візантійською імператорською родиною. Без його переходу в християнство про це не могло бути й мови. Під впливом різних об'єктивних чинників князь Володимир остаточно переконався, що поганство стає перешкодою для дальшої розбудови держави та розвитку суспільства, не відповідає загальним і його особистим інтересам.

Чималий вплив на князя Володимира в пляні його християнської орієнтації мав знатний варяг Олаф Тригвасон. Він служив у князя Володимира в Києві, потім подався в світ, зокрема побував у Візантії. Під час своїх мандрівок він прийняв християнство, а, повернувшись до Києва, схилив до християнської релігії й князя Володимира. Згодом Оляф Тригвасон став норвезьким королем і запровадив у Норвегії християнство. Про нього розповідає ісландська сага¹⁵². На ґрунті саги про Оляфа Тригвасона ватиканські історики в 20-х — 30-х р.р. поточного сторіччя висунули тезу про хрещення князя Володимира за католицьким обрядом завдяки Оляфові Тригвасону, якого вважають католиком. Це досить відважна, однак не невразлива теза. Дослідники, зокрема Г. Пашкевич, Ф. Дворник заперечують саме таку роль Оляфа Тригвасона¹⁵³. Але якщо цей варяг і відпадає в такій римо-католицькій іпостасі, то він же залишається просто як християнин. Перебуваючи в близьких стосунках з князем Володимиром, він справді міг поважно вплинути на зміну релігійних переконань князя. Хоч причини для запровадження християнства на Україні були й інші й глибші, та епізод з Оляфом Тригвасоном міг відіграти роль своєрідного каталізатора. Це тим більше, що справа офіційного хрещення Київської Русі вже була на часі.

Початковий літопис під 986-987 р.р. докладно розповідає про прибуття до Києва місіонерів-представників різних релігій і про своєрідний конкурс-вибір релігії, який влаштував князь Володимир у повній згоді з боярами. Місцева поганська релігія, хоч і недавно перед цим зреформована, в цьому участі не брала, її доля вже була вирішена: їй вже було винесено смертний вирок. Залишалося з'ясувати, коли саме і як це відбудеться і яку іншу релігію прийняти замість нього. З огляду на різні поважні причини ні іслам, ні юдаїзм не могли надійно прищепитися на Україні. Християнство, маючи давно проторену стежку, фактично було поза конкурсом. Отже епізод Оляф Тригвасон — князь Володимир добре вписувався в тодішню релігійну ситуацію на Україні. Про

152. Див. Русский исторический сборник, издаваемый Обществом истории и древностей российских, т. IV, Кн. I, М, 1840, стор. 7-116.

153. Див. Б.Я. Рамм. Зазначена праця. стор. 42, прим. 48.

намір князя Володимира відмовитися від поганства й запровадити нову релігію не могли не довідатися на Заході, зокрема в очолюваній Німеччиною Римської Імперії і в Римі. А знаючи це, не могли не використати ситуацію у своїх релігійних (і політичних) інтересах. За князя Володимира далі підтримувалися стосунки з тією європейською імперією, яку заснував Оттон I (туди в 986 і 988 р.р. відряджалися посольства)¹⁵⁴. А Патріярший (Никонівський) літопис під 986 р. занотував, що до князя Володимира приходили «нѣмцы изъ Рима от папы»¹⁵⁵. Аналогічне повідомлення в цьому літописі є й під 988 р.: «приходиша послы изъ Рима отъ папы»¹⁵⁶. Хоч у цих двох літописних місцях більше нічого не сказано, але про мету цих папських посольств догадатися неважко: йшлося, про те, щоб схилити князя Володимира до християнства римського обряду. Початковий літопис під 986 р. також знає про прибуття до Києва послів (німців) від Риму: «По семъ же придоша Нѣмцы от Рима глаголюще. яко приходимъ послани от папежа. и ркоша ему. реклъ ти папѣжъ. земля твоя яко земля наша. а вѣра ваша не акы вѣра наша. вѣра бо наша свѣтъ естъ. кланяемъся Богу иже створи небо и землю. и звѣзды и мѣсяць. и всяко дыханіе. а бози ваши древо суть. Володимиръ же реч кака е заповѣдь ваша. они же рыша. пощение по силѣ. аще кто пѣть или ѣсть все въ славу Божию. реч оучитель наш Павелъ»¹⁵⁷.

Початковий літопис зафіксував це в контексті розповіді про згаданий конкурс-вибір релігії. Отже Рим і далі вів щодо Києва свою політику, започатковану понад сто років перед тим, коли за князя Аскольда до Києва через константинопольського патріярха Ігнатія було відряджено латинського архієпископа.

Як вже зазначалося, в колах ватиканських істориків викристалізувалася думка про пріоритет Риму щодо християнізації України. Теперішній папа Іван-Павло II такої думки, що християнська віра прийшла до Київської Русі з Риму через Константинополь за допомогою досвідчених католицьких місіонерів. У всякому разі, до 988 р. Рим (сам чи за допомогою посередників) зробив щодо України більше релігійних спроб, ніж його релігійно-церковний суперник Константинополь. Принаймні так дозволяє заявити наявна писемна інформація. Отже була вірогідність і того, що князь Володимир міг зупинитися на християнстві римського обряду. Ця вірогідність підсилювалася і давнішими контактами Києва з Римом та латинським Заходом і прикладом слов'янських сусідів Чехії й Польщі, котрі не так давно перед тим прийняли християн-

154. Władysław Abraham. Зазначена праця; Владимирович. Из истории латинской церкви на Руси (Рецензія на працю В. Абрама). — «Вестник Народного дома», ч. I, Львов, Январь 1906, стор. 13.

155. ПСРЛ, т.т. 9, 10., стор. 42.

156. ПСРЛ, т.т. 9, 10, стор. 57.

157. ПСРЛ, т. II, стб. 72.

ство римського обряду. На римський обряд християнства орієнтувалися, а згодом і офіційно прийняли його скандинави (варяги), з котрими Київська Русь передхристиянської доби мала різноманітні тісні стосунки. Однак вплив Візантії, а з нею константинопольського патріархату був на Україні настільки значний, що дозволив неутралізувати зазначену кількісну перевагу Заходу.

Князь Володимир, міркуючи про різні релігії, схилявся таки в бік Візантії. Правда, тут діяли не лише релігійні, а й інші, державно-політичні й особисті мотиви. Наближався час, коли він мав хреститися особисто, стояв на порозі епохальний 988 рік з офіційним хрещенням України. Як видно з цієї розвідки, зазначений епохальний події передувала низка сторіч з численними більш і менш значними, задокументованими й невідомими епізодами християнізації України. Хоч найважливіше давноукраїнське історичне джерело Початковий літопис і не засвідчив головних попередніх епізодів поширення Христового вчення на Україні, але ця прогалина заповнюється іншими джерелами. На Україні знали про ці досвітки, які передували повному світлові 988-го р. До речі, автор густинського літопису^х, розповідаючи про часи князювання Володимира Великого, відзначив 5 хрещень Руси (України)¹⁵⁸. Але, звичайно, все попереднє не рівнозначне хрещенню України в 988 р. відколи християнство запанувало скрізь, остаточно й безповоротно. Однак наświetлення самого хрещення і безпосередньо пов'язаного з ним особистого хрещення князя Володимира вже лежить поза межами цієї розвідки, бо це не досвітки зазначеної епохальної події, а сама вона в її початковій стадії.

^х Густинський літопис (назва від Густинського монастиря, розташованого біля м. Прилук на Чернігівщині) складений на поч. XVII стол.

158. ПСРД, т. II, СПб, 1843 (додаток: стор. 231-373); див. Акад. Дмитро Багалій. Нарис української історіографії, т. I, К., 1923, стор. 116.

Іван ВЕРГУН

ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ЦЕРКОВ ФРАНЦУЗЬКИМИ ВЧЕНИМИ

В 1721 р. Московщина безпідставно привласнила собі нашу старовинну назву Русь, а між 1764 і 1775 рр. історію нашої княжої держави, а тим самим і її хрещення в 988 р.

Серйозні історики не погоджуються з таким її привласненням нашої історії та культури. І так Блез де Віженер, вважаючи наших князів русичами, твердить, що «Володимир сам охрестився, а відтак свій народ в 988 р., в релігії грецькій, чи пак, рутенській»¹. Другий французький ерудит підкреслює більше цю фальсифікацію, мовляв: московська держава привласнила собі прямо назву Київської держави «Русь», яку відтак змінила на «Росію»². Також, між іншим, «Енциклопедія Британіка» видигає цю істину: «Коли первісна руська держава втратила свою незалежність, назва «Русь-Росія» була присвоєна московською державою, яка, боячись заперечити русинам національну ідентичність, назвала їх «малоросіянами». Самі русини вибрали собі відмінну назву «українців»³.

Різницю духовости української та російської Церков прекрасно зрозумів французький академік і дипломат Жан-Бенуа Шерер. В «Аналах Малоросії» він писав, що «Великоросія завжди спроваджувала архієпископів з Малоросії». Рівнож академік підкреслює ворожість московської ієрархії до української Церкви, коли то «за панування цариці Анни (1730) московський синод заслав на Сибір київського митрополита Рафаїла Заборовського...»⁴.

На подібні теми писав теж відомий історик, письменник і приятель Наполеона III, Проспер Меріме. У розвідці «Українські козаки та їхні останні отамани» він занотував на підставі своїх дослідів, що в Переяславськім договорі між Україною й Московщиною (1654) зазначено, що козаки не були згідні з тим, щоб українська Церква підпорядковувалась московському патріярхові. Пригадуючи анатему московської «Церкви» на гетьманів Юрія Хмельницького

1. Blaise de Vigenères: Les Chroniques et Annales de Pologne. Paris 1573, pp. 2, 36.

2. Emmanuel Evain: Le problème de l'indépendance de l'Ukraine et la France. Paris 1931, p. 9.

3. Encyclopedia Britanica t. 19, p. 771. Cf. Ruthenia. . .

4. J.B. Scherer: Annales de la Petite-Russie ou histoire de Cosaques-Saporogues et des Cosaques de l'Ukraine. Paris 1788, t. I, p. 325; t. II, p. 219.

та Івана Мазепу, він уточнює: *«З поміж усіх християнських згромаджень, одинока російська православна Церква проклинає людей, які, мимоволі, не подобаються володареві. Це — один з фаворів релігії, якої імператор є папою»*. Крім того він прецизує, що козаки замовляли собі духовників з Київської Академії⁵.

Московський симпатик Шарль Бартелемі теж не скриває правди. В *«Історії Росії»* пише, що по хрещенню Руси кн. Володимир заснував у Києві школу для хлопців. Наголошує рівнож, що кн. Данило, володар Галича й Києва, робив заходи приєднати руську Церкву до Риму. Це тоді, коли москалів та їхню церковну ієрархію він характеризує так: *«Священство без поваги й гідности, народ без величі — ось Росія»*⁶.

Маркіз А. де Кюстін який побував у Росії три роки (1839-1842), так схарактеризував її церкву: *«ця політична й національна Церква немає в собі ані морального, ані надприродного життя»*. І додає: *«москалі силоміць навертали русинів на православну віру в околицях Смоленська та Вітебська»*⁷.

Перші контакти української Церкви з Римом відбулись за панування князя Ізяслава, сина Ярослава, в роках 1076-78, — пише Роже Тіссеран. Відтак вони продовжувались за короля Данила в 1253 році. На його думку, українські священники були, в протилежності до російських, освіченими, бо *«Київ стався Атенами східньої Європи та ривалізував з Краковом»*⁸, завдяки Київській Академії⁸.

Тіссеран рівнож пригадує, що арабський письменник Павло з Алепу, подорожуючи по Україні в 1657 р. з патріархом Макарієм, переконався сам, що в тій країні навіть сироти, яких учать духовники, знають читати й писати. Згодом, починаючи 1685 роком, українська Церква чимраз більше залежить від московського патріарха... І лише в 1917 р. вона знова відроджується. Але в 1921 р. ця російська «Церква», на спілку з безбожними комуністами, зліквідувала українську посестру: позачинювано храми, а єпископів і деяких священників заслано на Сибір. *«Але вони, — стверджує автор, — зовсім не потраплять закрити душі та її вигнати»*⁹.

Безсумнівно, що Київ бажав поєднатись з Римом і тому митр. Ізидор взяв участь у Флорентійським соборі (1439). Але москалі були проти цього з'єднання, бо боялися західніх впливів. Вони

5. Prosper Mérimée: Les Cosaques de l'Ukraine et leurs derniers atamans. In «Moniteur Universel» du 23.6.1854, pp. 681, 682.

6. Charles Barthélemy: Histoire de la Russie. Tours 1856, pp. 37, 60, 123, 383.

7. A. Marquis de Custine: La Russie. Paris 1883, pp. 75, 182.

* Підкреслення тут, і всі інші, автора — Ред. «В.Ш».

8. Roger Tisserand: La vie d'un peuple — l'Ukraine. Paris 1933, pp. 139, 140, 172, 181, 286, 287.

9. Roger Tisserand: La vie d'un peuple — l'Ukraine. Paris 1933, pp. 139, 140, 172, 181, 286, 287.

вважали, що кращим було татарське панування, яке скріпило їхню могутність, а ця зродила імперію. Таку правду потверджують П'єр Брежі та Сергей Оболенські, автори «Україна, російська земля»¹⁰. Вони теж заподіають, що київські вчені заснували в Московії перші школи, які відповідали Київській Академії...

Українські державні мужі, в протизаставі до московських, були віруючими. Цю їхню черту видвигає К. Ж. Нордманн у творі «Карло XII й Україна Мазепи», цитуючи останні стрічки Мазепиного універсалу до українського народу: «*І наскільки ви це все добре усвідомите, отож, ми молимо Бога про ваше спасіння й спасіння ваших мирних житл*»¹¹.

А як поступав християнин цар Петро І? Оглядаючи уніятський монастир у Полоцьку (1705), цареві здавалося, що монахи йому не віддали належної пошани. Розлючений, він наказав повісити двох монахів, їхні тіла спалити, а других запроторити в Сибірію¹². Може й тому Монсеньор Ж. Рюпп зараховує Петра І до «тератології», тобто до домени, в якій людський рід наближується, або й покривається з тваринами... Але це все не перешкоджало Петрові І оточуватись українськими духовниками. . .¹³

Обширніше обговорює діяльність наших Церков анонімний дописувач «Католицької Міжнародної Інформації» ч. 186 з 1963 р. Там він наголошує, що на Литві християнська віра прийнялася завдяки українським впливам, та що УПА боролася за незалежну Україну проти німецьких і московських загарбників, бо «*історія для українського народу була завжди мачутою*»¹⁴. Відтак автор запідає до відома, що між українською Церквою й Державою не було непорозумінь, що при соборі св. Софії існувала велика бібліотека і школа де писалися книги, та що Україна старалася на-в'язувати зв'язки зі Заходом. З тою думкою Роман Галицький переписувався з папою Інокентієм III, а король Данило навіть ви-делегував митр. Акеровича на Собор у Ліоні (1245). В 1414 р. митр. Цамбляк брав рівнож участь в соборових нарадах у Кон-станці, а кардинал Ізидор у Ферарі-Фльоренції. Потім його папа Євген IV уповноважив поширювати унію на Сході, проти якої вороже становище зайняли москалі. Україна прихильно постави-лась до неї, а князь Константин Острозький з тої okazji так писав у 1594 р. до папи: «*все таки потрібно, щоб Церкви були трактованими як дві дочки Бога, та щоб ні одна із них не була позбав-лена ні почитей, ні слави*».

10. Pierre Brégy et prince Serge Obolenski: L'Ukraine, terre russe. Paris 1939, pp. 52, 89.

11. Claude J. Nordmann: Charles XII et l'Ukraine de Mazepa. Paris 1958, p. 70.

12. A. Galitsin: La Russie au XVIII siècle. Paris 1863, p. 23.

13. Mgr Jean Rupp: Héros chrétiens de l'Est. Paris 1972, p. 107.

14. L'Eglise Ukrainienne. In «Information Catholique Internationale», № 186 du 15 février 1963, p. 17-27.

Здобутком поїздки К. Терлецького й І. Потія, делегатів митр. Рогози, до папи Климента VIII була Унія української Церкви з Римом, схвалена в Берестю Литовським у 1596 р. Вона, як зазначає французький автор, спричинила тяж сварки й непорозуміння. Єзуїти підтримували уніятів, а протестанти православних. А поляки, латинізуючи наш обряд, понижували тяж уніятських духовників перед їхніми мирянами. Жертвою цих непорозумінь був архиеп. Йосафат Кунцевич...

Цей невідомий автор тяж констатує, що Росія завжди переслідувала й переслідує обидві українські Церкви, тобто католицьку й православну. Отож, Катерина II примусила 8 мільйонів уніятів перейти на православ'я. Так само поступив Микола I з вірними Холмщини й Підляшшя, а в 1946 р. московська патріархія з УКЦ. Не ліпше справа представлялась з УАПЦ. В 1921 р. москалі її зліквідували, запроторюючи митр. Василя Липківського, еп. Миколу Борецького та інших духовників на Сибір. І сьогодні ця Церква в Україні є найбільше переслідуваною! — констатує цей французький ерудит.

І на маргінесі цих фактів додаймо: помимо того, що російська «Церква» була і є нетолерантною відносно інших релігій, маючи суто світський та агресивний характер, все таки теперішні ватиканські високопоставлені кола нав'язують з нею «єкуменічні» контакти. І так, 20 березня, 1987 р., в польській вечірній радіопередачі (22 год.) з БіБіСі (Лондон) повідомлено про непорозуміння-конфлікт між папою та Блаженнішим Мирославом-Іваном, який писемно перестерігав Святішого Вітця відносно поїздки до Москви з нагоди святкувань 1000-ліття «хрещення Росії». Католицько-ватиканський репортер Домінік Моравські, з'ясовуючи цю справу повідомив, що помимо заборони публікації того письма Ватиканом, все таки деякі римські щоденники оприлюднили витяги з тієї петиції, додаючи, що «кардинал немає права наказувати Святішому Отцеві, як він має діяти». Назвавши українських греко-католиків скрайніми націоналістами й невдячними за Апостольську опіку над ними, Домінік Моравські дораджує українцям святкувати 100-ліття хрищення Росії разом з москалями ради поєднання Церков, мотивуючи ще тим, що за панування князя Володимира українська держава не існувала, а тим самим Україна не була знаною у світі (...).

Хай же повчаться ватиканські ієрархи та польські журналісти у вище цитованих французьких істориків, що Русь-Україна існувала кілька століть ще перед Московією-Росією та що Українська Церква, а не московська (...), під релігійним оглядом служила помостом між Сходом і Заходом і тим самим предвісницею єкуменізму!

Поезії

Леонід ПОЛТАВА

ПОЧАТОК БАБИНОГО ЯРУ

Поема

*Розстріл німцями-гітлерівцями
київської футбольної дружини «Ди-
намо» за перемогу над німецькою
командою — історична подія.*

Чудовий Київ у дощі.
Хоч пахне динамітом,
Земля в зеленому плащі
Прогулюється світом.
Та задивляються згори
Хрещатика руїни
На звислі поруч прапори
Берліну й України.
І навіть Лаврі не втямкі,
Чому вони при боці?
Хто переплутав тут віки
У сорок другім році?

Володимире Хрестителю,
Змиლოსердся, наш Покровителю!

*
**

Підпільники несуть літературу:
«Не схилимо, не схилимо колін!» —
А поруч тут — чужа Командантура
І вже удруге в Києві — Берлін.

Підпільники несуть літературу:
«Бандера прийде, так як заповів», —
А поруч тут — чужа Командантура
І так далеко, за дротами — Львів. . .

Будьонний літачком утік із бою,
Втекла Москва — а ми з полону у полон. . .
Лежить як виразка, мов яма від набою,
Напіврозбитий Стадіон.

Весняний вітер ще жбурляє снами,
Тими, що сповнювались наяву,
Коли тут бились хлопці із «Динамо»
І забивали голи — у Москву.

Обпечений, голодний, півзотлілий,
Не дивлячись на труп'ячих заброд,
Він вже підводився з червоної могили,
Його величність — Пан-Народ,

І хлопці із «Динамо», чорновусі,
На поле вибігли. . . Степан перед веде,
Злітає м'яч! . . .
Ой, не одній Марусі
Сьогодні серце долу упаде. . .

Тренуються, вже й забивають голи,
Хоч ще далеко той, Останній Гол.

Полковник авто зупинив: — Монголи,
А знають, що таке футбол? . . —
Підкочується авто до Степана.
Полковник: — Гей, Іване!
— Я — Степан.
— Скинь шапку! Мютце аб!
— Гаразд, мій пане,
Та все таки, даруйте, я Степан,
Я капітан української дружини. —
(Весна, весна, а під ногами — лід!).
Полковник взяв Степана у машину —
Лиш м'яч за ним ще шугонув услід!

Знову Гамлет виходить на кін
По втоптаній київській суші:
Для чужинного хору знайшлись співакі.
Та ще буде земля
Викидять їх поколені душі,
Мов розколені люстра —
На смітники!

Гайвороння у Київ злітається степом.
Ця земля забагато знала орбіт.
Та приходить в столицю
Не Стецько, не Мазепа. . . —
До полковника нищо всміхається Штепа,
Пан редактор і він же —
Чистильник німецьких чобіт.

Як ішли коридорами в Командантурі,
Розминулись обидва — Штепа й Степан:
Той до Гітлера йшов, а той — до Петлюри,
А над ними — німецький аркан. . .

Штепа: — Не їж при полковнику! —
— Що ж такого?
Пане Штепа, дивіться на власну біду. . . —
А у серці Степан щиро дякував Богу,
З'ївши львівську летючку отак, находу. . .

Полковник сів, не запросивши сісти.
Протер пенсне й звернувся до стіни:
— Ми знаємо, що Київ хоче їсти,
Але тепер — війна.

Сюди іде есесівська частина
На відпочинок. Даймо їм поклін:
Влаштуймо тут футбольний поєдинок
(І засміявся) — Київ і Берлін! . .
Але, Іване, мусиш ти — програти
З німецькою командою в бою.
Це мій наказ. Харчі — або за ґрати
І там, динамівці, я вас згнуо!

Чудовий Київ у дощі.
Хоч пахне динамітом,
Земля в зеленому плащі
Проголюється світом.
Каштани в Києві цвітуть,
Неначе свічі Божі
Підносить хтось у висоту
Небесному Вельможі.
Але земний вельможа є тут —
Вермахтівська ікона,
І гакенкройчики цвітуть
Тут навіть у вазонах,
І Штепа не встає з колін,
Не розгинає спини. . .
Розсівся гордо пан Берлін
В столиці України.

І вже по всьому Краї
Жидів збирають,
А колгоспи лишають:
— Та це ж сталіністи!
— Та це ж сатаністи!
«Ой, не сто літ, не двісті,
Як козак у неволі! . .» —

Чужі танки на рідному полі,
А в затінку Божої Лаври
Уже б'ють на сполох Літаври!». . .

На Стадіоні немає неону.
Есесівський полк на Стадіоні:
Німецька команда з танків — на поле,
Вгодовані хлопці, звірі футболу!

Мало киян на Стадіоні.
Більше німців та ще ворони,
Ну, і додаток до матчу-програми —
Українські хлопці з «Динамо».

Мовив Степан: — Їх наказ нам до с-ки,
Йдем як буран, хлопці, в атаку,
Це не звичайна гра серед поля —
Тут України рішається доля.
Перехрестіться, хлопці, до Дніпра —
Пора!

Наче тевтон мечем,
Есес ударив м'ячем!
Та вирвав меча з-за хмар
Київський воротар.
Тримає міцно кордони
Київська оборона.
Злітають м'ячі над юрбою,
Немов фронтові набої.
Як бойові ракети —
Випишує м'яч піруети!..

— Добра, хлопці, робота —
Гол за голом в німецькі ворота!

Полковник підвівсь на трибуні і зблід:
“Як може програти есесів частина?
Невже ж нам не так поводитись слід
У цій, невідомій для світу, країні?..”

У другому таймі — стягнулась опаска,
У другому таймі ще гірша поразка:
“Динамо” періщить м'яч головою,
Неначе у хлопцях прокинулись вої

З давніх віків, з княжих віків. . . —
І хто наплете вам найкращих вінків?..

Есесівці з Марни, есесівці з Райну
Вже тільки кричать: — О, свині! О, швайне! —
Степан у ту мить, як кінчалася гра —
Збив германа-воротаря,
Збив ударом м'яча германа з ніг!..
Есесівські змії скрутились до втечі!..

І в ту мить
Київ
Випростав плечі.

*
**

Розійшлись глядачі.
Київ знов у дощі.
Біля брами полковник
Зустрів "Динамо"
І, неначе вогонь з-за хмар —
На Степана упав удар:
— Швайне! Швайне! Як смів ти грати,
Коли знав, що *мушиш* програти?!
Ти забув, що тепер війна?.. —

Надбїг есесівський старшина,
Ввесь натягнений, мов пружина:
— Всі в машину!
— На вечерю? Не хочемо їсти.
— Ви, прокляті усі комуністи,
Всі у авто!!! —
Навколо — солдати,
Хоч-не-хоч, треба всідати. . . —
І повезли їх до полону
З рідного Стадіону.

*
**

Чорна ніч і чорний дощ.
Зловороже шепчуть шини,
По підшвах чорних площ
Мчаться три автомашини.

У жалобі, у дощі
Лаври хилиться дзвіниця
І в зеленому плащі —
В землю дивиться столиця.

Хмари в'яжуться в вузли,
Б'ють у бляхи грому хмари —
Всю дружину повезли
Аж до Бабиного Яру.

Стали гордо хлопці в ряд,
Не зігнув Степанчик спини:
Як ударив автомат,
Крикнув: — Слава Україні!

— Слава! Слава!. . — стих удар.
Вмерли в Слові Заповіту.

Так почався Бабин Яр
І кінчалась правда світу.

*Острів Принца Едварда, Канада
6-10 1987 року*

Лариса МУРОВИЧ

ЗУСТРІЧ ПІДПІЛЬНИКІВ

Чи тямиш іще Черемоше, наш друже,
І ти, коло Вижниці, росяний луже,
Як місяць і зорі заплющили очі,
Щоб світлом їх не прояснювать ночі?

Тоді, ж на границі займанщин двох різних,
Підпільники стрілись в обставинах грізних:
Таж десь недалеко облави ворожі
На варті стояли при загорожі,

Готові в сміливців бабахнути крицю,
А спійманих скути й погнати в в'язницю!
(Хто ж може в галопі Пегасів схопити,
Якщо вони справні джигіти?!)

Та ніч, хоча й чорна, пахтіла весною —
Любистком, горицвітом і дивиною,
Як мужні мужі, привітавшись кличками,
В пільмі обмінялись важкими клунками.

Ураз швидко зникли в лісах Верховини
Підпільники з Галичини й Буковини!
Лиш скелі почули таємні розмови
Тих зріднених жаром духової крови.

Чи тямиш іще Черемоше, наш друже,
І ти, коло Вижниці, росяний луже,
Як друзів сліди ви в імлу одягали?
А місяць і зорі — салютували!

Ганна ЧЕРІНЬ

БАЛЯДА ПРО ПОЖЕЖНИКА Й КОТЕНЯ

Пожежа!

Нестримна лявіна вогню
Заливає кімнати й балкони.
Змій пекельний зламав і зігнув
Оборони й заборони.

І злітає злою жар-птицею
Аж до самого даху.
Він живитися хоче живицею,
Розсипаючи іскри жаху.

Пожежа!

Смертельним спортом
Сніп вогню по скелетах руїн
Скаче червоним чортом.
І вдарив на сполох дзвін.

Нудотно сирена завила,
Як на місяць собака проклята
(Бо на місяці взяв на вила
Каїн свого безневинного брата).

А тут вогонь взяв на вила
Тих, що їм врятуватись не сила...

Зупинилась машина.
— Хлопці, у вогонь!
Там не одна людина
Вже непритомна, либонь!

Страху немає.

Кому гаряче —
В пожежники краще не йди.
Просто в вогонь! Підставляй плече!
Пече? То ковтни зі шлангу води!

Струм водограєм вгору!
Воює з вогнем вода,
Б'є лиху непокору,
Чорним вугіллям долі спада.

Гасне багряне лихо...
Стало скрізь тихо... Так тихо!

Всі вже, здається, врятовані?
З радощів серце терпне. . .
А що там, на чорнім риштованні,
Нявкає скорбно й нестерпно?!

І в лябіринт перетрясень
Лине в вогонь, сам як вогонь,
Майк, наш високий і бравий красень —
Вглиб полум'яних осонь.

В сталевім шоломі воїн-пожежник
Блукає вогнем навмання,
Шукає по закутках — де ж це? Авже ж не
Загине нещасне оте котеня?!

А вогонь стрепенувся — і крила
Розправив, як Фенікс, ожив.
І сцену театру живого закрила
Завіса червоних вужів.

І знову двобій
Вогню і води.
Червоний змій,
Чорні сліди.

І нарешті — кінець. Таки погасили.
На віки вічні амінь.
Здається, ще трохи — й не стало б сили.
Та зроблено діло, й журитись покинь.

Ось зараз помчить назад тарадайка!
Чи всі на місцях? — А немає ще Майка!

І вдарив у серце дзвін:
Майка немає! Де він?

Так, ми zostались живі.
А Майк лежить на траві:
І з очей вогонь,
І вогонь з долонь,
І вогонь з обвуглених скронь. . .

І груди його розпростерті
В обіймах червоної смерті. . .

А врятоване котеня біля нього
Лащить, третєся об ноги. . .

Андрій ЛЕГІТ

Не очікуй без крові і поту звитяг
На розбурханім морі життя,
Будуть скелі підводні й гіганти-вали,
Як і тисячу років були
На близьких і далеких путях.

Не лякайся стихій — умирати лиш раз!
Не впадай у фальшивий екстаз,
Проти хвиль, якщо треба, відважно пливи,
Тільки духом і тілом живий
Переможе простори і час.

*
**

Завжди в парі сила і безсилля,
Завжди в парі радість і відчай,
Хоч на душу висне чорнокрилля,
Правду строф красою завітчай.

Ритмом серця хай задзвонять рими,
І чуттів розвіється пітьма,
Рідне слово, страдницьке, гониме
До ясних сузір'їв підіймай.

ДО 70-ЛІТТЯ ПОЕТА АНДРІЯ ЛЕГІТА

(АДУК). — У кінці 1986 року сповнилося 70 років життя Андрієві Легітові, відомому українському поетові в Англії, де він у Лондоні і тепер викладає в українській школі, а в бібліотеці Британського Музею працює над статтею-розвідкою про українських класиків.

Андрій Легіт народився 1917 р. на Київщині, закінчив Педагогічний Інститут. Під час Другої світової війни перебував у лавах Української Армії (УНА), перебув полон. Від 1948 р. живе в Ан-

глії, друкується в різних виданнях, у тому в журналі «Визвольний Шлях», у тижневику СУБ «Українська Думка», в сумівському місячнику «Крилаті» та іншій періодичній пресі. Член Асоціації Діячів Української Культури, АДУК.

Окремими збірками вийшли твори Андрія Легіта, поета-лірика і патріота-вояка: «Лірика», «За дротами», «Чому серце билось».

З нагоди 70-ліття бажаємо Андрієві Легітові здоров'я та успіхів у творчій праці!

Передруковуючи цю нотатку-присвяту, Редакція «Визвольного Шляху» вітає від себе поета Андрія Легіта з його Сімдесятиліттям, а вітаючи — бажає йому всього найкращого в дальшому життєвому поході. Пан Андрій Легіт — це на правду і довголітній, і відданий співробітник нашого журналу в ділянці літературної творчості.

Редакція «Визвольного Шляху»

МАР-КА

РОЗДУМИ

Пташний спів і ніжний легіт віт
На цвинтарі, мов гай, пронизують думки.
Відстукав свій маршрут нестримний рік,
І погляд зупинивсь на свіжі знов вінки,

На взнеслий пам'ятник Провіднику,
На букви золоті, що творять зміст і суть.
І виринає постать в серпанку,
Що кличе націю долати важку путь.

.....

Він не жалів життя, більш пів віку
Віддав Батьківщині на волі жертovníк.
Болів за подругу, друзів, сестру...
Для нас, Він був один з найкращих Провідник.

.....

Прорізає тишу спів. Несеться в даль
Тужливо «Вічна пам'ять». «Видиш брате мій»...
В обличчях друзів смуток і печаль.
І шнурком журавлі продовжують лет свій...

.....

Сховалось сонце. Вечір проляга.
Туманом затягнулось небо голубе.
Хтось, наче з гробу, тихо промовля:
Народе мій! Понад усе люблю тебе!

Лондон, липень 1987

Новелі, оповідання, спогади

Оскар ВІЛЬДЕ

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ЮРОДИВОГО

Переклад з англійського

(Матеріал одержано з України, який передала нам УЦІС для використання; автор нам відомий)

Спочатку було слово, і слово було облудне, і слово само стало облудою і чорною плямою розплилось на чистім пергаменті душі людської.

В тій світлиці, де панував Єгова, оселились зрада й презирство, гнів і підступність.

І слово стало плоттю, і перебувало з нами, сповнене зловтіхи й погорди, і ми бачили славу його і розкошували плодами цієї слави.

Слово стало лезом, що розтинає серце раніш до каїнового ножа, проросло дурман-зіллям у святому житті, зависло в повітрі міріядами вірусів, злоякісних та ворожих.

І Зло, зачате першим лихим словом, стало законом життя.

І люди стали проклинати словом, не тямлячи вже, що воно — Бог.

* * *

Я — юродивий.

Мій рід бере початок від Мойсея, і каміння, котрим жбурляли в нього розгнівані гебреї, мій незаперечний гіркий майорат.

Коли мій Господь спочиває, я — найвірніший його охоронець і йду проти зрадливої Божої челяді, для якої день сьомий — це час для блюзнірства та глуму.

Я — той, хто дальніх своїх хоче бачити ближніми, хоч сам для ближніх своїх безконечно далекий.

Не відаючи, скількома пальцями треба хреститися, маляю в уяві розп'яття і приміряю його на себе.

Я — лицар абсурду, бо в кожному монстрові впізнаю Голіята.

Вмурований у в'язницю, як мозок у череп, розкутою думкою ви-таю над зболеним світом.

Бачу печать смерти на обличчі моєї плянети і молю Бога, щоб,

навіть, як станеться страшніше, послав Землі воскреслого Лазаря.

Я — блазень на ярмарку. Ображаю людей крикливим своїм зухвальством, хоч у серці творю Євангеліє Прощення. У пліснявих карцерних стінах вчуваю струмінь вселенського болю і поблазенськи сміюся, щоб наглядач не бачив, що болить і в мене.

Запроторений за ґрати, щоб не підклав антидержавну міну, готую такий заряд Любові, проти якої безсилий і сам Сатана.

* * *

Життя моє — безперервний Страшний суд наді мною. В кожній людині, з якою зводить мене доля, уосіблені моя чеснота і мій гріх. Воздам хвалу добрій людині — і мені добром воздається. Не відіпхну з погордою духовного каліку, відпущу гріхи його велії доброзичливим словом — і мій гріх буде мені відпущено. Нема страшнішого суду, коли він — непомітний: після нього залишиться час хіба на каяття.

Ти послав мене, Боже, в саму твердиню Зла всесвітнього, туди, де пробачити найважче, де гнів і жадання помсти — моральний закон людської справедливості. Тож зроби мене найюродивішим серед юродивих, щоб не пекло в грудях від сорому, коли пробачатиму кривду, заподіяну слабішому.

* * *

Правдою не можна рубати, як мечем. Доки буде меч, доти натикатиметься він на нові інкрустовані щити облуди.

Правдою, коли вона меч, не переможеш 12-тиголового змія: голови його відростуть, а змій, як дерево навесні, коли йому відрізати засохле гілля, стане ще міцнішим.

Бич Христа, яким він виганяв гандлярів із храму, краще за які мощі буде свідчить про його реальне земне існування.

Світ вигострив тисячі булатних правд, однак гине від демографічного вибуху неправди. Земля аж кишить від зміїнних голів, як одрубаних, так і свіжих — змудрілих та ненаситних.

І ніколи не здолаєш силу Змієву, якщо не станеш дурненьким Іванушкою, юродивим.

Зітри з лица свого, а ще краще з серця, сатанинську машкару ненависті і презирства, бо правда твоя лише тоді коли Божою істиною, коли буде виплекана Любов'ю.

* * *

Київ та Єрусалим.

Два камені, на яких стоїть вівтар моєї віри.

Дві акупунктурні точки на хворому тілі Землі.

Двоє очей, якими моя планета споглядає Бога.

Чим ревніше молиться своєму Богові неупокорений Єрусалим, тим чіткіше виступає на ньому його фатальний стигмат — Ісусове розп'яття.

Чим глибше вгризається в плоть мого Києва гріхозна печать Антихриса, тим ясніше формується під нею чистий образ Христа прийдешнього.

Стою на березі слов'янського моря проводжаю в далеку дорогу синів Ізраїля, що рвуться на поклик Рахилі, щоб здійснити довічне своє призначення. Хай щастить вам — і вибачайте, що штормове гойдання моєї колиски озивалося в вашому серці таким нерозумним погромним болем. Я співаю тому вам сумних українських пісень — може, хтось з вас згадає в дорозі знекровлену мою Україну.

Живіть своїм законом, та хай ніколи не здолає вас спокуса за в бою вибитий старозавітний зуб помститися ворогові війнятим його оком. Прощайте, я не піду з вами, бо я син тієї землі, яка не змогла не підставити свою правобережну щоку, коли від бісівського ляпаса почервоніла її ліва.

* * *

Росіє! Коли ти творила свою казку «Царівна-жабка», чи усвідомлювала ти, що вкладаєш у неї свою власну історію? Як ти зуміла розгадати присуд Провидіння, за яким призначено тобі уподобитися цій гидкій для людей істоті, марно шукати любови, часом домагаючись її ненавистю, і врешті решт знайти того божевільного принца, котрий полюбить і звільнить тебе?

Я не принц, Росіє, я лишень юродивий. Не знайшов собі досі пари і тепер обираю тебе, зачакловану злими відьмами твоїх лісів і боліт, приречену вічно носити пістряву шкіру погорди й пихи. Хай не буде вона твоїм саваном, царівно-жабко! Дай мені свою руку, аж слизьку від налиплого бруду гріхів і підемо в храм під чудотворним фатумським небом, де повинчає нас сам Господь.

— Отче наш! В ім'я Любови, яку Ти нам заповідав, відступи від усталеного канону і не питай присутніх, чи відомо їм щось таке, що може перешкодити цьому шлюбові. Я знаю все, що скажуть вони. Знаю навіть те, що сказали б в цю хвилину мільйони невинно замучених земляків моїх. Однак прошу Тебе укріпи мене в вірі, що під цими гнійними струпами б'ється чисте й добре серце,

пошли багато мудрости, коли закипає гнів, хай ніколи не смикнеться рука з огиди.

Часточка самого Тебе, Господи, котру Ти вклав у цей нарід, раз у темниці — я хочу прийти до неї.

— Рабе мій Юродивий, чи по своїй вільній волі шлюбуети ти рабу мою Росію?

— Так.

— Рабо моя Росіє, чи по своїй вільній волі шлюбуети ти раба мого Юродивого?

— ...

* * *

Якраз у ту хвилину, коли скреготливий воронок вивозив мене з київського ізолятора на суд, крізь шпарку в металевому панцирі я побачив золотий хрест Софії. Він проплив на тлі байдужих грайливих хмарок всього за кілька секунд та я зрозумів, що бачу його вперше: ув'язнений, щоб повзати вічно, я нарешті навчився дивитися вгору.

Дякую Тобі, моя українська Премудросте, Ти краще за весь суєтний здурманілий Київ, зрозуміла, як у час торжества кривосуддя потрібне мені Твоє Христове благословіння.

Пошли мені ще раз хвилину солодкого щему, благослови мовити слово до друзів моїх загратованих.

* * *

І збирається коло велике, і стають до нього скривджені й покалічені, розгнівані й спрагли помсти, щоб судити того, хто стоїть посередині — судити самого Антихриста.

У кожного в руці камінь: так записано в законі людської справедливості. І тільки нікому сказати: «Хто з вас без гріха, хай перше кине в нього каменем!».

Я знаю, що жоден з Вас не мститиме своєму ворогові, коли він лежатиме перед вами переможений. Однак як гнів попелить ваші душі, коли на обличчі у Звіра грає хижа глузлива посмішка! Я переконаний, що тільки прощенням можна обірвати одвічний ланцюг перероджень Зла. Викиньте камінь з руки: він — од Лукавого, на ньому карбовано гербовий знак Сатани.

Не вбивайте Диявола, бо не будете гідні свого власного спасіння. Такими, як Звір, що стоїть посередині, бачать нас наші молодші брати. Хіба не читали ви цього в очах покірних тварин, яких ви байдуже везете на бойню? Чи в тюремних камерах зоопарків, створених нами для власної потіхи, ви не бачили муки вільного

світа, котрий прагне того ж, що і ви — свободи? Чи в вічному пошуку істини не розучились ми пізнавати природу інакше, ніж скальпелем дослідника? У кожного з нас на чолі ганебне тавро з трьох шісток.

Не вбивайте Люцифера, носія світла в місячному промінні, якого ми плакали й любили, не гасіть каганець, з яким пізнавали та споглядали світ.

Не піднімайте руку на підлітка, що бунтував проти Батька: перше чоловіче сім'я винесе з нього бунт і зухвальство.

Не проклинайте Диявола за пережиті вами страждання. Йому ви завдячуєте благом катарсису, він прополював ниву, щоб буйно цвіла Доброта.

Не вбивайте Антихриста, не ріжте гріхового лона: тільки в ньому може здійснитись обіцяне друге пришествя Христа!

* * *

Тихо в камері. Сонно блимнуло вічко: наглядач мене не почув. Сонце впало на дно і розбилосся на трагічні квадрати. Павучок на стіні: єдина зеківська втіха, вічна обіцянка радісних змін.

Сумно на світі. Кожен мурує свою Вавилонську вежу: навіть рідна мова в моїх устах сприймається як смішне белькотання чужинця і не доходить до серця.

Слово вмерло — хай живе Слово!

Стаю чудотворним зернятком хлорофілу, щоб говорити мовою Світла, — мовою сонячного есперанто.

Світ геоцентричний — ти помилився, Копернику! В маленькій алмазній піщині, ограненій небесними велетнями, зріє сила Давида — Землі бути царем!

В певний час всі світи, всі духовні поля замкнуться на душі однієї людини — хто з нас твердо може сказати: «Це буду не я?».

Ми так хотіли, щоб нас називали рабами Бога. Чом же таким солодким є для нас рабство Сатани?

Виграний бій в душі — зоряна мить для Всесвіту, зоряна мить для кристалізації Доброти.

Без прощення людство не має майбутнього.

Розпорошений розум не запліднить далеких світів.

Синтезований в серці позбудеться немічних тілесних скафандрів.

І сам стане Богом. Во вічній віки. Амінь.

Святомир М. ФОСТУН

Е Т Ю Д И

НЕСКОРИМИ

Коли сонце підніме туман і на обрях усміхнеться погідне небо-виддя, за мовчазними грубими мурами відходить у забуття ще одна, тривожна, недоспана ніч. Котра це вже з черги?!

І встає знову безнадійно невтішний в'язничний день.

У ньому вривається в тишу зойк розпанаханого пекучим болем серця, і німий крик ув'язнених, яким у журбі спинився час.

І занімів, за кованими в'язничними ґратами.

На волі ж молодий день знову б'ється бентежжям людських турбот, умивається сонцепромінням, а вільній людині здається, що світ стає безмежно новим, радісним, соняшним.

За мурами в'язниці старезні дуби наче забронзувались, і тиху розмову впівголос ведуть. Шелестом верховіття вісті ув'язненим передають.

Про далеку Україну, де квітне калиново-прозорий світанок, жаріє літо на селі, де степ сивий полин заплітає, а білі хатини ховаються соромливо між вишнями.

Прориваються вісті у похмурі в'язничні камери й тривожать молоді серця.

Бо ж не вийдуть нескорими в садок торкнутися долонями вишень молодих, ні м'яти, ані соняха золотого. Не вийдуть вони на широкий шлях, щоб привітатися з тополею і п'яніти духм'яним запахом замріяних піль.

Тремтить у камерах людське горе, заховавшись у мороці, що виповзає навіть у погідний день із товстелезних мурів.

На коридорах камінні кроки і брязкіт ключів. Когось викликають. Хтось зітхає... Хтось витер обличчя проросіле зляканим потом.

Чик... чик... чик чикрижать камінні кроки на коридорах.

А за вікнами сміється день, і що йому до недоспаних ночей і розтерзаних сердець нескоримого покоління. Йому теж байдуже, що десь, ген, ген, далеко, у дротяних замкнених зонах гаснуть «зекам» очі в непосильній каторжній праці.

Збігають у царстві смерті змарнілі, журливі дні. Легендою стають нескорими.

Вони йдуть колонами нелегких прощань.

Горді й непокірні. . .

Хоч серця їх наливаються сльозами мов рясноквіття України, вони крокують шляхом важких родинних розлук, крізь бурі й хуртовини, мовчазні бори і розкрилля далеких залізних доріг, на яких кричать та двигтять паротяги та вітають зорі. . . коли на міднім небі вечір прочорніє.

Лишають нескоримі слід за собою. . . глибокий, глибокий. . .

Терпінням, кров'ю і сподіванням волі для себе і вітчизни оповитий.

Не зітреться він у віках.

МІЙ ВІКУ

Віку мій!

Ти ходиш плянетою буремний і тривожний, а в твоїй ходьбі лунає прощальний перегук древньої сивини.

Тінню орла лягаєш і розсовуєш темінь минулих епхох.

Зориш у глибину одвічного буття, хвилюєш людський ум. Береш сучасну людину за руку й підштовхуєш її у дивосвіт космічний шукати зоряних сусідів.

Благословиш кожний новий день, що мережить поріг майбуття свіжістю ранкового тепла й грається з морськими приboями, купаючись у променистому сонці.

Спалахами блискавиць пишеш на вогненних скрижалях вічно-живі закони буття та заводиш у книги прологи людського дерзання і епілоги проминаючої слави чи неслави.

Скажи, віку мій!

Чи принесеш ти, колись щастя людині?!

ВЕСНЯНИЙ КИЛИМ

На полях весна тче килим квітчастий. З трави рунозеленої, квітів духм'яних і гнучкого вербовіття.

Вночі заколисують її солов'їні співи і вона, розкинувшись білим лататтям на озерних свічадах, залицяється до соромливого місяця — молодика.

Удень сидить за верстатом розмайним і спрагнена п'є хрустальну воду з ручаїв.

Верстає пречудні взори, потягнувшись у голубу далечінь, де сонце вітається з землею, вітерець прогулюється в замислених садах, що пролягають довшеними тінями край людських осель.

Легенькі хмаринки — пір'їни білою хустою бережуть весну від

соняшної гарячі, а вона на крилах неба й землі тче килим нерукотворний, сонцесяйний.

НАЗУСТРІЧ РІДНІЙ ЗЕМЛІ

Я вдивляюсь у далекі шляхи твої, Україно.

З далекої чужини цілую твоє чоло та вмиваюсь голубою Дніпровою водою.

Глибина одвічних дум древнього Києва розтривожує мої мислі й несе мене назустріч рідній землі.

Десь за сірими горбами степ проліг сріблом кульбаби, запахом чебреця, і торкнувся засмаглого небосхилу.

Летить крилато ранковий світ і мене квапливо підганяє ступати в росяну траву.

Іду стежиною, що в'ється між вербами, а крізь далекі літа спомин мережить кучерява розлога калина. За нею стрімкі дерева йдуть у височінь, а ген у далині ліси сповиваються туманом і густою таємницею.

Гаї вмиваються світанковим росінням, а річка ще спить між зеленими берегами.

З-за дубів поважних і обсілих викочується золоте кружало сонця і приголублює замріяні далі.

Вони ж пригортають мене як сина. . .

Що землю рідну вітає у мріях, у снах. . .

ЛИШАЮ СЛІД

Я син моєї яснозорої землі, проораної вже забутими чумацькими шляхами й промережаної модерними магістралями, що тягнуться ген далеко й високо аж у космічне безмежжя.

В моїй країні гудуть метушливі міста, а в тихе надвечер'я сільські хатини мандрують у минуле та голуб'ять золоті соняхи.

Коли ж зорі купаються у криницях, а в місячному сяєві дримає Славута, малюки моєї землі снять про голубі скафандри та блискучі космічні кораблі.

Як світання піднімає краєчок неба, злітають у височінь гримучі літаки й сполохують ще заспаних пташенят.

А на стежині, де сріблом видзвонює роса, я лишаю свій глибокий слід.

На моїй рідній землі. . .

I. ІРШАВЕЦЬ

ЗОШИТ КАТОРЖНИКА
(Продовження, 5)

*

Від тяжкої праці і голоду люди почали хворіти, занепадати, ставались кістяками. Начальство мусіло виконувати проізо́дственні пляни, а люди не мали сили працювати. Тоді підвищили пайок хліба «гарантійний» до 600 г. і зорганізували «поправітельний отдел», куди відсилали ослаблених, але не хворих, щоб набрали дещо сил для тяжкої праці. Там дещо краще давали їсти через два тижні, або місяць — і тоді виганяли на роботу.

*

Після закінчення війни з німцями занехано виробництво «спецкупоркі», а проізо́дство ще не мало визначеного профілю. Сюди звозили з тайги ліс (кедрові і модриновані, а іноді березові колоди), який ми вантажили на вагони для відправки. Очевидно, вантаження проізо́дилось ручно мотузками або, як тут звали, канатами. По «проізо́дственній зоні» вантажі по рельсах, а чи просто по землі перевозили вагонами чи возами, а тягловою силою були ми, каторжники.

З голоду люди почали збирати і їсти всяке зілля, а це в свою чергу було причиною різних хворіб і смертей. Тяжче від інших переживали курці, які за папіроса віддавали останній кусень хліба. Жодні намови і пояснення не помагали. Воля людини зменшувалась враз із фізичною силою. Каторжники не мали жодних прав, жодного зв'язку із зовнішнім світом і не мали права на листування. Про нас і наше місце ніхто, крім НКГБ, не знав, хоч нам удавалося домовитись з битовиками, а навіть з деким із адміністрації і через них вислати вістку додому. Відповідь приходила теж на адресу тих же людей. Небезпечне це було, але люди робили, хоч знали, що їм за це грозить.

До всього нещастя доходили комарі і мушки, що їх тут звали «мошки». Це маленькі мушки, перед якими годі було оборонитись. Літали вони хмарами! Залазили під одєжу, скрізь. Сікли тіло і випивали останню кров. Наші обличчя були опухлі. Битовики й адміністрація мали т.зв. накомарники-каптурі на голову з густою

чорною сіткою на очі. Ми боронились тим, що мазали лице і руки тавотом, або іншим смаром, до якого мушки приклеювались і були нешкідливими.

Влітку «соізволіло» скласти нам візиту якесь високе начальство з управління лагерів на чолі з полковником. Дивно було дивитись на цих новітніх державних рабовласників, які безперечно за таких себе почували. Оці пани «соізволілі» задавати нам питання:

— Жалоби есть? Вопросы есть?

Кому і на кого було жалуватись?

Для заспокоєння переляканих очей виголоднілих людей, комісія на прощання сказала, що належить «ожідать общего помилування, как война акончена».

А люди мовчали!

Кілька слів про нашу одежу. Одягалися ми, ходили і працювали в тому, що мали з дому. Коли вже одежа чи взуття здерлися, нам видавали «черевики» ЧТЗ*. Взуття це, якщо так можна його назвати, було зроблене із старих шин трактора чи автомашини. Одежу давали пошиту із кількох кольорів — з переду з чорного, а ззаду — з зеленого. Бувало, що рукави були білі, і т.д. Спочатку ми не розуміли про що йдеться. Ми були каторжниками!

Десь у вересні нас перестали виводити на роботу. По кількох днях стало відомо, що нас кудись вивезуть, а сюди привезуть военнополонених японців. Нас почали «розраховувати» — забирати все з одежі, що було нам видано. Готовили передавати іншим хазіянам. Куди? Старий молдаванин на своїх камінчиках ворожив мені багато лиха і далеку дорогу.

*

Якось в столярні бригадир Купріянов сказав, щоб я «вилічив» площину для бочки, чи якогось іншого круглого об'єкту. Мені це не вийшло. Не міг я пригадати формули, хоч як напружував мозок.

— Ти сидів у смертній? — сказав він, — нескоро воно мине, але дасть Бог, що мине. Ти ще не зовсім уявляєш, що з тобою, з вами зроблено. Ось глянь у дзеркало.

Справді, я вже був лисуватий і сивуватий. І це за всього кілька місяців. Так, ми ще не зовсім усвідомлювали, що з нами зроблено.

І так одного дня нас запхали в товарні вагони, видали пайки хліба на два дні і... прощай тайга.

А що буде з тобою, дівчино, що співала нам «Де ти бродиш моя доле»? Чи ти вернешся в Україну і знайдеш свою долю?

* Від перших букв — Челябинський Тракторний Завод.

*

Повезли нас на захід. Вигнали з вагонів на станції Суслово в Кемеровській області. Очевидно, зроблено це за самою станцією, за містечком. Далі погнали пішки кілька кілометрів, даючи по дорозі відпочинок на перекур. Тут була ще досить тепла осінь і приємно було лягти в сибірському степу. Як оком глянути — степ і степ, без трави.

Під вечір пригнали нас під браму-вахту лагера, що стояв одним у тім степу. Як і в тайшетських лагерах, так і цей був оточений високим дощаним тином і зовсім відгороджений від світу. Бараки, в яких нас розмістили, були новозбудовані, напівземлянки. Довжелезні землянки, в яких розміщено по біля триста каторжників в кожному. Нарі були двоповерхові. Жодного устаткування, постелі, бані. Їсти давали по два рази. На роботу не гонили. Щоденно поповнювали цей лагерь новими етапами із інших лагерьів і тюрем. Серед цього люду було також багато криміналістів, бувших солдатів німецьких каральних військ, зокрема поліції і СС; тут почав я усвідомлювати, як багато росіян служило в німецькій окупаційній адміністрації і поліції по всій Європі. Чи колись перестане це бути таємницею?

Взимку почали брати сильніших на роботу за зону. Виявилось, що наша зона була частиною більшого лагера, в якому перебували битовики. Тут же при лагері був сухатний завод, де продукували картопляний суш. В'язні з нашої зони виконували помічні роботи, але мали нагоду «красти» пароване картопляне лушпиння, яке зголоднілим було таки смачним. На вахті при поверненні до нашої зони охоранники робили обшук і всі картопляні лушпиння забирали і висипали на землю. Трагедія в трагедії! Тоді люди почали наїдатись лушпинням там на місці, що часто було причиною хворіб, але голод має свої вимоги. Голод докучав усім, крім злодіїв. Найбільш бідними в біді були інтелектуали — бувші професори, вчені, музики, які були незарадні наче діти, а багатьох із них можна було побачити на лагерьному смітнику, шукаючих відпадків харчів.

Весною 1946 року частину лагерьників почали гонити на бутовий кар'єр, що був мабуть 2 км від зони. Там ми виробляли точильні колеса із пісковика, та взагалі добували каміння. По дорозі вдавалось нам іноді схопити кілька картоплин, що масово лежали на полі після минулорічного збору. Коли ту напівгнилу і вимерзлу через зиму картоплю кинути у вогонь, вона ставала повною, як пархавка, швидко пеклася і тим можна було заспокоїти голод, або тяжко захворіти. Але конвой забороняв збирати оту вимерзлу картоплю. Йдучи полями, ми бачили великі копиці капусти, яку

не встигли минулої осені звести з полів і заготовити для харчів. А коли збирали цю картоплю чи капусту люди, які жили на волі, їх арештували і судили!

Що якийсь час в зону входили «воєнохранники» і робили обшук. Перешукували наші бараки і лахи, в яких ми ходили. Як і в тайшетських лагерах, так і тут ми були зовсім ізольовані. Ані кореспонденції, ані будь яких зв'язків із зовнішнім світом! Жодної лікарської допомоги! Щоправда, була тут виділена т.зв. «палата», де лежали тяжко хворі і де лікарем був доктор Павлов, старий ітееловець, але ліків жодних не було. Бані теж не було. Кухня була в маленькому барачкові-землянці, де шевствував китаєць «дядя Вася», в'язень-битовик.

*

Під кінець травня частину з нас перевели в лагпункт, що добував торф. Гнали нас кілька кілометрів степом — полями, які не були обсіяні і ніхто не збирався до сіви. В новому лагері нас розташували в окремому бараці, ізолюючи від битовиків. Тут вперше почали нас клеймовати. На плечах одержі чорною фарбою повиписували нам «лічні номери». Я стався 52. Вертались формально і гітлерівські концтабори!

Торфовище було в лісі. Виводили нас рано і приводили ввечері, тоді ж давали обід, що складався з рибного супу і кусочка риби. В день ми лопатами збирали розмерзлий шар торфу товщиною до 29 см. і кидали на формувальну машину. На другий день повторювалось те ж саме, але в іншому місці. Праця вщерть виснажуюча.

На наше щастя, нас держали тут лише тиждень, а тоді знов погнали нас степом до залізничної станції Суслово і погрузили до товарних вагонів. Прощайте Марінінські лагера! Старії лагера, — як з думою говорили представителі властей.

*

Знов повезли нас на схід. Минули Байкал, який ми оглядали через щілину телячого вагону. І ось на станції Чіта наш ешелъон затримали і по двох днях повезли на захід. Ті, що знали російську дійсність, говорили, що минула нас доля Колими, куди нас напевно везли.

По кількох днях нас розвантажили на пересилці в Красноярську. Пересилка в Красноярську, що належала до системи Норільських концтаборів — Норіллаг, складалася з біля десяти дерев'яних бараків, а точніше шоп з потрійними нарами (причами),

де гніздилися всі насікоми — інсекти, перед якими не було рятунку.

В цій «державі» була своя внутрішня поліція — день і ніч, крім надзирателів, конвою і всієї тюремної адміністрації, «несла службу» спеціальна банда з кримінальників. Здорові бандити з битовиків з кілками в руках ходили по лагері і «піддержували» порядок, забираючи своїм жертвам все, що мало якунебудь вартість. Коли знущалися над своїми жертвами, обов'язково викрикували:

— Здесь Нориллаг! Понял!

*

Ще в лагері в Суслові заприятелював я з Василем Білинським із Кам'янця Подільського. Тут на пересилці ми разом держались. Василеві дали 20 років каторги за вірш «Сибір». Зрештою, ніхто не довів, що він справді був автором цього вірша. Якось в розмові Василь сказав:

— Якщо тобі поталанить вийти колись на волю, а мені ні — всяко в житті може бути, — то обов'язково повідоми моїх синів про мою їм раду: — хай все зроблять, щоб виїхати з Росії. В Росії, все одно — царській, чи советській, таким, як ми, життя не буде. Тяжко жити поза Україною, але ще тяжче жити в російській державі.

*

6-го червня 1946 року нас вичитали на етап. Кілька разів обшук, перевірка «по ділу», до бараків, і знов те саме. Погнали нас на Єнісей. Був ще ранок і погідний день, світило сонце. Сиділи ми на піщаному березі і вже знали, що повезуть нас на північ, десь в Нориллаг, але куди? Аджеж ця «державка» обіймає територію від берегів льодового моря аж десь до Туви.

Підплив теплоход, як тут його звуть «Марія Ульянова» — симптоматично! — і знов обшук і перевірка «по ділам» і передача «товару» конвоеві пароплава. Нас загнали в трюм і розмістили на підлозі як товар. При сходах, що провадили на верх, стояли дві бочки-параші, що служили нам за туалет. На сходах стояла озброєна сторожа — у верхній частині сходів теж. «Ульянова» зайшла ще на правдиву пристань, забрала вільних (?) і рушила на північ.

В трюмі був сумерк, печаль і невідоме. Крик тут нічого не поміг би! В'язні були фізично й морально прибиті. Разом з нами, але до окремого трюма, погрузили військових-японців — десь сотню, або дві. Вони були у своїх уніформах, але без будь-яких знаків, чи

дистинкцій. Держались вони по військовому — старшим над ними був їхній офіцер і він за своїх контактувався з властю. Начальство до них відносилось краще, ніж до нас, хоч і вони були вже осуджені. З кожним днем ставало холодніше, залізні стіни трюма передавали цей холод нам. Лишилось доспівати — «Плачуть, тужать сини України. . .».

*

Ранньою весною 1943 року я товаришував командирів групи УПА «Заграва» Якимчукові до одної бази УПА в Свиначицькому лісі на промоцію випусників підстаршинської школи УПА. Чи збереглися у кого знімки з тієї історичної події? Це було незабутнє свято!

Присутніми були Шеф Штабу Клим і член Обласного Проводу Матвій. Після промоції випусники пройшли парадним маршем і заспівали пісню (тут я її вперше почув):

За потоптану честь України,
За поганьблену землю свою,
Ми ідем, щоб підняти з руїни
Українську державу нову (свою?)
Наша сотня одважна, залізна,
Наша сотня в бою ураган,
Нас Тризуба веде знам'я грізне,
І відважний наш друг (пан?) отаман.

Автором цієї пісні був, як мені говорили, якийсь повстанець з київщини, тому тут і. . . «пан отаман», хоч в УПА всі звертались до себе через «друг», «друже» (пізніше я чув, як співали «друг командир», «друг отаман»). База УПА була тут одною із більших в нашій групі. Крім підстаршинської школи, була тут лікарня, яка вела і курси медсестер. Лікарями були колишні лікарі Червоної Армії, що їх вдалося видерти з німецької неволі, або які якимось чином вийшли з полону, або з цивільної медичної служби. Зрештою, викладачами у військових школах УПА були, між іншими, командири Червоної Армії. Тут була гарбарня і все інше необхідне для існування армії. Був навіть художній ансамбль: «Вуйко-Чорногора», який давав концерти для повстанців і для населення сіл.

Тут теж стояли відділи: вірменів, казахів і узбеків зі своїм командиром Ташкентом (Мір Олієвим). Це була чудова людина. Більшість із них це ті, що попали в полон до німців і повтікали при нашій допомозі, ховаючись у критичний момент у наших людей, а пізніше добровільно пішли до УПА і створювали окремі національні відділи. Але були і такі, які рятувались від смерті в по-

лоні у німців, або які із ненависті до москалів дали себе завербувати до німецьких військових формацій. Згодом вони перейшли до нас. Над цими останніми ми і в Організації і в Штабі Групи розмовляли чи приймати їх, а чи ні. Рішено, щоб прийняти, бо:

— ослаблюємо німецькі військові відділи, що були вислані проти УПА та проти населення;

— збільшуємо нашу бойову силу в боротьбі з німцями;

— реалізуємо ідею дружби поневолених народів;

— якщо серед них є такі, що справді служили німцям, то хай розберуться в цій справі самі між собою.

Певно, в цьому була можливість для німців засилати в наші ряди своїх агентів, але така можливість існувала і без того. Сюди, на «Січ», втікали люди з сіл і міст від німців. Тут можна було зустріти цілі сім'ї з дітьми.

Після інспекції військових відділів і господарчих частин, пригадалась мені дискусія, що велася свого часу над тим, як мають називатись наші частини чи відділи і цілий військовий рух. Мали тоді слухність ті, які опонували назві «партизанка», «партизани». Вже ранньою весною 1943 року було це виразно видне. УПА була зорганізована і діяла на засадах звичайної регулярної армії, поширено деякі завдання воєнного часу, як, наприклад, шкільництво для цивільного населення, політично-виховна праця серед населення, і т.п.

*

Об'їжджаючи військові шпиталі в терені і розмовляючи з раненими повстанцями, мав я ось такий випадок. В одному шпиталі (очевидно польовому) повстанець, що мав руку на «самольоті», оповідаючи про бої з німцями на Горохівщині, ні то спитав, ні то ствердив:

— Але до жнив німців поб'ємо і викинемо геть не тільки з усіх сіл, але і з міст?!

Справді, тут німецькі військово-поліційні загони, як і на всій Волині і Поліссі, були вже лише по більших містах, і то не по всіх. Яка була велика сила віри в перемогу в цього повстанця! І ненависть до окупантів!

Але були тут і слабкі пункти, а саме — недостатня чуйність. До основних об'єктів військових і господарчих, а їх, властиво, не можна було розмежувати, кожний, хто хотів, міг дістатися. Були, щоправда, варті і паролі, але всі все знали. Радість перемоги! Наслідки цього дались скоро знати. Німецька авіація почала налетати на ліси, на наші об'єкти. Не були вони дуже цільні, не дуже багато робили шкоди, бо ліс все ж таки охороняє, але це свідчило про

те, що німці вже щось знають про «Січ». І цьому лихові треба було терміново зарадити.

Уникнути всього лиха мабуть не було можливо, бо йшли до повстанців всі, але охорону військових об'єктів УПА і місце постійного Штабу Загону належало негайно перевести на військовий лад. Після обговорення цієї справи на відправі Обласного Проводу та з командирами відділів, цією справою мали зайнятися друзі Володимир і Макар. Питання чуйності і розвідки було важче ще й тому, що і росіяни все висилали своїх розвідників і шпигунів під маскою втікачів з німецьких лагерів чи транспортів, якими везли людей на роботи в Німеччину. Хто ж відмовив би допомогти втікачеві? І це, власне, москалі використовували.

Тут діяла наша друкарня. Видавався «Перець», відозви, звернення до населення і до чужинців, що перебували в Україні. Особливе місце відводилось праці серед середньо-азійських народів, які тут знайшлися як бувші солдати Червоної Армії. Були тут представники усіх народів Росії — узбеки, казахи, а найбільше було таджиків, туркменів, кара-калпаків та інших. Узбеки і кара-калпаки творили одну військову одиницю. Окрему — казахи, вірмени, ще з інших створено відділи середньоазійські. Для видавничої справи було покликане щось на зразок редакційної колегії, в якій вів справи Мір-Олієв родом з Ташкенту — «Ташкент». Дуже інтелігентна, освічена людина. Він міг без перерви розказувати про свій Узбекистан, про його красу, але передусім про його багатства. Багато днів я провів з ним на розмовах, вислухуючи його розповіді неначе на лекції історії в школі.

Багато із них непогано присвоїли українську мову, будучи майже два роки серед наших людей, але ті, які були в німецькому полоні, не знали не лише нашої мови, але й слабенько знали російську, — стільки, що мусіли навчитись в Червоній Армії. Література, призначена для них, мусіла бути писана їхньою — узбецькою, казахською або іншими мовами. Тоді вони ще послуговувались латинською абеткою. Багато труду коштувала нас перекладницька робота: наприклад, з узбекської на українську, або навпаки, а часто треба було користуватись і російською мовою. Редакційна колегія працювала таки добре. Чимало праці вимагало розповсюдження літератури, а зокрема доставка її до німецьких військових і поліційних частин, в яких служили середньоазійці, а також і до таборів полонених.

Єднання поневолених народів Росії і Райху і спрямування їхньої сили на боротьбу з цими імперіями Організація вважала за дуже важну ділянку своєї політичної праці. Окружний і Обласний Проводи багато праці вложили в цю благородну справу (тут, на Володимирщині і Горохівщині, Окружним Провідником десь із

другої половини 1941 року був Крилач, а з 1943 року він був Обласним Провідником).

Бували, як сказати б, і клопоти молодості. Сталося так, що «Ташкент» закохався в медсестрі Катрусі, родом мабуть з житомирщини або київщини, в якій кохався і один із наших інструкторів — Боремський. Очевидно, народні звичаї у нас і в Узбекистані різні, в тім і любовні. До цього доходить ще їхній темперамент, що має більшу теплоту, а радше гарячку. Катруся, мабуть, теж кохалася в Боремському. Але, як це пояснити «Ташкентові»? І чи взагалі щось в любовних справах можна пояснювати? І так повсталася, як дехто хотів, майже політична справа. Таке життя! Квіти і кров, кров і квіти! Ось так, лежачи в смердючому товарному трюмі «М. Ульяновой», передумував не так давню ще волюборотьбу, її радості і печалі.

*

Десь від Єнісейська почало холодніти. Залізний трюм стався холодильником. Два рази на день нас «провіряли» — переганяли всіх на одну сторону трюма, а порожню обшукували солдати дерев'яними молотками (підлогу і стіни), щоб часом хтось із каторжників не розрізав пароплава. По цій операції провіряли нас тими ж молотками, перераховуючи і переганяючи на другу сторону, де порозкидуване було наше майно — лахи.

Бувало, що дижурний солдат при сходах сказав яку місцевість минали, бо це був звичайний пасажирський пароплав, що причалаував у кожному річному порті. Люди виходили й входили, вантажили і розвантажували товари. Так вчилися ми географії «не об'ятої родіни»! Ці нормальні вільні люди-пасажирини очевидно знали про нас, але для них, як видно, це була звичайна дійсність.

Шостого дня доплили ми до Дудінки і тут нас висадили. Було це, здається, 16-го червня, 1946 року. День погідний, як оком сягнути — сніг і крига. Льодовий затор товщиною сягав мабуть двох, або трьох метрів. «М. Ульянова» йшла, отже, тут за кригами Єнісею. По здавчо-прийомній процедурі, погнали нас через місто до лагера — на пересилку. Люди виходили із своїх балків-хат подивитись на перший в цьому році етап заключоних — . . . плакали. Так, — плакали. Це був не просто «етап». Це був дуже великий, майже всі молоді, виснажені тюрмами і каторгою, обірвані, а конвой — щільний, бойовий і брутальний з вінтовками «воштик» проганяв усіх криком, штиками і собаками. А люди. . . плакали і говорили — «всі ви тут голубчики погинете! Вас на смерть сюда привезли! Так вітало нас Заполяр'я, майже 70° північної широти. Ми знов були в бараках Нориллага.

*

Дудінка. Портове містечко, брама до Норильська і на Льодовий океан. Але передусім — пересильний лагерь, «пересилка». Сюди ціле літо Єнісеєм звозили в'язнів з півдня і півночі, бо до Дудінки доходили теж кораблі з Архангельська і Мурманська через «северний морской путь». З Дудінки розвозили в'язнів до лагерьів розташованих по цій замерзлій, сніговій пустині. Але найбільше вели до Норильська — 100 км. на схід від Дудінки.

Розмістили нас в дерев'янім двоповерховім бараці-шопі. Щось подібне, як велика клуня, без вікон, без прич, без опалення. Всі ми були майже голі й босі, але відразу лягли на дерев'яній підлозі. Полярний вітер вдирався через щілини між дошками, було холодно. Який день і яка пора — не знали. Весь час було ясно-видно. На сніданок (а може вечерю) принесли нам по сухій соленій рибині і по два сухарі з чорного хліба і... кип'яток. На другий день вигнали нас на подвір'я, де ми зустрілися з каторжниками, які вже тут зимували.

З нашого етапу десь біля сто каторжників залишили в Дудінці, а решту вислали до Норильська. Перевели нас до «правдивого» бараку, де ми попритулювалися до себе, щоб ogrітисся і заснули. Держали нас, каторжників, окремо у виділеній частині лагера, в якому були битовики-ітееловці, які обслуговували пересилку і працювали в порті на вантажних роботах по обслуговуванню суден і сплаву дерева чи, як кажуть москалі — «леса», яке сюди плотами плило Єнісеєм із півдня.

Нас призначено на будову станції — «Дудінка Сортировочная» — в чистій тундрі, десь хіба чотири кілометри від Дудінки в напрямку Норильська. Щоденно нас конвой з собаками гонив побіч вузької залізничної колії, туди і назад. А за «каждое провинение» конвой казав нам іти по тундрі кілька метрів від залізниці. На зиму нас привели на «сортировочную» в побудовані бараки і будинки. До праці гонили щоденно. Серед каторжників був український православний священник родом, здається, з Київщини, який у святкові дні відмовлявся працювати. За це «провинение» конвой ставляв його біля вежі (вишки) конвоєнта і так держав аж до закінчення каторжного дня, не дозволяючи йому ані сісти, ані ходити, а мороз скрипів. Але священника не зламали!

Тут вперше зустрівся я з в'язнями судженими в тридцяті роки. Їм формально залишилось вже небагато строку, але не дуже вони були певні щодо своєї дальшої долі, а ми ще не розуміли чому. Працювали вони як адміністративно-технічний персонал. Були освіченими, інтелігентними людьми, в більшості «твердими» соціалістами чи комуністами, працювали чесно, були добрими фахівцями.

Якось під зиму, вернувшись з роботи, зауважили ми метушню лагерного начальства. І... видали нам «постельные принадлежности» — матраци і одіяла (коци)! Що сталося!? На другий день ітееловець Білий приніс нам «Правду» або «Ізвестію» (в лагері газет не було), де була невеличка згадка про те, що «імперіялістична пропаганда веде наклепи на СССР, ніби в СССР є концентраційні лагери і домагається від ООН, щоб міжнародня комісія dokonала контролю місцевостей, між іншими і по Єнісеї».

— Ви тепер понялі? — сказав Білий.

Так, ми зрозуміли. І хоч великих надій ця вістка у нас не породила, все ж таки було легше на душі, що світ почав пізнавати правду. Та і спати на матраці і під одіялом було тепліше. Дяка вам за це незнані люди.

Начальник лагпункту молод. лейтенант Смірнов став трішки людяним. А голод докучав! Крали всі — вільнонаймані і лагерна обслуга, яка в більшості була із бувших поліцаїв, злодіїв, жуликів. Кілограм хліба на базарі коштував 20 рублів, кілограм сала — 80 рублів. Ітееловці-пропусники виносили хліб, крадений в лагері, і вимінювали його за сало. І так жила спекуляція. А хліб у лагері був основою існування людей! Як була сніговія і великий мороз, то хліба не довозили по кілька днів, а тоді давали замерзлий.

Одного дня по роботі наша бригада не прийняла їжі і зажадала начальства. Ми не сподівались аж такої реакції. До бараку прибіг начальник лагпункту, завідуючий кухнею, опер і інші.

— Кто сделал забастовку? — крикнув Смірнов.

— Никакая забастовка, — боронився бригадир.

— Пасматріте, што нам дают кушать!

Справді, навіть аналітик в перевареній воді, що зветься «супом», крім води нічого не знайшов би. Завідуючий кухнею Синіцин приніс слоїки з пробами «первого і второго», але нічого не помогло. Їжу нам замінили, але «зачинщика» таки не знайшли. Це була наша перша «перемога»! Але інші нас не підтримали, ще не прийшов час, люди ще були прибиті.

Копавши котловини під будову, натрапили ми якось на могилики із ще не зовсім знищеними людськими трупами. У цій замерзлій тундрі тіло не швидко піддається розкладові. Звідкіль воно тут узялося? Жодного зовнішнього знаку, що тут були могили; експедиція? Майстром на будові був колишній в'язень К., колишній член КПП, родом з Полісся, який вже своїх десять років відсидів, але виїжджати на «велику землю» не мав права. Він вияснював нам оцю таємницю.

— Як почалася війна, влада почала ліквідувати в'язнів «неблагонадьожних». Серед криміналістів знаходили таких, які «робили доноси» на замовлення, що ніби такий-то а такий організує втечу. Решту ось бачили ви самі. Да!

Якось до столярні прийшов Степаненко, який був парторгом. Він полагодив із завідуючим столярнею (надволжанським німцем), Бауром, зроблення домовини і... надгробного хреста для щойно спочившої своєї жінки. Його дружина як жила була комсоргом, але перед смертю просила, як він казав, щоб її поховали по християнському. Але пізніше Степаненко замовив ще, як тут називали, тумбочку, тобто пам'ятник із зіркою, бо влада не дозволила, щоб на могилі комсорга поставили хреста, що пізніше і так напевно зроблено. Обое були молоді, обое українці.

На переломі сорок шостого і сьомого років видно було нових, молодих людей в службі охорони: конвоїрів, надзирателів. Одного разу ми запитались у бувшого вчителя з Дніпропетровщини, який лихий його привів сюди з України, і то в поліційну службу?

— Дуже просто, — відповів він. — Я тут тричі стільки зароблюю як вчитель в Україні, і не лише в Україні, а ще й додатки, а в мене ж сім'я.

— Ніби логічно...

— А в мене інша справа, — оповідав старшина. Я фронтовик, побував трішки в Європі, дещо бачив, пізнав, почув і мабуть зрозумів. Ось, не чекаючи лиха, зрозумів, що треба самому їхати якнайдалше поки...

Не зовсім ми все це розуміли, але такою була правда.

Будова «сортировочної» наближалась до кінця. Кілька житлових будинків, як їх звали восьми і шістнадцяти квартирних, були готові, як і інші станційні споруди. Почали прокладати нормальну залізничну лінію до Норильська. І ось, однієї зимової ночі гук і горохит розбудив каторжників. Причілкова стіна трьохповерхового будинку «відірвалась» від решти будинку і впала на зовні. Будинок був гіпсолітовий, обкладений цеглою. Вічна мерзлота зробила несподіванку, що тут часто буває. На щастя, ніхто не загинув. Але і без того щоденно «бичок» вивозив іноді по кілька в'язнів за браму на вічний спочинок. Знайдуть їхні кості інші в'язні, які будуть розбудовувати другу «очередь сортировочної!» Москалі, ті, що сиділи з тридцятих років, іноді сумно співали: «Ой умру я, умру, поховають мене, і ніхто не узнає, де могила моя, і ніхто не прийде, щоб ранню весною як соловей заспівати!» Але тут оцим каторжничим трудом будувалась їхня, російська могутність. Парадоксальне, і правдиве!

(Продовження буде)

Стах БУГАЙ

СТЕПАН МАЗУР ЖИВЕ В ПАМ'ЯТІ НАРОДУ*

Вірність Україні — провідний мотив життя і діяльності українських повстанців 40-их років. Цією думкою був пройнятий і народний герой Збаражчини — Степан Мазур. Для нього найсильнішим почуттям і найважливішою метою була турбота про Україну та допомога знедоленому народові.

Степан Мазур народився 1899 р. в селі Терпилівка в родині селянина, що мав усього 8 моргів поля. На весні 1914 р. 15-літній Степан поїхав на сезонну працю до Німеччини, де його захопила Перша світова війна. В 1915 р. він повернувся в Галичину і вступив добровольцем до Українських Січових Стрільців. Брав участь у боротьбі на різних відтинках російсько-австрійського фронту. У боях на Маківці добився відзначення й підвищення в чині до ступеня старшого стрільця, а згодом вістуна. В 1918 р. Мазур боровся проти поляків поблизу Львова, де двічі ходив у розвідку, щасливо приносячи цінні інформації для дійової армії.

Повернувшись із війни, він осів у рідній Терпилівці і господарював на батьківській ниві. Часто вів наполегливі розмови з селянами, підтримуючи їх на душі та культивуючи прекрасну пристрасть полум'яної віри в майбутнє України. За німецької окупації Степан Мазур був війтом у селі, бо добре знав німецьку мову.

В дні 5-го березня, 1944 р., з другим приходом советських військ, він відразу пішов у підпілля і став партизаном. Доля хотіла, щоб одна жидівка, яку переховували селяни в Терпилівці, помітила його на вулиці і зробила донос, що колишній війт перебуває у селі. Так віддячилася за те, що її врятували від німців. Росіяни, яких тоді було багато в Терпилівці, зловили Мазура, зв'язали йому руки колючим дротом і стали допитувати. Допитували його три енкаведисти якогось штабу в невеликій кімнаті з одним вікном, що було звернене на північ. Уже на початку розмови Степан Мазур заявив, що він розповість усю правду, тільки просить, щоб вони розв'язали йому руки. Тоді він просто заявив енкаведистам, що за німців був війтом, а тепер є членом укра-

* Цей історичний нарис появився в збірнику «Збаражчина...», том II, стор. 312, 1985, Торонто, Канада.

їнського підпілля. У цей момент він блискавично скочив у вікно і зник у сутінках вечора. За ним посипались постріли, але — на щастя — його не попали. Цілий тиждень намагались енкаведисти його зловити, вживаючи в пошуках навіть літака.

Тим часом військовий штаб залишив село. Мазур вийшов із схованки і навіть зайшов до своєї хати відвідати дружину, сина і дочку. До речі, його син Іван пізніше пішов слідами батька, прилучився до повстанців і загинув у боротьбі з советськими військами. Мазур ніколи своїх людей не боявся, довіряв їм і тому часто з'являвся в селі. Одного разу, перебуваючи вдома, раптом опинився в руках двох міліціонерів, які його заарештували і вирішили завести на міліцію. Він підкорився їхньому наказові і першим вийшов із хати до сіней, але тут раптом зачинив двері на замок, мало що не поранивши рук одному міліціонерові, а сам швидко вискочив на подвір'я, і щез. Міліціонери вибили вікно, вискочили надвір і кинулися за втікачем, але його вже на дворі не було. З люті підпалили хату, заарештували Степанову дружину, яку згодом вивезли на Сибір, де вона й померла.

Відтоді Степан Мазур уже не з'являвся в селі удень, приходив уночі й завжди з групою повстанців. Так складалося, що вдень у селі була влада НКВД, а вночі Терпилівка переходила в руки повстанців.

Замітна подія трапилась на самі Різдвяні свята 1946 р. Того дня пізно в ночі Степан Мазур разом із п'ятьма повстанцями зайшли до одної господарської хати заколядувати. Звуки колядки дійшли до загону енкаведистів, що проїжджали селом. Вони, зодягнуті в білі плащі, потайки підійшли під вікна хати і, помітивши всередині повстанців, вирішили їх захопити, але до хати побоялися зайти. Зчинилася сильна перестрілка, в якій загинуло три повстанці, а Степан Мазур разом із Василем Кисілем (загинув пізніше у боях), під прикриттям білих ряднин і сильного вогню з автоматів, вирвалися з хати і втекли. Тоді вбито двох енкаведистів, а кількох сильно поранено. Селянську хату росіяни спалили. Після того Степан став більш обережним, але не поривав зв'язку з селом, далі продовжував підбадьорувати селян, що одного дня комуністична в'язниця народів таки завалиться, що воля, все більше й більше скроплена кров'ю, таки прийде.

Одного дня, ідучи з млина, я раптом зустрів Степана Мазура, який сказав, що село в небезпеці російської облави й почав тікати в поле, щоб десь там заховатися, але хтось з енкаведистів помітив його. Він заскочив до хати Катерини Каменецької (вже померла), що стояла окрай села, щоб дістати коня і наздогнати втікача.

Жінка пішла до стайні по коня, але не спішилася його вивести, бо бачила Мазура, як він утікав у поле. Москаль, не довго думаючи, сам заскочив до стайні, вивів коня, сів на нього і почав гнатися за Мазуром. Йому з допомогою прийшли ще інші два москалі, але пішки. Енкаведист наздогнав Мазура на полі біля півкіп. Мазур звернув свого револьвера проти ворога, пробував вистрелити — перший раз, другий раз, але револьвер затявся, тількищо втретє у розпачливу хвилину впав постріл з револьвера, і москаль звалився з коня. Мазур вирвав від ворога його рушницю і почав обстрілювати погоню — одного вбив, другий повернувся в село, а Мазур з рушницею зник на довший час.

У селі ходили чутки, що Мазур з повстанцями виконував різні акції проти енкаведистів. Одного разу він завквартирувався в Климківцях і пішов спати на сіно в стайні. Раптом на подвір'ї з'явилися росіяни в пошуках «бандита». Хтось очевидно мусів донести про перебування Мазура в селі. Після даремних обшуків господарства, вистрілили запальну кулю в стайню. Будівля загорілась, Мазур вискочив серед диму та з автомата обстріляв енкаведистів, одного вбив, кількох поранив, а сам утік, хоч був поранений у ногу. Десять біля тижня перебував ще в селі, а згодом поїхав до Львова, вилікував ногу і знову повернувся до повстанців. Тепер НКВД уже інтенсивно розшукувало його в цілому Новосільському районі. За героєм нищпорили десятки шпигунів, але все даремно.

Дня 7-го липня, 1947 р., на свято св. Івана Мазур несподівано з'явився в селі Добромірці. Тепер він горів полум'ям страшної помсти проти всього советського за муки своєї дружини й за сина Івана, що загинув у бою в селі Ободівці, попавши в московську засідку. Мазур дуже гродився своїм сином, який, переказували, помер зі словами «Ще не вмерла Україна» на устах.

Мазур часто допомагав у роботі жінкам, яких чоловіки пішли в підпілля. Коли одного разу він косив гречку, якась злісна людина завела туди ворога. Розпочався завзятий, нерівний бій. Мазур убив одного енкаведиста, але й сам загинув — смертю героя! Він показав, якими шляхами має йти наш новітній герой та як він повинен прожити життя, аби стати гідним свого часу — боротьби за вільну й незалежну Україну.

Рецензії, огляди

Володимир ЖИЛА

СКОРИСТАЙМО З ДОСВІДУ ВЕЛИКОГО МИТРОПОЛИТА

О. Іван Музичка, «Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Росії в 1914-1917 роках». «Богословія», 47 (1983 р.).

Понад сорок років тому митрополит Андрей Шептицький пішов з життя, але й сьогодні він серед нас. Його діяльність, що відзначалася всебічністю і не обмежувалась лише до церковно-релігійних справ, а охоплювала всі ділянки українського життя й культури, надихає нас в розпорошенні на велику працю для добра поневоленої Москвою України і її переслідуваних церков. Вона формує нашу волю і характер, зокрема тепер, коли ми готуємося до святкувань тисячоліття хрещення України і хочемо надати цій історичній події глибокого релігійного й культурно-національного значення та провести це в душі християнської любові, порозуміння і єдності.

Наукових досліджень екуменічної діяльності митрополита Андрея Шептицького покищо немає багато. Тому працю о. І. Музички приймаємо з вдячністю. Він взявся до трудної роботи, маючи для цього потрібний досвід і науково-методичний підхід.

Рецензована стаття призначена, насамперед, для фахівців. Але значення її далеко ширше. Вона стане в пригоді будь-якому, хто цікавиться особою митрополита Шептицького, а зокрема його екуменічною діяльністю. До справи автор підійшов дуже сумлінно, зокрема в добір матеріалу. Читаючи сторінку за сторінкою цього дослідження, відчуваємо, наскільки копітким і вдумливим було його зусилля. Отець І. Музичка досить всебічно охопив життя і діяльність митрополита-в'язня під час його трирічного побуту в російській імперії (1914-1917).

Дослідження складається з чотирьох розділів, вступу й заключення. У вступі маємо методологічно поданий матеріал про походження митрополита, його суспільно-політичні й релігійні погляди та його запал до екуменічної діяльності. Перший розділ присвячений розглядові ситуації російської православної церкви й інших віровизнань наприкінці XIX і початку XX стол. Змальовано тут і духову атмосферу того часу та показано перші паростки екуменізму. Згадує автор також і про велику екуменічну подію — Велеградський конгрес (1907), який розглядав взаємовідносини між православним Сходом і католицьким Заходом. Митрополит Андрей, беручи участь в конгресі, стояв твердо за об'єктивне й всесторон-

не розглянення спірних питань між Сходом і Заходом. Він вже тоді, як слушно підкреслює автор, був “справжнім екуменістом”, що не числив “на кон'юнктури”, а враховував “потреби душі”. Його мислення було євангельським, просякнутим духом істини, що “змагається добрим змагом віри”. У нього також не було політичних намірів. Він стояв за повне “збереження східнього обряду в повній його ідентичності, без ніяких домішок”.

Тут буде до речі ствердити, що митрополит Шептицький тричі побував у Росії (1887 р., 1908 р. і 1914-1917 рр.). Перший раз, щоб познайомитися зі східнім обрядом поза Галичиною. Другий раз, інкогніто, для нав'язання ближчих екуменічних зв'язків, і третій раз не по своїй волі. Туди його вивезли як в'язня російської імперії.

У другому розділі простежуються основні події на життєвій дорозі митрополита-в'язня і аналізуються його поняття екуменізму. Вони, на його думку, повинні зводитися до “діалогу-розмови в душі чину й любови”, а не до богословської чи правничої дискусії. Таким чином, основи його екуменізму: “вземно себе пізнати”, “вести розмови, стрічатися в душі любови і бути готовим собі помагати”. І це він всюди засвідчував своєю поведінкою і своїми виступами. В Росії він виступав подібно, як колись виступав у Римі апостол Павло. Тому автор дослідження називає його апостолом-в'язнем. Митрополит відважно проповідував ідеї екуменізму й здобував приятелів для свого розуміння християнського діалогу. Він вважав, що “ненарушена Літургія Сходу і монашество” — це рушійні сили його екуменізму. Митрополитові подобалося також на Сході велике прив'язання до обряду та факт, що літургія там часто була єдиним вчителем духового життя, правд віри й об'єднуючим чинником благовістити Христове слово. Він чітко відрізняв православ'я церковне від православ'я державного, яке він називав православ'ям “казьонним”, бо воно спиралось на державній силі.

Третій розділ присвячений оснуванню ядра російської католицької Церкви в Росії і організації російського екзархату, з якого митрополит виключив Україну й Білорусію в межах їх етнографічних границь.

Побував митрополит Андрей також і в Києві, де утворив Генеральний вікаріят для галичан і для галицьких священиків, що їх вивезено під час російської окупації. По його від'їзді тут збудовано малу церкву для греко-католиків, до якої, як пише о. І. Музичка, ходили на богослуження також і православні.

Популяризація в книзі досвіду екуменізму є дуже корисною. Як бачимо, митрополит Шептицький випередив сучасний світовий екуменізм на близько 50 років. За його досвідом пішли спочатку ентузіясти Заходу, а згодом і Рим, пам'ятаючи, що християнська любов — це одинока сила, що приведе нас до спільного діалогу, до взаємного пізнання й зрозуміння та до взаємної допомоги.

І останнє, автор добре продумав композицію своєї статті, щасливо уникнувши повторень. Можна не сумніватись, що праця о. І. Музички була схвально оцінена нашою науковою громадськістю і принесе значну користь українському релігійному життю у його теперішньому розвитку.

“ЗА РІДНУ МОВУ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ”

Твори Василя Гренджі-Донського, том III, за ред. проф. д-ра Василя Лева. Вашингтон, Видання Карпатського Союзу, 1983. Стор. 687.

В 1984 р. появився на книгарських полицях третій том “*Творів Василя Гренджі-Донського*”. Книга містить твори для дітей і молоді, дає широкий перелік мистецьких здобутків поета.

Рецензований том підібраний вибагливо читається з великим інтересом. Заслугує на увагу використаний редактором чіткий розподіл творчості, що базується на принципі стильових уподобань поета. Звичайно, тут не можна говорити про всеосяжність пропонованого підходу, але його позитиви безсумнівні, коли врахувати, що книга призначається для молодого читача. Видання складається із шести розділів: поезії (оригінальні й перероблені), віршовані казки й оповідання, казки (прозою), оповідання, п’єси, сценки й радіосценки.

Творчість Гренджі-Донського для дітей і молоді припадає на період, що охоплює мало не половину ХХ століття — від 20-их до 70-их років. Це був час, коли в українському суспільстві відбувалися найпотужніші національні й політичні зрушення: роки реакції, що настали після поразки за відновлення Української держави; Друга світова війна; опанування советсько-московським ладом майже всіх українських земель... Поет був очевидцем і учасником цих подій.

Навіть побіжна характеристика цього періоду творчості Гренджі-Донського зайняла б чимало місця. Тому спинимося лише на тих його творах, що увійшли у третій том та вказують на його творчу еволюцію. Тематика для дітей і молоді вабила поета протягом усіх років його творчості. В 1925 р. появилася його “*Китиця квіток*”, збірка поезій для дітей. Ці вірші написані в душі народніх пісень і в них поет розкриває любов до рідного слова й до рідного краю:

Шануй, люби свій Рідний Край,
де змалку ти живеш,
в чужині долі не шукай,
її там не знайдеш!

Важке в чужині пробуття,
чужий та інший світ.
Було б гірке твоє життя,
гіркий насущний хліб.

Нема розмов, своїх пісень,
утіхи там нема.
Твоя душа і в ніч і в день
прибита і німа.

(Стор. 31)

Сюжетна структура вірша проста, але дуже характерна для Гренджі-Донського; у ній відчуваємо пильну увагу поета до психологічної переконливості й мистецької значимості засобів вислову.

Улюбленою формою творчості поета були також віршовані казки. Серед них найбільш мистецькою є казка “Манюсінька”, написана за мотивом твору Ганса-Крістіана Андерсена, видатного данського письменника-казкара. У цій казці багато фольклорних елементів, є в ній і гумор, а фантастика широко поєднана з реальним життям. У рецензованому томі казка вміщена у віршованій формі, прозою і в формі радіосценки. В 1956 р. поет доповнив її і тут вона друкується вперше в поширеній формі з ілюстраціями Володимира Баляса. В 1943 р. “Манюсінька” появилась в Українському Видавництві в Кракові у цьому ж самому мистецькому оформленні. Сюжет “Манюсінької” нескладний, проте дуже своєрідний і закінчується перемогою маленької дівчинки:

І от прийшов весільний день,
текло вино і пиво,
і серед квітів і пісень
живуть вони щасливо.

(Стор. 161)

Гренджа-Донський певний тут, що після багатьох пригод дівчинка заслугує на щастя. Звідси й оптимістичне закінчення казки. Окремі картини напрочуд майстерні, а змальовані образи вражають своєю лаконічністю, скромністю фарб та влучністю портретних рис.

На увагу заслуговує також “Байка про козу та вовка”, ілюстрована Витовтом Манастирським. Ця казка в цьому самому мистецькому оформленні появилась 1943 р. в Українському Видавництві в Кракові. “Байка про козу та вовка”, здавалося б, не має будь-якого значущого змісту, проте її закінчення глибоко западає у пам’ять. І в юного читача напевно не буде сумніву в тому, що вовк — по суті ворог у звіринному світі.

Гренджа-Донський багато писав для дітей і прозою. Дуже цікаці його “Оповідання з карпатських полонин” (1926). У третьому томі появились також оповідання дотепер недруковані, написані в пізніших роках творчості. Тут варто відмітити такі оповідання “Нечиста сила”, “Іспит”, “Пташенята розпрощалися з Оленкою”, “Колеги” тощо. Персонажі цих оповідань позначені чіткими рисами. Читач легко сприймає їхню зовнішність, наприклад, старенького професора в оповіданні “Колеги”. Що більше, в міру розвитку сюжету в оповіданнях зростає людська сутність персонажів, що прибирають чіткі психологічні риси.

Письменник любив також драматичну форму творчості. Проте його п’есам бракує вишуканості малюнка, виразно окреслених авторських симпатій чи антипатій, як також чіткої ідейної спрямованості. Найкращою п’есою вважаємо “Прогулянку на місяць”, фантастичну п’есу для дітей на три дії. Дуже припали нам до вподоби авторські маленькі п’ески, сценки й радіосценки, які свого часу передавала українська радіовисиль-

ня Пряшева. Радіосценки не тільки цікаві; в них помічаємо майстерність у діалогічній побудові, влучність і економність вислову, лагідність і доброзичливість.

На склоні свого віку, живучи на еміграції на Словаччині, поет дуже турбувався долею української молоді. Він боявся, що вона швидко зденаціоналізується в словацькому морі. "Тому, — як відмічають видавці третього тому, — велику частину свого часу присвятив він (Гренджа-Донський — В.Ж.) праці для молоді. Перекладав підручники з чеської та словацької мов для українських шкіл, перекладав вірші та оповідання. Відчуваючи потребу журналу для дітей, він став ініціатором видання журналу "Дзвіночок" та найбільше спричинився до появи дитячого журналу "Піонерська газета" українською мовою. Письменник дуже радів з приводу появи цього журналу, як видно з його "Споминів", де він пише: "Маючи вже за собою десятки надрукованих власних книжок, я ще ніколи не відчував такої радості як тепер, побачивши перше число газети по-українськи! Це буде мій тріумф! Моя перемога в боротьбі за рідну мову українських дітей" (Стор. ix).

Гренджа-Донський належав до тих поетів і письменників, творчий ріст яких не уповільнювався на кінець життя. В своїх творах для дітей і молоді він виступає як гуманний, талановитий педагог, для якого життя було невичерпним джерелом тем, сюжетів та образів. В особі старенького професора історії з оповідання "Колеги", вбачаємо постать самого Гренджі-Донського, який в глибокому переконанні пише: "Це мені подобається, бо прогрес якраз полягає в тому, щоб учні були кращими за вчителів, щоб молодь переганяла старих" (Стор. 445).

Рецензований третій том "*Творів Василя Гренджі-Донського*" є, без сумніву, значним внеском у розвиток української поезії і прози для молоді. Поет писав свої твори з любов'ю і з великим ентузіазмом, надіючись, що таку саму любов і ентузіазм вони викличуть в серцях молоді, яка читатиме їх із захопленням та пошаною до всього рідного.

Отже, пропонуємо нашій молоді цю цікаву й оригінальну книгу на літо, пам'ятаючи, що учень — завжди учень — і тоді, коли він перебуває в стінах школи, і коли відпочиває.

Упорядник цього тому, дочка поета Зірка Гренджа-Донська, і його редактор д-р Василь Лев виконали велику за обсягом роботу, зібравши більшість творів для дітей і молоді закарпатського поета й письменника Василя Гренджі-Донського. Видання має коротке вступне слово від видавництва, цінні пояснення невідомих слів та висловів, як також поазбучний список творів.

Книга в цілому видана культурно, без більших недоліків і неточностей. На нашу думку, вона повинна стати корисним виданням не тільки для молоді, але й для широкого кола читачів.

Дарія ДАРЕВИЧ

З НАГОДИ ВИСТАВКИ СКУЛЬПТУР ГРИГОРІЯ КРУКА В АНГЛІЇ

Виставка скульптур і рисунків відомого мистця Григорія Крука в Англії це небувала нагода ближче запізнатися з мистецьким дорібком одного з найбільш видатних українських скульпторів в діаспорі. Виставка яка складалася з 46 скульптур і 45 рисунків мистця займала центральне місце в головній залі-ротонді т. зв. Bracewell Smith Hall імпозантного Cliff Castle Art Gallery and Museum в Кіхлей біля Брадфорду. Ця виставка, яка тривала від 29 листопада 1986 до 4 січня 1987 р., відбулася заходами Централі Союзу Українців у Великій Британії та Управи Мистецьких Галерій і Музеїв міста Брадфорду. Ініціатором та організатором цієї виїмкової української виставки був заслужений культурний діяч і бандурист Володимир Луців.

Крім скульптур і рисунків маестра Крука на балконі ротонди влаштовано виставку ікон, картин та графіки під назвою Українське мистецтво 1786-1986. Неймовірно при вході до головної залі в передпокою заповнено вітрини українським кічом, який звеличано написом по-англійському "Ukrainian folklore", а в горішнім передпокою виставлено зразки народного мистецтва — одяг, писанки, вишивки. Таке вимішування етнографії, кічу і мистецьких праць заслуженого українського скульптора не приносить користи нікому. Дивно, що професійна галерія на щось подібного погодилася. Виставка Крука на високому рівні, серйозна і багата. Його праці говорять самі за себе і цілком гідно репрезентують перед глядачами високий рівень українського мистецтва.

Григорій Крук народився 1911 р. в Братишеві недалеко Львова у гончарській сім'ї. Вчився у Львові, Кракові і Берліні, а після війни шість місяців пробув в Італії. Від 1937 року маестро Крук живе і працює в Мюнхені де щорічно бере участь у виставках Асоціації Мистців Мюнхену. Його скульптури знаходяться у Національному Музею в Парижі, в музеях міст Дубровнік і Регенсбург, та в багатьох приватних колекціях по цілому світі.

Більшість виставлених праць створені мистцем в глині і відляті в бронзі. Скульптури Крука віддзеркалюють його походження з українського села початку 20 століття і його зацікавлення долею селян, портретом та історичним минулим України, як також його захоплення жіночою фігурою. Найсильніші і найбільше цікаві це його зображення українських селян. В скульптурах *Родина втікачів*, 1938, і в *Мати втікачка з дитиною*, 1942, Крук вміло передає трагізм ситуації вишукано спрощеними формами, ритмом контурів і об'ємами мас. Спеціально зворужує його *Мати втікачка з дитиною* своєю компактністю заокруглених масивних форм тіла зігнутої над знеможеною дитиною матері з клунком на плечах.

Без зайвої деталізації постатей, Крук зосереджує весь ритм композиції на обличчях скорбної матері та обімлілої дівчинки створюючи незабутній універсальний образ долі біженців.

Промовистою є також постать селянина *Втікача*, який одною рукою прикриває очі, а в другій держить маленький клунок — грудку рідної землі. Постать цілком статична, застигла в однім моменті, як символ незламної сили і покори.

На виставці переважають скульптури жіночих постатей. Дівчата і жінки Крука об'ємистих пропорцій, фізично сильні і міцно збудовані. Увага скульптора зосереджена на моделюванні заокруглених, часом до перебільшення, форм жіночого тіла чи то при буденній праці, як ось *Дівчина з глечиком* чи на відпочинку, як у *Після праці* і *Відпочинок*. В більшості це замкнуті в собі, лаконічні композиції, але трапляються також більш академічні відкриті фігури, як наприклад *Танцюристка* чи *Акт*, 1960.

Добре заступлений на виставці також портретний жанр. Маємо аж чотири дитячі портрети та один жіночий. Найстарший з них це *Голівка хлопчини* з 1938 в теракоті. Обличчя передано детально і дуже реалістично. В *Голівці хлопця* з 1944 помітне більш спрощене моделювання, риси більш узагальнені, але далі портретно-індивідуальні. *Голова дитини* з 1959 може служити контрастом до двох попередніх. Очі заплющені, форми обличчя заокруглені, випуклі і узагальнені, без зайвих деталей. Помило своєї малої величини, всього 26 см., проявляється вражіння монументальної скульптури, універсального образу обличчя всіх дітей.

Але не всі виставлені скульптури Крука мають такі гладкі, спрощені форми і монументальне зображення. В деяких, як наприклад у *В глибокій задумі*, *Невільник* чи *Дівчина в плащі* моделювання форми є імпресіоністичне, а в деяких, як *“Reclining Woman”*, грайливо-сенсуальне. В останній праці виступає лагідний контраст між опуклими формами тіла і хвилястим ритмом одягу який єднає композицію.

Історично-героїчний жанр праць Крука на виставці заступлений такими бронзами: Запорозький козак, погруддя Мазепи і портрет Тараса Шевченка; та малими моделями: *Бандурист* і *Анна Ярославна*.

Рисунки Крука, розвішані на стінах довкруги залі, доповнюють тривимірні праці мистця. Це переважно ескізи олівцем чи конте на папері жіночих актів виконаних між 1960 і 1980 роками. В них також пізнати захоплення Крука формами жіночого тіла об'ємистих пропорцій. Гнучкими контурами і швидкими впевненими лініями з мінімум тінювання Крук передає об'ємність і рух постаті наголошуючи ті частини, які в нього викликають естетичне зацікавлення. На особливу увагу заслуговують *Стояча моделька*, 1967, ч. 11 в каталозі і *Стояча жінка моделька* 1980, ч. 37 в каталозі.

Невеликий, але чепурний каталог в англійській мові супроводить виставку. Вступні статті написали д-р Іза Бавер і д-р В. Попович. В каталозі є коротка і неповна бібліографія мистця, 16 чорно-білих репродукцій скульптур і рисунків, фото маєстра Крука і його майстерні. Мистецьке оформлення — Ростислава Глуква. Передмову написав Роберт Гошпер від

Міських Галерій та Музеїв. В каталозі зазначено, що виставка відбувається при фінансовій допомозі Артс Кавнсил. На жаль не зазначено від кого виписано поодинокі скульптури і рисунки. Це превелика шкода тому що виказується, що 36 з виставлених скульптур закупила Централі СУБ і це тепер власність українців у Великій Британії. Це рівнож майже певно найбільша колекція скульптур Крука. Треба висловити велике признание Централі СУБ, що зважилась на такий для українського мистецтва важливий і далекийдучий крок. Без найменшого сумніву це подивугідний крок для збереження спадщини українських мистців в українських руках і добрий зачаток на серйозну колекцію українського мистецтва в діаспорі.

О. ПИТЛЯР

З НОВИХ ВИДАНЬ

Nicholas L. Fr. Chirovsky — «An Introduction to Ukrainian History — Volume III — Nineteenth and Twentieth Century Ukraine» — Philosophical Library, New York, 1986 — 517 сторінок і 21 сторінки вступу.

Ця найновіша книга нашого видатного економіста й історика проф. Миколи Чировського може заповнити чималу прогалину в нашій історіографії, подаючи популярно написаний огляд найновіших часів історії України. Вона легко сприятлива для англомовного чужинецького читача, який цікавиться нашою батьківщиною, а для української молоді студентського віку вона подає безцінні відомості про часи нашого національного відродження й державницького дозрівання. До того ж вона написана легким і нескладним стилем, зближеним до американської популярної історіографії, тому й читається легко й приємно. Для американського читача особливо цікава й важлива досить обширна частина присвячена економії України. — її природним багатствам, її історичному розвитку й труднощам, що поставали з її колоніальної залежності від Московщини. Поваги додає вміщена наприкінці тому пребагата бібліографія, а також чисельні відклики в кожному розділі до українських і чужинецьких наукових джерел. Книжку збагачують чотири географічні мапи й 26 ілюстрацій на окремих сторінках, а прикінцевий індекс прізвищ дає легку можливість користатися цією книжкою як свого роду історично-енциклопедичним посібником.

З технічного боку книжка гарно оформлена, в твердій обкладинці з золотими літерами й чепурною паперовою обгорткою. Вона може бути окрасою кожної приватної бібліотеки.

Правда, в книжку вкралися деякі друкарські й перекладні помилки, але вони ніяк не зменшують її наукової вартості. Лиш деякі з них, які могли б викликати замішання в читача, треба було б справити в наступному виданні — наприклад те, що німці «виплатили» («disbursed»)

Українську Центральну Раду, або, що проти советської влади боролися в Україні «анархічні турки» («Ottomans»), звичайно, мало б бути «dispersed» і «otamans». Так само неважливі й деякі дрібні історичні недокладності в історії українського советського правління, наприклад, що Микола Скрипник був секретарем української компартії чи прем'єром України (він був міністром Внутрішніх справ і Юстиції, пізніше й найдовше — Освіти Української ССР).

Коли йдеться про історичний зміст книжки, то він позначений виразним державницьким і націоналістичним світоглядом її автора і в тому можна бачити очевидну перевагу цієї студії (у відрізненні від деяких інших наших нових історичних творів) для національного освідомлення наших молодих англomовних читачів. Але з деякими трохи контрoверсійними навітленнями історичних подій і стосунків можна все таки не погоджуватись. У змалюванні українського національного відродження в Галичині автор мабуть таки забагато місця й ваги віддав явищу «москофільства» серед галицької народньої маси й суспільної еліти — і це могло б викликати в чужинецького читача сумнів — чи таки дійсно ми не були якоюсь віткою «російського» народу, лиш іредентистами на подобу американських «південних бунтівників». Це враження ще могло б збільшитися від того, що автор у перекладі галицького слова «руський» вживає англійської форми «Rus'ian» (наприклад — «The General Rus'ian Council» — «Головна Руська Рада»), яка дуже нагадує слово «Russian». А чи не краще було б назвати москофільство тим, чим воно дійсно було — скоропроминаючою московською інтригою? А «тверде русинство» галицьке було ж в основі своїй лиш своєрідним виявом впертого галицького консерватизму й антипатії до нової національної назви — «українець». Що ж до галицького прикметника «руський», то для нього кращий переклад — «Ruthenian». Це слово вживалося в офіційній латинській, німецькій і навіть англійській термінології не лиш у XIX віці, а й ще навіть до нашого часу (у відношенні до Карпатської України).

У книжці об'єктивно й правдиво змалювано найновіші українські внутрішньо-політичні конфлікти, розлом в ОУН, його причини й наслідки. Але ж деяке тенденційне навітлення можна зустрінути в описі революційних подій 1917-1921 років, де позитивно представлено державний період Гетьманщини, а період і дії Української Народньої Республіки — назагал негативно. Адже коли ми засуджуємо не лиш соціалістичні симпатії майже всіх наших тодішніх політичних діячів на ОСУЗ, але й діяльність створеної ними Української Республіки, то цим ми все таки обідноємо й знецінюємо нашу державну традицію й міжнародно легітимність.

При всіх тих позитивах, які могла дати в свій час нам наша гетьманська держава 1918 року, ми мусимо признати, що в час національної й соціальної революції цей консервативний державний твір, створений без широкої народньої бази, міг втриматися лиш при допомозі чужої (німецької) збройної сили й тривав лиш декілька місяців. А УНР, з усіма її недомаганнями, все таки тривала й боролася сама без союзника довгі чотири роки, а потім ще довго втримувалися деякі її дипломатичні пред-

* Офіційний титул — «народній комісар».

ставництва, а екзильний Уряд її (віримо ми в нього — чи не віримо!) триває ще й до сьогодні. Зрештою, автор навіть нерадо вживає назви Української Народньої Республіки, замінюючи її назвами «Центральна Рада» чи «Директорія», а Симона Петлюру називає лиш «отаманом», пропускаючи титул «Головний». «Найбільшим днем модерної історії України» у книзі названо не акт Самостійности 22 січня 1918 року, а лиш акт Соборности, того ж дня, 1919 року.

Звичайно, не можна також промовчувати історичного факту, що гетьманський Уряд повалили не лиш «соціялісти», а фактично й Січові Стрільці, переможці мотовилівської битви, під проводом пізнішого основника й першого провідника ОУН — полковника Євгена Коновальця.

Алеж авторові цього важливого й потрібного історичного твору ніхто не може відмовити права мати власний погляд на описувані ним історичні події. Поскілки ці його погляди не перешкаджають йому подавати справжні й непофальшовані історичні події в його власному навітненні — з ним можна спорити, але ніяк не можна відмовити йому і його книжці поважної заслуги для української національної правди — і для нашої історії.

Василь ЯЩУН

СЕЛА ЗБАРАЖЧИНИ

Збаражчина: "Збірник статей, матеріалів і споминів", том II, редактор проф. д-р Володимир Жили, літературний редактор проф. д-р Яр Славутич. Наукове Товариство ім. Шевченка, Український Архів том XXXI, Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1985. стор. 523.

У 1980 році вийшов перший том збірника "Збаражчина" (740 стор.) під редакцією проф. д-ра Володимира Жили, а наприкінці 1986 року (з датою 1985 р.) вийшов другий вищеподаний том. У перший том увійшли наукові статті, історичні матеріали та спомини, а другий том містить матеріали, присвячені селам. Збаражчина, колишній Збаразький повіт, мала 62 села з присілками. У книзі розповідається про 53 села. Матеріали про них розміщено за абеткою. Зміст книги такий: *Передмова* В. Жили українською мовою (7-9) і англійською (10-11), *Села* (15-361), *Додатки* (365-388), *Англійське резюме* В. Жили (389-407), *Фотоальбом* (409-469), *Іменний покажчик* (471-484), *Географічний покажчик* (485-489), *Список ілюстрацій* (491-497), *Зміст українською мовою* (499-502) і англійською мовою (503-506), *Список жертводавців* (507-522).

Авторами матеріалів про окремі села є мешканці цих же сіл. Ці матеріали дають добру картину життя селян Збаражчини від кінця 80-их років XIX стол. до 1944 р., тобто до другої окупації Галичини большевиками.

Автори подають першу історичну згадку про своє село та намагаються

подати етимологію його назви, яка, хоч у багатьох випадках здогадна і основана на народних переказах, звичайно не відхиляється від наукової етимологічної аналізи в лексично-семантичному аспекті. У сумнівних випадках редакція дає свої пояснення або доповнення. Наприклад, автор статті про с. Залужжя (88) думає, що ця назва походить від прізвища Залуський. Жила ж правильно виводить її від слова “луг”, тобто Залужжя — це “місце за лугом”, подібно як Запоріжжя — “простір за порогами”. Отож Залуський (правильно повинно бути Залузький) — це людина, що мешкала на Залужжі. Проте назву с. Охрімівці (232, а радше Охримівці) треба вивести від присвійного прикметника Охримів з приєднанням до нього наростка -ець, а не від кореневої основи Охрим (порів. Яким-ів, Максим-ів, Трохим-ів і ін.). Далі автори описують географічне положення свого села, ріку, потік, став, подають кількість хат, родин і загальну кількість мешканців, кількість загальної земельної посілости села і пересічну кількість землі, приналежної до окремих господарств, фільварки і їх власників, пропорційну кількість селян у національному і релігійному відношенні, громадські і суспільно-політичні організації і товариства, селянський актив, релігійні обряди і звичаї, стихійні нещастя (напр. 1909-1912 рр. страшна пожежа в с. Базаринці), перелік священників і учителів в своєму селі, студіюючи молодь, професіоналістів, що їх дало село і ін.

Крім споминів-описів, основаних на фактажі, читач знайде в цьому томі цікаві статті, напр., Володимира Жили “Зрушення в розвитку пізнання нашого минулого” (32-41), Романа Осінчука “Перші селянські сівачі національного відродження” (365-375) і, хоч не пов’язану безпосередньо з Збаражчиною, проте корисну статтю Яра Славутича про Богдана Лепкого (255-264).

Автори тепло пишуть про австрійські часи (1772-1918). Тоді, хоч і були перешкоди з боку поляків, то села Збаражчини росли чесельно, покращували свій економічний стан та посилювали свою національну свідомість і культурно-освітній рівень. Їх становище значно погіршилось під польською окупацією через шовіністичну політику польського уряду, вершком якої була ганебна пацифікація в 1930 році, що її переводила поліція і військо в багатьох селах Збаражчини (Гнилички, Голошинці, Гори Стрийовецькі, Гущанки, Шили, Терпилівка і ін.). Під час пацифікації не тільки знищено багато матеріальних і культурних надбань сіл, але тортурами спричинено смерть їх багатьох діячів.

У багатьох статтях розповіджено про жахливі події під советською окупацією 1939-1941 рр., під час якої руйновано церкви, грабовано майно, вивожено невинних людей на Сибір і розстрілювано. Є також описи руйницької окупації за Гітлера, 1941-1944 рр.

В книзі 243 світлини, в тому світлини майже всіх церков (близько 40) та 87 альбомних світлин. Усі вони ілюструють суспільний і культурний аспекти життя збаражчан. Дуже добре написане англійське резюме (18 стор.) підсилює вартість цієї документальної книги. Найважливіше — це те, що статті, спомини і матеріали в цьому томі відображають щирю об’єктивну правду, яку так насильно і глумливо фальшують теперішні советські можновладці, намагаючись вирізати на селах і містах та їх мешканцях тавро “советського человека”.

У цю книгу вложив проф. В. Жила роки дбайливої і совісної праці в свідомості, що вона матиме велике значення для майбутніх дослідників життя українського населення Галичини і її частини — Збаражчини кінця XIX і першої половини XX століть. Цією працею він заслужив собі велике признание і вдячність. Признання заслужили також усі автори статей і споминів та всі ті, що в будь-який спосіб причинились до змісту і видання цієї документальної книги.

МЕМОРАНДУМ ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Усі українці знають, якого знущення й каліцтва зазнала й зазнає українська мова в поневоленій Україні. Окупант, не числячись ні з чим, прагне обернути українську мову на безперспективний пропагандивно-окозамилувальний суржик, який має сприяти денационалізації та русифікації українського народу. З метою “наближення” до братніх мов, скалічено українську абетку, з якої викинуто властиві українцям звуки. Спотворено й достосовано до “загально-зрозумілої мови” українську наукову термінологію та географічні назви. Спаплюжено й перекручено традиційні норми української мови. Усе це спрямовано на знищення нашої національної культури, на знищення нашої національної самобутності.

Жахливий стан української мови в поневоленій Україні визнають тепер навіть офіційні совєтські кола.

Українство у вільному світі це єдине середовище, де можливий вільний розвиток української мови. Сама доля поклала на нас — вільних українців — повинність дбати про збереження нашого національного багатства — нашої мови.

Обговоривши стан української мови в Україні та у вільному світі, ми, нижчепідписані, погодилися на такому:

1. За нормативний український правопис треба вважати правопис, затверджений Всеукраїнською Академією Наук у Києві та Науковим Товариством ім. Т. Г. Шевченка у Львові 1929 року.

2. Одною з головних умов нормального існування й розвитку всякої мови є наявність та періодичне перевидання нормативних правописних словників, які б відбивали постійний ріст словникового запасу мови.

3. Вважаємо, що найпослідовніше дотримується правопису 1929 р. “Правописний словник” Г. Голоскевича. Створений 50 років тому із словниковим реєстром 40,000 слів, цей словник не відбиває проте сучасного словникового запасу української мови.

4. Відзначаємо, що відсутність повнішого правописного словника змушує деяких користувачів української мови у вільному світі, посилаючись

на недостатній словниковий запас словника Г. Голоскевича, послуговуватись советським антиукраїнським правописом та антиукраїнськими словниками. Таким чином, постає загроза, що окупаційний антиукраїнський правопис буде щиритись і серед вільних українців.

5. Вважаємо, що існує пекуча потреба видання "Правописного словника" Г. Голоскевича з реєстром яких 100,000 слів.

Погодившись на цьому, члени Ініціативної групи ухвалили:

1. Створити комітет захисту українського правопису, метою якого буде видання розширеного до 90,000-100,000 слів словника Г. Голоскевича, на базі українського правопису 1929 р.

2. Широко інформувати громадськість про створення Ініціативної групи Комітету захисту українського правопису та залучати до Комітету якнайбільше активних членів.

3. Заохочувати наукові установи вільних українців співпрацювати між собою та з Комітетом у справі видання розширеного словника Г. Голоскевича.

4. Заснувати фонд для видання "Правописного словника" Г. Голоскевича з розширеним словниковим реєстром при ЗУАДК.

5. Усім особам і організаціям, що хотіли б брати участь у діяльності Комітету захисту українського правопису або в який інший спосіб сприяти його роботі, належить звертатись до нежчипідписаних членів Ініціативної групи на подані адреси й телефони.

Члени Ініціативної групи Комітету захисту українського правопису:

Святослав Караванський, журналіст,
P.O. Box 131,
Denton, MD 21629, U.S.A.
Tel: (301)-479-3727

Галина Петренко, редактор журналу "Віра",
Star Route Box 391,
Eldred, N.Y. 12732, U.S.A.
Tel: (914)-557-6037

Проф. Микола Степаненко, доктор філософії,
6 Indian Spring Drive,
Silver Spring, MD 20901, U.S.A.
Tel: (301)-587-1832

ЛІТЕРАТУРНО-МОВНА КОНСУЛЬТАЦІЯ

Мудрі люди кажуть: “Кожному своє”. І правда. Швець шевцює, рибалка рибалить, цар царює, а літературно-мовний консультант консультує. Коли ж він того не робитиме, то потягне у біду і себе, і редакцію, і авторів.

Переглянув я ч. I “ВШ” за 1987 рік. І взяв мене страх. Як тільки мова зайде про мене, то конче із титулом: “Святослав Караванський — літературно-мовний консультант нашого місячника”. А в журналі, як на те, і помилки, і ляпсуси. А хто в одвіті? Тут ясно, що “літературно-мовний консультант”.

На сторінці 116 читаю: “Під час *переписки* з п. Святославом Караванським, літературно-мовним консультантом нашого місячника... унаявилося, що...” Слово “переписка” — це живодед з російської мови. Наша мова має своє, ні в кого не здерте й не позичене “листування”, а не до кальки, що її запровадили москофіли XIX стол.

Слово *унаявилося* відповідає українським словесним моделям, воно правильно утворене, але не для даного тексту воно видається мені трохи важкуватим. Щождо мого тексту, то у 19 рядках того тексту зроблено помилку й ляпсус! Я писав *фельдшер*, набрано “фельдчер”. Я писав “робив у медпункті прийом хворих”, набрано “робив у *медицині* прийом хворих”. Хотілося б, щоб таких недоглядів надалі не було.

А тепер слово до авторів.

Панове автори! Майте й ви трохи милосердя й пошани, передусім, до самих себе. Я сам ходив у авторах, знаю, що важко іноді добрати слово, але на то є словники, порадики і... здоровий глузд. Он на стор. 24 шановний автор пише... “Шептицький пережив різні історичні періоди і змінюючіся режими...” Я знаю з практики: іноді важко відредагувати написане. Мови близькі, легко сплутати, або бракує часу. Буває. Ми розуміємо. Тому й консультуємо:

У російській та польській мовах широко вживані зворотні дієприкметники типу “меняющийся”, “кажущийся”. Українській мові ці форми не властиві. Українські автори, викладаючи свої думки, спонтанно уникають таких зворотів, обходяться іншими. Кожна мова має свої особливості, стилі, вимоги. Наведене, важко *висловлюючися* речення гарненько можна передати так: “Шептицький пережив різні історичні періоди та зміни режимів...” І все буде на місці: і українська мова правильна, не здерта живцем, і стиль не викликати у читачів асоціації із твором Б. Антоненка-Давидовича “Про що і як! (В літературі й коло літератури)”.

На стор. 5 інший шановний автор розробляє теми глобального значення. А вже речення садить, так садить: на яких 10 друкованих рядків одне-однісіньке речення! Наприклад:

“Власне це уможливило революційним силам, які з *регули*, особливо в

першій фазі революційної боротьби, *численно* й під кожним іншим оглядом слабші від (*сил*) свого противника, *чи* противників, убогіше заособлені в зброю й в усі потрібні для ведення збройної боротьби технічно-матеріальні засоби, і тільки завдяки своїм моральним і інтелектуальним вартостям *спосібні* протиставитися великим, краще від них організованим і *вивінуваним* силам”.

Одним духом і не прочитаєш!

Автор не дотримується елементарних стилістичних норм. Через неприпустиму розтягненість речення пропускає потрібне слово *сил*. Не уникає повторення однакових слів у реченні: *революційний, боротьба*.

Далі: *власне* треба відділяти комою; перед *чи* у даному разі коми не треба; *регула* — польонізм, ми маємо *правило*; *численно* це синонім до *незліченно*, тут треба *чисельно* (коли вам важко розрізнити ці два слова — вживайте просто *числом*: *числом слабші*); *спосібний* — данина москвофільству, треба *здібний*; *вивінуваний* — живодер з польської, тут треба вжити *забезпечений* або *озброєний*, або ще краще *споряджений*.

Не гнівайтесь, шановний авторе, але вислухайте нашу консультацію. Вважаємо, що розробка глибоких проблем не звільняє від додержання правописних, синтаксичних та лексичних норм.

Ще раз звертаюся до всіх, хто творить найбільш ідейно витриманий український місячник. Дбаймо, щоб його обличчя було умите, поголене й без вад, які нібито дрібні й малозначущі, а проте шкодять великій патріотичній справі.

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!